

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО

**ОГНИЩЕ
УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ**

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ Т. ШЕВЧЕНКА

Нью Йорк — 1951 — Филадельфія

О Г Н И Щ Е
У К Р А І Н С Ь К О І
Н А У К И

Рисокоповачаному
Н. Карманкові
Даскелі МрДжому
Від автора

ОГНИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ Т. ШЕВЧЕНКА

З НАГОДИ 75-РІЧЧЯ ЙОГО ЗАСНУВАННЯ

Написав

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО

НЬЮ ЙОРК

1951

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ

ВІД АВТОРА

75-річний ювілей НТШ, що припадав на 1948 рік, мюнхенська централь Товариства задумувала відсвяткувати якнайурочистіше. Між іншим плянувала видати окремий збірник, що мав містити історію НТШ та його установ. Для цього збірника я зладив був докладну історію бібліотеки Товариства. Та незалежно від цього я хотів ще й від себе самого пошанувати ювілей установи, яка притулила мене в тяжку хвилину мого життя, коли я, рятуючися перед царською „справедливістю“, мусів податися на еміграцію. Отож, користаючи з відновлення на скитальщині „Літературно-Наукового Вістника“, я зладив для нього просторий нарис історії НТШ, щоб познайомити ширше українське громадянство з діяльністю й заслугами Товариства. Редакція обіцяла помістити мій нарис у черговій, 2-ій книжці журналу й опісля випустити його окремою відбиткою. Мало це статися ще в 1-ій половині 1948 р. Я навіть дістав був частину коректи. Та homo proponit — Deus disponit. Видавці не додержали умови з редакцією. Замість сподіваних кількох книжок у 1948 р. вийшла ледве одна книжка — перша — саме напередодні т. зв. „верунгу“ (зміни німецької валюти), що завдав нищівного удару українській видавничій справі. Друга книжка появилася аж у 1949 р. і на ній видання ЛНВ припинилося, а мій нарис, що його редакція переложила була до 3-ої книжки, так і не побачив світу. Тільки вже переїхавши до ЗДА й осівши у Філядельфії, я дістав змогу опублікувати свою працю.

Покійний д-р Л. Цегельський, довідавшись про перипетії з нею, запропонував друкувати її в „Америці“, обіцяючи задержати склад для евентуальної окремої відбитки. Я радо згодився й мій нарис появилася у фейлетонах „Америки“, почавши від ч. 89 з 11 листопада 1949 р. й на ч. 34 з 2. травня 1950 р. скінчивши. До первісного тексту, що трактував історію НТШ і його

установ тільки до ліквідації Товариства більшовиками з початком 1940 р., я додав тепер ще огляд його долі за большевицької й німецької окупації (1940—1944).

Але „верунг“ знівечив був не тільки мої пляни, але й пляни централі НТШ.

З проєктованих урочистостей довелося відмовитися, а замість великого ювілейного збірника Виділ міг випустити в 1950 році невелику брошуру, присвячену історії Товариства. Датована вона роком 1949, коли була зладжена. Отож маємо два нариси про НТШ — мюнхенський і мій — і не один із читачів може зауважити, на що дві книжки на ту саму тему. Але хоч вони трактують про ту саму річ, проте роблять це по ріжному. Брошура Централі має стислий, суто-офіційний, академічний характер, як це й належить урядовому виданню. Натомість я, виступаючи як приватна людина, міг писати вільніше й при всій своїй пошані до Товариства та його діячів міг подекуди дозволити собі й на критичні завваги, тим більше, що в значній мірі спирався на власних спогадах. Нарис мій був готовий геть перед брошурою Централі і навіть уже складався, як Централія почала заходитися коло свого. В редагуванні її нарису довелося взяти діяльну участь і мені та внести до нього не одну поправку. Однак не зважаючи на це, обидва нариси себе не повторюють, що може ствердити кожен, порівнявши їх. Подаю ці завваги на те, щоб не було ніякого сумніву щодо оригінальності й пріоритету моєї праці, яка тільки випадком виходить по появі мюнхенського видання.

Вкінці ще одна заввага. Д-р Л. Цегельський придержувався в „Америці“ вживаного колись у Галичині правопису, що значно розминається з прийнятим тепер загально-українським літературним правописом, і відповідно зміняв мій текст. У відбитці годі було все радикально поправляти, бо це значно збільшило б кошти її видання, тому прошу шановних читачів не класти на мій карб незвичних правописних архаїзмів.

Філадельфія, 1. березня 1951 р.

Володимир Дорошенко

Володимир Дорошенко

СЛОВО ПРО АВТОРА

I.

Мабуть ніхто з живих дійсних членів Наукового Товариства ім. Шевченка не є більш компетентний писати історію НТШ, як автор цього нарису, Володимир Дорошенко, довголітній співробітник, а кілька літ перед другою світовою війною директор Бібліотеки НТШ у Львові. Мало хто з людей, звязаних із НТШ, знав так добре всі подробиці орлиного лету до сонця наукової правди тієї некоронованої всеукраїнської Академії Наук, як саме він. Тому його нарис історії НТШ писаний не чорнилом, а кров'ю серця. Автор цього нарису був зокрема ентузіастичним прихильником заслуженого довголітнього Голови НТШ, патріарха української історичної науки, Михайла Сергієвича Грушевського, що видко на кожному місці його праці, де тільки є згадка про цього піонера в розвитку НТШ.

Для історії слід подати кілька дат із життя Володимира Дорошенка, заслуженого співробітника НТШ. Володимир Вікторович, як його звичайно називали по батькові, народився 3-го жовтня 1879 р. в Петербурзі, чи то пак теперішньому Ленінграді, в сем'ї, що виводиться від бічної лінії роду гетьмана Петра Дорошенка. Його батько, військовий лікар, перенісся з Петербургу на Україну, в рідну Полтавщину, де мав невеличкий маєток. Тут молодий Володимир виростав та тут дістав стою початкову й середню освіту. Покінчивши історично-філологічний факультет Московського університету, вступив на службу в Статистичне Бюро Полтавського Губерніяльного Земства. Арештований за політичну діяльність, а згодом хвилево випущений, емігрує в 1908 р. до Галичини й стає на службу в НТШ, спочатку як завідабель Бібліографічного Бюро, а опісля як бібліотекар і заступник директора. З вибухом першої світової війни стає одним із основників „Союзу визволення України“, організації наддніпрянських політичних емігрантів, що її

метою було визволити Україну з-під російської неволі. Під час окупації Галичини Москалями перебуває у Відні, працюючи на відповідальному становищі члена Президії СВУ та редактора його видань. Восени 1916 р. вертається до Львова й кермує бібліотекою до осені 1923 р., аж до повороту директора Івана Кривецького, що його події війни занесли були аж до Києва. З уступленням Кривецького через хворобу із становища директора восени 1937 р., Володимир Дорошенко приходить знову на його місце й кермує бібліотекою в найбільш бурхливі роки другої світової війни за большевицької й німецької окупації, аж до часу виїзду зі Львова в 1944 р. На еміграції проживає в Баварії в таборі для переміщених осіб у Карльсфельді під Мюнхеном, а опісля в Берхтесгадені, де організує нову бібліотеку НТШ. Переїхавши в жовтні 1949 р. до ЗДА, осідає у Філадельфії й тут продовжує свою працю, далі комплєтуючи бібліотеку нашого Товариства.

Ще в 1925 р. Володимир Вікторович стає дійсним членом НТШ за праці на полі української бібліографії та літератури, що появлялися в „Записках“ та інших виданнях НТШ, у виданнях „Українського Наукового Товариства в Києві“, опісля у виданнях історичної Секції ВУАН у Києві, в „Літературно-Науковому Віснику“ тощо. Громадську діяльність розпочав він іще на студентській лавці, як один із організаторів і провідників Української Студентської Громади у Москві. Від 1900 року стає членом Революційної Української Партії (РУП) та застається в її лавах і по перетворенні її в Українську Соціал-Демократичну Робітничу Партію (УСДРП), майже до заснування СВУ.

В колах співробітників НТШ Володимир Вікторович ухордив усе за людину високої культури та милої товариської вдачі. Живучи в важких часах польського політичного та культурного гнету, Вол. Дорошенко, емігрант із Східної України, завсіди йшов солідарно з земляками Західної України. Його всеукраїнський патріотизм огортав однаковою любовю як свою Полтавщину, так і Галичину. Перед Володимиром Вікторовичем ніхто із західних Українців не мав ніяких тайн, бо він був своїм для всіх Українців Соборної України. Не меншим довір'ям і пошаною втішався він також серед великоукраїнської політичної еміграції. Належав до проводу львівської філії „Українського Товариства допомоги емігрантам з Великої України“ та був беззмінним редактором видаваного цією філією календаря-

альманаха „Дніпро“, присвяченого українській визвольній боротьбі.

Володимир В. Дорошенко — це ідеальний тип Українця-соборника, якого собі тільки можна бажати. Це ентузіяст української культури та її піонер аж до своїх нинішніх старших літ. Тому й його нарис історії НТШ написаний безпосередньо. Це вартісний зразок спогадів з українського культурного життя недавніх років.

Нью Йорк, у лютому 1951 р.

Микола Чубатий.

II.

40 літ тому в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові почав працювати як бібліотекар — політичний емігрант з Наддніпрянської України Володимир Дорошенко, один з невеличкої горстки тодішніх активних політичних діячів-революціонерів, б. член Револуційної Української Партії (РУП). Тридцять п'ять років (1909—44) працював він як службовець бібліотеки, її господар, організатор і керівник. Не кожний зможе собі уявити, які складні, які важкі обов'язки людини, що займає таке відповідальне становище. Бібліотека НТШ валичувала перед останньою війною 300.000 томів, і значна частина цього національного багатства, збираного плянково й систематично була наслідком невсипущої праці цього безперечно найвидатнішого з наших бібліографів-бібліологів. Автор цих рядків, що вже в 1913 році став членом Бібліографічної Комісії НТШ і від того часу майже без перерви вів наукову кореспонденцію з ювілятом та працював у бібліотеці НТШ іноді місяцями, що сам свою наукову кар'єру почав від бібліотекарства (в Словянському Відділі Рос. Академії Наук), може бути компетентним суддею в оцінці заслуг друга-ювілята. Тяжко назвати когось іншого з членів НТШ, хто б віддав цій інституції стільки сил і енергії в безперервній 40 літній праці. Українські вчені, з яких ніодия не міг бібліотеки НТШ оминати, не мали більшого приятеля, більш безінтересовного колеги-помічника, як В. Дорошенко, який для кожного з них був живою ниткою Аріядни

в книжкових і журнальних лабіринтах цієї величезної книгозбірні. Більш ніж скромна платня та дві маленькі кімнатки (властиво одна та передпокій, обернутий у кабінет ентузіяста-дослідника) були скромним матеріальним еквівалентом його дорогоцінної праці. Але в тому скромному кабінетику гостинного господаря бували всі наші науковці і всі письменники, що прибували до Львова для праці в бібліотеці НТШ. Стіни цієї келійки могли б розповісти не одну цікаву таємницю з біографій багатьох наших видатних людей, з бурхливої історії наших визвольних змагань, з історії громадських відносин у Львові і з історії самого НТШ. На очах у всіх минуло 40 років плідної праці цього книголюба-книгознавця, вартового нашої культури, нотаря її збагачувань, зростів, хитань, занепадів і відроджень. Чужий будьякому педантизмові, будьякій односторонності, що так часто характеризують людей цього фаху, жвавий, веселий, життєрадісний, дотепний і для всіх приступний, він не тільки був добрим духом і душею бібліотеки, а знаходив час і для праці, як історик літератури, критик, історик культури — передусім — бібліограф-бібліолог. В цілій сотні періодичних видань треба шукати його статей, рецензій та бібліографічних оглядів. Є серед його праць такі, що збережуть назавжди своє значіння, як нпр. рецензія на історію нашого письменства С. Єфремова, рецензія, що стала поворотним пунктом у зближенні до правильного розуміння нашого літературного процесу. Його численні бібліографічні праці були взірцями наукової точности й методологічної непогрішности. Показчик всіх видань творів Т. Шевченка (XVI-ий том редакovanого мною видання) є не тільки абсолютно точним бібліографічним реєстром, а й історико-літературною й націологічною студією. Бібліографічний показчик Франкових писань теж видатна праця.

Я мав щастя співпрацювати з ювілятом і як редактор, і як з редактором, і як член Філологічної Секції, і як голова Комісії Шевченкознавства при НТШ. Його ерудиція придбала йому пошану всіх учених, в тому й чужинців. На жаль, Львів не доцінював як слід його роботи. Багато його готових до друку праць не були оголошені друком, хоч видавано речі значно менш актуальні. Так не побачили світу його показчики писань про Шевченка за сто з горою літ (від р. 1830), про Франка (за рр. 1874—1939) тощо.

Як майже кожен із нас, В. Дорошенко пережив трагедію втрати своїх матеріалів і праць (між іншим першого у нас нарису історії української бібліографії від XI віку до останнього часу), будучи змушений подіями 1944—45 р. р. їх покинути і розстатися з своєю бібліотекою.

Пять років перебування на еміграції він не змарнував для науки й культури, працюючи в різних видавництвах. Перебуваючи в таборах ДП у Карльсфельді, а потім у Берхтесгадені, він і тут писав для наукових і літературних видань і вів музей-архів, збираючи книжкову й періодичну продукцію для НТШ. Працював і як член УВАН. Здав теж одне число „Українських Бібліологічних Вістей“ і, виїжджаючи, залишив нарис історії НТШ, історію її бібліотеки та статтю „НТШ і Наддніпрянська Україна“.

Як громадянин, В. Дорошенко був завжди активний, не замикаючись у сфері чисто наукових інтересів. У 1914—17 р. р. він був членом-організатором Союзу Визволення України. В 1921—39 р. р. діяльно працював у львівському „Товаристві Українських Емігрантів“, редагував його щорічний календар-альманах „Дніпро“, де умістив силу цікавих історичних матеріалів.

Друг П. Холодного, М. Корчинського, П. Ковжуна — він разом з ними залишив у Львові незатерті сліди впливів на розвиток процесу психологічного зближення наших східньої й західньої ментальностей. Довголітня участь його в „Літературно-Науковому Віснику“, а потім майже в усіх кращих журналах і часописах зблизила його з усім галицьким літературним світом.

НКВД добре знало національні заслуги цього ентузіаста науки й непохитного державника.

— Берегісь, старік: гроб для тебе уготован, — говорив В. Дорошенкові у Львові в 1940 р. московський кат, викликавши його до НКВД. Але справдилося московське таки прислів'я: „Бог не видасть, свиня не з'їсть...“ Енкаведистам не пощастило В. Дорошенка угробити.

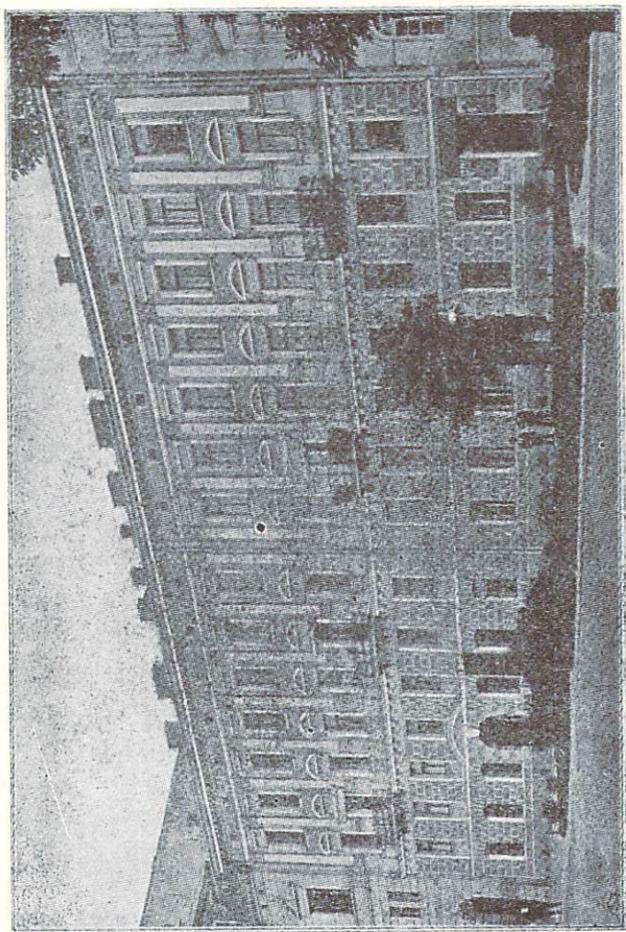
Через дивний збіг обставин 40-ліття наукової праці В. Дорошенка і 70-ліття з дня його народження збіглися з днем його виїзду за океан, до ЗДА. „Ніяк не можу з дива вийти, як це сталося, що стільки років набігло“ — пише мені, прощаючись, Володимир Вікторович. Чимало таки набігло! Але в цей день у Бремені ніхто не вітав заклопотаного докучливими виїздними

формальностями ювілята. Та проте, кожен українець, органічно зв'язаний з процесом нашого національно-культурного розвитку останнього півстоліття, щиро шле разом зо мною на землю Вашингтона свій привіт видатному громадянинуві й ученому як вираз вдячності за його жертвенну працю, за неспляження нічим нашого національного прапору, за чесну службу нації й культурі, — шле в надії, що **разом з ювілятом** ми й на своїй землі теж

... діждемося Вашингтона,
З новим і праведним законом.

Бльомберг, Німеччина, у жовтні 1949 р.

Павло Зайцев.

Дім НТШ у Львові при вул. Чарнецького 26.

I. УКРАЇНСЬКА НАУКА ПЕРЕД НТШ.

В історії української науки Наукове Товариство ім. Шевченка займає незвичайно важливе, можна сказати, виключне становище. Аджеж довгі роки це була єдина на цілу соборну Україну справді українська наукова установа, що всебічно розвивала українську науку в найширшому значінні цього слова.

Наукове Товариство ім. Шевченка було справжнім промотором української науки, бо саме його діяльність, його праця підготували і уможливили заснування та розвиток усіх пізніших українських наукових установ. За його зразком зорганізовано в Києві в 1907 р. Українське Наукове Товариство, в якому взяли участь і співробітники Н.Т.Ш. Всеукраїнська Академія Наук, що повстала 10 років пізніше, не могла б так скоро стати на ноги й розвинути свою, таку широку діяльність, якби НТШ і його київська посестра не підготували для неї ґрунту.

Що це так, потверджує нам історія української науки на Україні, східній і західній. На Наддніпрянській Україні суворі цензурні пута сковували розвиток взагалі української літератури, а про наукову роботу в українській мові після таємного царського указу з травня 1876 р. навіть нічого було і мріяти. Українські вчені в межах Росії могли свої праці друкувати російською, німецькою, французькою, англійською, чи якою іншою мовою, тільки не українською. І наші Антоновичі, Дашкевичі, Житецькі, Зібери, Кавунники, Костомарови, Лазаревські, Лєсевичі, Максимовичі, Мищенко, Остроградські, Потєбні, Сумцови, Юркевичі і т. д. і т. д. пишуть по-російськи і таким чином виступають, як російські вчені, збогачуючи російську науку.

Чимало з них були свідомими патріотами-Українцями, а проте поділяли погляди Костомарова, що українським ученим треба писати по-російськи, бо це мова загально-зрозуміла в цілій державі, znana кожній інтелігентній людині в Росії і тому твори писані нею, будуть читатися по всій широкій російській імперії. То тільки Українці поза межами Росії повинні писати рідною мовою, як це радив Галичанам Михайло Макси-

мович. А українською мовою пишім покищо белетристику, поезії, популярні книжечки для народу. Алеж і цю літературу приборкав спершу ліберал, граф Валуєв, року 1863, своїм знаменитим „нікаково малоросійськово языка не било, нет і не будет”, а потім доконав указ з 1876 року.

Правда, можна б було друкувати наукові твори по-українськи за кордоном, алеж тоді вони булиб недоступні в Росії. Та й друк за кордоном був звязаний з ріжними труднощами, що їх окремії людині нелегко було подолати.

Не дивно, що на східній Україні не могла розвиватися і вироблятися й українська наукова мова, бо майже ніхто, крім гарячого Куліша, справжнього батька нашої наукової мови, не писав своїх творів по-українськи. То тільки Куліш борсався на всі боки і, не маючи змоги друкувати свої українські твори в Росії, по упадку петербурзької „Основи”, де властиво тільки він один писав наукові статті по-українськи, переніс свою літературну діяльність до братньої Галичини, піддержуючи там недовкровні, дихавичні народовецькі видавництва.

Я згадую тут самого Куліша, маючи на увазі тільки наукову мову. А так, у Галичині вже від 60-тих років друкували свої белетристичні чи публіцистичні твори, крім нього, й інші письменники Східної України, як от: Кониський, Марко Вовчок, Нечуй-Левицький, тощо. В усякому разі українська наука на Наддніпрянщині зводилася майже до року 1907., тобто до заснування Українського Наукового Товариства в Києві, до українознавства в російській шаті, і то не в усім його обсягу.

Наукових установ на Східній Україні, що займалися розробкою ріжних проблем звязаних з територією, природою і населенням України, було чимало, але вони не мали української марки. Всі ті „Общества”, Комісії чи Комітети мали характер регіональних російських установ, а не національних українських, хоча в них і працювало багато українських учених і вони зробили дуже багато для українознавства. Але навіть „Югозападный Отдел Императорскаго Русскаго Географическаго Общества” в Києві в 1873—75 рр., який під російською фірмою був де факто об'єднанням українських науковців, і той мав назовні чисто російський характер, друкуючи по українськи тільки сировий етнографічний матеріал, не зважаючи на те, що тоді ще не було заборони вживати українську мову в наукових творах.

Пізніше, в 80—90 роках, на Східній Україні навіть видання фольклорного матеріалу появляються спорадично. Єдиним огнищем української науки була „Київська Старина”, великозаслужена скарбниця українознавства, але цензурні пута довго не давали їй змоги друкувати щось українською мовою. Тільки в 90-тих роках появляється в „Київській Старині“ українська белетристика і аж року 1907 „Київська Старина” з журналу на-зверх російського перетворюється на чисто український орган — „Україну”.

Так стояла справа української науки на Наддніпрянщині. Ще гірше стояла вона в Галичині. На Східній Україні було багато учених Українців, що розвивали українську науку бодай у російській формі, а в Галичині, не кажу вже про Буковину, а тимбільше про пригноблене Мадярами Закарпаття, українських науковців, перед заснуванням Н.Т.Ш., можна було порухувати на пальцях однієї руки. І недивно. Української інтелігенції там довго було обмаль, та й складалася вона майже виключно з духовенства і жмені урядовців.

Українська книжна мова в Галичині тоді ледве ставала на ноги, борючися з гібридним „язичієм”. Нечисленні українські учені писали здебільшого німецькою або польською мовою. Та й мало було серед них учених високої марки, бо й ходу українським науковцям тоді не було і не один із них змарнувався як звичайний учитель гімназії, або урядовець, не маючи ні часу, ні змоги працювати науково.

Що з того, що у нас були там такі визначні сили, як Закарпатці Балудянський, Орлай або Лодій, Галичани Денис Зубрицький, а пізніше Сидір Шараневич: вони могли легко писати свої твори латинською, німецькою або польською мовою, але якщо і вживали української мови, то була це не народна, а стара наша книжна мова, витворена на церковно-словянській основі, та геть попсована домішкою російської, якась тарабарщина, що ніяк не могла стати інструментом наукової творчості. Навіть ті з галицько-українських учених людей, що обстоювали народну мову в письменстві, писали тоді свої наукові розвідки по-польськи або по-німецьки (Іван Могильницький, Йосип Левицький, Йосип Лозинський тощо).

Не кажу вже про колишніх ентузіястів народної мови, як ось Яків Головацький, що перейшли згодом у стан обеднителей, зрадивши ідеали, що їх піднесли сто років тому „Головна Руська Рада” і т. зв. „Собор Руських Учених” у Львові в 1848 р.

Аж у 60-тих роках пробудилася Галичина зі свого летаргу, спричиненого реакцією 50-тих років, але український рух був ще надто кволий, щоб можна було думати тоді про якусь наукову працю.

Такий невідрадний стан був по обох боках нашої „історичної прірви” і тільки поволі перемінявся він на краще, поки врешті українська наука вийшла на той шлях, на якому ми її тепер бачимо.

Цей вихід щільно зв'язаний з заснуванням, 75 років тому, Товариства ім. Шевченка.

II. ЛІТЕРАТУРНЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА (1873—1892)

Нелегко в теперішніх наших умовах писати про організацію товариства та його еволюцію за цих 75 років, не маючи під руками не то протоколів товариства та інших архівних джерел, а навіть комплекту його видань і тієї літератури, що досі появилася про нього*).

---

*) Ось важніша література про НТШ, його заснування, організацію й діяльність: статті **М. Грушевського** в ч. 1-ім „Хроніки” НТШ (Львів, 1900) — по українськи й по німецьки, в 27-му томі “Archiv fuer slavische Philologie” (Берлін 1905), в „Журналі Міністерства Народного Просвещенія” (Спб. 1904), в „Записках НТШ” т. 150 (Львів, 1929); **Ол. Грушевського** в „Известиях Отделенія русскаго языка и словесности” рос. Академії Наук (Спб. 1912); **Волод. Дорошенка**, Украинская Академія Наук („Украинская Жизнь”, Москва, 1912) та окрема брошура про НТШ (Київ, 1913); **Вол. Гнатюка**, популярна брошура про НТШ (Львів, 1923) й статті про Товариство в ЛНВ 1925. р.; **Ол. Лотоцького** в журналі „Славянская Книга” (Прага, 1926, ч. 2); **Ів. Мірчука** в “Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes” (випуск I, Берлін, 1927); **К. Студинського** в „Записках” НТШ, т. 150, та **М. Чубатого**, Як працювало НТШ у Львові („Свобода”, 1948, чч. 50 і 51 з 3 і 4 березня).

Найдокладніша річ це нарис В. Гнатюка в ЛНВ. 1925. р., але не з усіми твердженнями й навітленням автора можна згодитися. Користаючи з фактичного матеріалу Гнатюкової статті, я не одне доповнюю з власної пам'яті та навітлюю згідно з історичною правдою.

Історію НТШ можна поділити на три періоди: перший від 1873. р. до 1892, другий від року 1892 до першої світової війни, властиво до уступлення М. Грушевського з головства в Товаристві в 1913 р., третій від 1913 до 1940 року. З відновленням діяльності НТШ на еміграції в березні 1947 р. зачався четвертий період.

Перший період був свого роду підготовний, сказати б, передісторією НТШ. — 75 років тому засновано у Львові **Літературне „Товариство ім. Шевченка”**, яке в 1892. р. перетворено на **Наукове** і властиво тільки від того часу можна починати його історію як товариства наукового.

Товариство ім. Шевченка засновано з ініціативи російських Українців. Не маючи змоги розвивати українську науку в межах Росії, з огляду на щораз суворішу царську цензуру, вони почали задумуватися над перенесенням літературної роботи за кордон, де не досягла б її рука російської адміністрації.

Але де заснувати такий літературно-видавничий центр? У Відні, чи може десь у Швейцарії, або у Франції? В кінці кінців спинилися на Львові. Адже ж Львів знаходився як-ні-як у межах конституційної держави, та ще й недалеко від Києва і був до того столицею краю, заселеного Українцями, що вже пробудилися до національного життя.

З галицькими Українцями російські вже давніше мали зносини, які в 70-тих роках ще більше затіснилися. Згадаймо взаємини з Галичанами Куліша, Кониського, Драгоманова.

Наддніпрянці виробили статут своєї закордонної станиці, якиї мусіли узгіднити з галицькими земляками, бож він повинен був відповідати вимогам австрійських законів.

Про перипетії, звязані з уложенням статуту, та непорозуміння на цьому ґрунті між Наддніпрянцями і Галичанами, докладно інформують нас „Австро-руські спомини” М. Драгоманова, що був саме посередником між обома сторонами і брав діяльну участь у виробленні статуту і заснуванні товариства.

Фонди для ведення товариства дали теж Наддніпрянці, склавши 6,000 рублів. Головними жертводавцями були: Єлисавета із Скоропадських Милорадовичева, Олександр Кониський, Дмитро Пильчиків, Михайло Жученко, і їх то властиво слід називати фундаторами Товариства ім. Шевченка.

Галицькі земляки вклали мало-що, бо заможних людей між тодішніми галицькими народовцями не було. Тільки відомий український патріот о. Степан Качала, посол до галицького

сойму і віденського парламенту, докинув до цієї складки більшу суму з свого боку.

Спочатку наддніпрянські основники задумували назвати Товариство з куртуазії „Галич“, але врешті охристили його іменем великого пророка України. Галицьке товариство напевно мало б імя котрогось місцевого діяча, хоча б М. Шашкевича. Автім, матірю всіх галицьких товариств була „Просвіта“, заснована п'ять років скорше (1868 р.), і спеціального літературного товариства наші західні земляки не потребували, що зрештою показала дальша доля товариства Шевченка.

Галичанам було не під силу провадити ще одно товариство поза „Просвітою“. Інтелігенції, як я вже згадав, було надзвичайно мало. Рекрутувалася вона головню з нечисленного тоді українського урядництва та з духовенства, яке в тих часах було мало не поголовню москвофільським. А що Наддніпрянцям трудно було кермувати Т-вом безпосередню і їм волею-неволею довелось опертися на місцевім елементі, то й не диво, що Товариство скоро захиріло. В тих часах ніхто з Наддніпрянців не міг переселитися до Львова. Не зважаючи на конституцію, умови для цього були ще тоді несприятливі. Австрія тоді страшенно боялася панславізму і всякі виходці з Росії видавалися їй царськими агентами, що мають за ціль підбунтовувати її славянські племена. Польська шляхта, що недавно (1867 р.) захопила владу в краю, ще й піддержувала цю фобію австрійського уряду, що часом прибирала комічні форми, як про це свідчать курйозні інциденти, які трапилися Є. Милорадовичці під час її тодішньої поїздки по Австрії.

Недурно трохи пізніше Драгоманів не міг удержатися навіть у Відні, а мусів перенестися до Швайцарії.

Цілком зрозуміло, що статут мусіли підписати і внести на затвердження влади австрійські громадяни. Тому й фігурують під ним підписи виключно Галичан. Між ними властиво тільки три особи були звязані з наукою і літературою — брати Омелян і Олександр Огоновські, що були професорами університету, та учитель гімназії Юліян Романчук.

Крім них і о. Качали, між підписаними були відомий тоді у Львові купець і радний міста Михайло Димет, що мав зносити з Києвом і привозив звідтіля наддніпрянські видання, в тім і твори Шевченка, радний міста Михайло Коссака, скарбовий урядовець д-р Кирило Сушкевич, під фірмою якого вийшло в 1867 р. у Львові перше повне видання Шевченкових поезій, у-

порядковане тодішню студентською молоддю на чолі з Олександром Барвінським, службовець асекураційного товариства Лонгін Лукашевич та інж. Теофіль Барановський.

Дня 11. грудня 1873 р. статут Товариства Шевченка затвердило галицьке намісництво і ця дата є датою його народження. Підписані основники провадили Товариство під проводом о. Качали, як „Тимчасовий Комітет“, до перших загальних зборів. Комітет прийняв нових членів, здобув концесію на ведення друкарні (27. 1. 1874), закупив за зібрані фонди друкарські машини і, поклавши таким чином фундамент під Товариство, скликав перші загальні збори. Відбулися вони 4. червня, 1874. року в присутності 20 членів. Першим головою Товариства вибрано д-ра Кирила Сушкевича.

За статутом, ціллю Товариства було „вспомогати розвій рускої (малорускої) словесности“ (§. 1.). „Щоби сю ціль досягнути, Товариство: 1) заводить власну друкарню, 2) видає і накладає книжки і часописьма літературні і наукові, 3) втирає літературні наукові видання, 4) роздає премії і запомоги літератам, 5) скликає збори учених і літератів, 6) устроює відчити публичні, літературні вечерниці і т. п. інше“ (§. 2.).

На жаль, дійсність не виправдала надій фундаторів Товариства. Кошти друкарських машин та уладження друкарні перевищили зібрані фонди і Товариство відразу попало в довги, яких довго ніяк не могло позбутися, головню тому, що Виділ (Управа) замість розвивати власну діяльність Товариства, почав „вспирати“ різні народовецькі видавництва. Як розумів Виділ завдання Товариства, свідчить характеристичний голос одного з його членів, який противився, щоб сам Виділ займався „ділами літературними“, бо — мовляв — „тим самим, що Товариство Шевченка друкує книжки „Просвіти“ о много дешевше, як кожна інша друкарня, уможливяєся більше видавництво книжок і вспомагаєся через те і розвій літератури“. А тимчасом чужі видавництва, не вважаючи на те, що Товариство друкувало їх речі з ущербом для себе, ще й не платили за друк і часто-густо доводилося довги списувати.

Нам тепер дивним видається, що такі видання, як „Словар малорусько-німецький“ Желехівського, „Руська (себто „Українська) Исторична Бібліотека“ Олександра Барвінського, „Часопись Правнича“ Костя Левицького, журнал для родин „Зоря“ О. Партицького, що друкувалися в друкарні Товариства, не мали його фірми. А ще дивніше, що „Кобзар“ Шевченка мусіла

друкувати київська „Українська Громада” аж у Празі (1875-6 рр.), а не у Львові, де існувало Товариство його імені.

Коштом Товариства вийшли в першому десятилітті його існування (70-80 рр.) тільки два річники журналу „Правда” та одним-одна наукова розвідка проф. Омеляна Огоновського: *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* (1880), — праця дуже цінна, що не втратила своєї ваги й досі. Тільки вже з початком 1885 р. Товариство перебирає від Омеляна Партицького „Зорю” і веде її аж до 1898. року. Від цього часу розпочинається вже постійна видавнича діяльність Товариства. „Зоря” стає поволі всеукраїнським літературним органом. Майже 8 років іде вона на Україну і добуває там щораз більше передплатників, а ще більше читачів. Розуміється, на теперішні наші відносини, кількість їх смішно мала, але тоді вже багато важив навіть один примірник, що приходив до якогось міста; в усякому разі часопис діставали українські громади даного міста. Гуртки молоді ширили її поміж своїми членами. Я сам і мої товариші читали „Зорю”, будучи в IV. класі гімназії. Та в лютому 1894. року російський уряд, спостерігши щораз більше зацікавлення журналом на Україні, заборонив допускати його в межі держави. Це — розуміється — значно обмежило число передплатників. Але всеж „Зоря” ішла й далі на російську Україну, пересилана в ковертах або перевозена нелегально. Задля цього друковано її, як і інші галицькі видання, призначені до поширення на Наддніпрянщині, на тонкому папері.

„Зоря” відіграла велику роль в оживленні українського літературного життя і в об'єднанні Східної та Західної України. Серед співробітників „Зорі”, поруч із відомими наддніпрянськими силами, такими, як Іван Франко, Василь Щурат, Олекс. Колесса, Кирило Студинський, Ольга Кобилянська, Наталія Кобринська, Осип Маковей і т. д., бачимо всіх визначніших письменників старшого і молодшого покоління з Наддніпрянщини. Досить згадати такі імена, як Володимир Александрів, Цезар Білиловський, Людмила Василевська (Дніпрова Чайка), Микола Вороний, Леонід Глібів, Павло Грабовський, Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Марія Загірня (Грінченкова), Грицько Коваленко, Надія Кибальчич (Наталка Полтавка), Михайло Комарів, Олександр Кониський, Ольга Косач (Олена Пчілка), Михайло Коцюбинський, Агатангел Кримський, Володимир Леонтович (Левенко), Іван Левицький-Нечуй, Іван

Липа, Василь Мова-Лиманський, Володимир Самійленко, Максим Славинський, Людмила Старицька-Черняхівська, Михайло Старицький, Іван Стешенко, Іван Тобилевич (Карпенко-Карий), Олександра Косач-Квітка (Леся Українка), Олександр Черняхівський, Мусій Школиченко (Кононенко), Яків Щоголів, Любо́в Яновська та інші. Завдяки їм „Зоря” була майже наддніпрянським органом.

Для піднесення „Зорі” на рівень всеукраїнського органу багато заслужився Володимир Левицький, нотар у Станиславові (а опісля у Винниках), що під псевдонімом Василь Лукич редагував „Зорю” в рр. 1890—96. Він дуже дбав про те, щоб залучити у співробітники наддніпрянські літературні сили і намагався зробити журнал справді всеукраїнським органом, дбаючи і про добірний зміст і чисту літературну мову. І хоч „Зоря” була тільки літературним, а не науковим журналом, всеж має вона неаби-яке значіння і для розвитку української науки, значно причинившись до вироблення української літературної мови та її уодностайнення, тим більше, що „Зоря” не обмежувалася виключно белетристикою, а містила й статті на різні теми — літературні, публіцистичні й популярно наукові. На сторінках „Зорі” появилася багато цінного літературознавчого та життєписного матеріалу.

В „Зорі” первісно друкувалася й „Історія Руської (себто Української) Літератури” Ом. Огоновського, що вийшла опісля й окремими відбитками (чотири томи в 6-х випусках). Крім того походило відбитками з „Зорі” багато різних літературних творів — оповідання й повісті В. Чайченка (Б. Грінченка), Нечуя-Левицького, М. Школиченка (Кононенка), В. Левенка (Леонтовича), Ів. Карпенка-Карого (Тобилевича), Павла Грабовського, Лесі Українки та інших.

Цей розквіт „Зорі” і взагалі поживлення видавничої діяльності Товариства Шевченка припадають на 90-ті роки. Стоїть він у звязку із зростом галицько-української інтелігенції та викликаного нею поживлення громадського і політичного життя краю. Виявом цього поживлення було між іншим заснування української радикальної партії з Іваном Франком та М. Павликом на чолі. Розвиток українського руху примушував австрійську владу з ним поважно рахуватися, особливо з огляду на сусідство з Росією. В 1889 році між Австрією і Росією мало не дійшло до збройного конфлікту і австр.-угор. міністерству закордонних справ залежало на тому, щоб у Га-

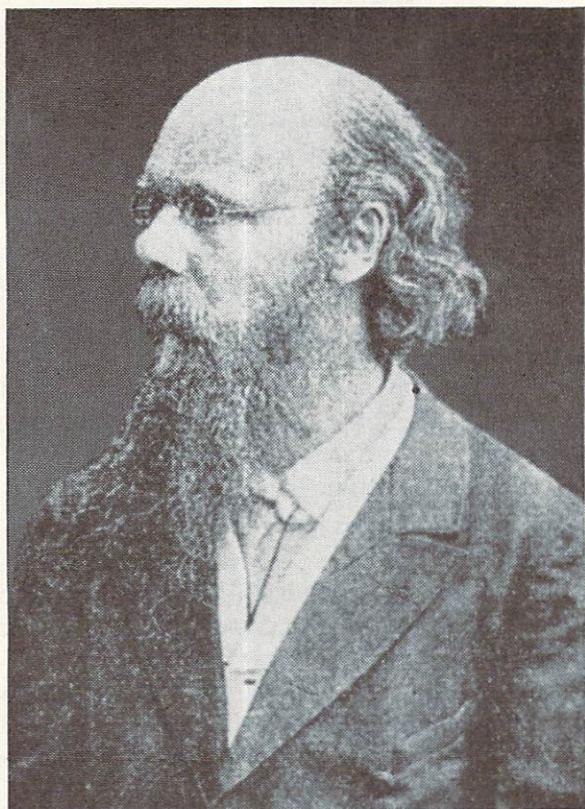
личині був спокій, щоб Поляки не тиснули Українців, бо це сприяло москвофільству. А заразом Австрії залежало й на тому, щоб політикою, прихильною до своїх українських громадян, позискати багатоміліонний український народ за Збручем. В наслідку цього становища міністерства закордонних справ, центральний уряд натиснув на галицького намісника, щоб до- вів до замирення в краю. З цього повстала так звана „нова ера“, що принесла галицьким Українцям певні здобутки на культурному полі, як гімназії, катедру укр. історії на львів- ським університеті тощо. Одним із цих здобутків було також утворення окремої установи для розвитку української науки, що діставалаб піддержку від держави й краю. Такою устано- вою і стало Товариство Шевченка, переіменоване на Наукове.

В проведенні „нової ери“ брали участь і визначні українські наддніпрянські діячі, що стояли у звязку з київськими поль- ськими діячами та львівськими українськими політиками, очо- люваними Олександром Барвінським. Саме вони, головно Во- лодимир Антонович та Олександр Кониський, настоювали на переміні літературного Товариства Шевченка на наукове. Ко- ниський ще в 1889 р. у лютевому випуску „Правди“ помістив статтю, присвячену переміні т-ва Шевченка на наукове, й на- мітив майбутній устрій НТШ та плян його роботи. За рефор- мою стояв і Олександр Барвінський та чимало інших галиць- ких діячів*).

Вони порушили цю справу на Загальних Зборах Товари- ства Шевченка 19. IV. 1890 р. Збори поручили новому Виділові скликати для її порішення окремі збори. Відбулися вони аж 13. III. 1892 р. На них прийнято новий статут, який намісництво

---

*) Докладніше справу нової ери, зокрема перетворення То- вариства Шевченка на Наукове, вияснює її чоловічий діяч, по- кійний Ол. Барвінський, у своїх — на жаль ще неопублікова- них — спогадах, які зберігаються в архіві бібліотеки НТШ. Свого часу директор Українського Наукового Інституту в Вар- шаві, теж уже покійний, Олександр Лотоцький, пропонував д-ру Богданові Барвінському, синові автора спогадів, якому батько залишив право ними розпоряджатися, надрукувати ту частину, що торкалася нової ери, але Б. Барвінський не при- став на цю пропозицію, домагаючися видання усіх спогадів разом. Справа на тому розбилася.

Олександр Кониський

затвердило 16. XI. того ж року. Відтоді літературне Товариство Шевченка перемінилося на Наукове.

III. НТШ ПІД ПРОВОДОМ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Зреформоване Товариство мало за своїм статутом „плекати та розвивати науку в українській мові, а задля цього провадити наукові досліді з українознавства та з інших наук, улашдувати наукові доповіді, зїзди вчених і літератів, видавати наукові „Записки” і інші наукові твори, видавати премії й підмоги вченим та літератам, удержувати музей і бібліотеку, власну друкарню і книгарню”. Зорганізовано його на зразок західно-європейських наукових установ.

НТШ складалося з трьох секцій: 1) Історично-філософічної, 2) Філологічної, 3) Математично-природописно-лікарської. Для спеціальних справ секції мали вибирати окремі комісії.

Перші збори зреформованого Товариства відбулися 11. травня 1893. року. Першим головою НТШ вибрано Олександра Барвінського. Секретарем став письменник О. Маковей. Йому ж доручено й обовязки бібліотекаря.

Вже останній виділ літературного Товариства Шевченка, передбачаючи його реформу, постановив видавати свій науковий орган під назвою „Записки”. Перший том „Записок” появився 1892. р. ще перед затвердженням нового статуту, за редакцією останнього голови літературного Товариства, д-ра Ю. Целевича. Незабаром проф. Целевич помер і редагування дальших томів узяв на себе Ол. Барвінський, який випустив у 1893 році другий том, а в 1894. р. ще два томи. Властиво фактичним редактором усіх цих томів був Ол. Кониський. Він прибирав матеріяли, притягнувши до „Записок” своїх приятелів і знайомих: Тадея Рильського, І. Паначовного, О. Лотоцького, М. Грушевського, що виступав під псевдонімом Сергієнко, та ін. старших і молодших наддніпрянських учених.

За головування Барвінського НТШ перебрало на себе в 1894. р. два чужі видавництва: „Руську Історичну Бібліотеку” Ол. Барвінського, яку він заснував у 1883 р. і вів при допомозі та співробітництві наддніпрянських Українців (О. Кониського та ін.), видавши до року 1894 тринадцять томів; 2) „Ча-

«Спись Правничу» д-ра Костя Левицького, який видав три томи її протягом 1889-91. рр.

В „Історичній Бібліотеці” друкують переклади монографій з української історії різних авторів, головно наддніпрянських Українців та Москалів — Антоновича, Дашкевича, Іловайського, Костомарова та ін. Перебравши її від Барвінського, НТШ видало ще 11 томів: монографії М. Владимирського-Буданова, Ол. Єфименкової, Ф. Леонтовича, І. Новицького, Якова Шульгина та ін.

Окремо видало Товариство **„Правничий Словар”** д-ра Костя Левицького та почало видавати додатком до „Зорі” **„Російсько-український Словар”** М. Уманця (тобто М. Комарова) і Спілки, що появилася в 4. томах. Крім того видало Товариство **Твори Степана Руданського** за редакцією В. Лукича-Левицького та А. Кримського в сімох томах, що первісно друкувалися також у „Зорі”. Видавало також і інші, згадані вище, відбитки з „Зорі”.

На цей-же час припадає й видання творів Шевченка — видання, якого слід було давно сподіватися від Товариства його імені. Редакцію творів доручено проф. Омеляну Огоновському, хоч первісно переговорювано в цій справі з Франком. Але народовці недолюбували Франка і кінець-кінців віддали редакцію в руки чоловіка, хоча й менше відповідного, але свого. Огоновському допомагали своїми радами і вказівками Ол. Кониський та Вол. Антонович (пор. мою статтю „Примітки В. Антоновича до Шевченкового Кобзаря” в „Працях Українського Історично-філологічного Товариства” в Празі 1938.).

Перший і другий томи Шевченкових творів проявилися в 1893. р. і містили поезії; том 3-ий (Щоденник і Художник) вийшов в 1895. р., 4-ий (решта повістей) 1898. р. Прозові твори поперекладав здебільша О. Кониський, а почасти Микола Міхновський і Левко Товкач.

Дальші томи „Записок” НТШ, почавши від тому 5-го, доручено редагувати проф. Михайлові Грушевському, що восени 1894. р. прибув до Львова на катедру історії України призначану Українцям. Цю катедру пропонувано спочатку Володимирові Антоновичеві, але він відмовився і порадив запросити свого найкращого ученика, М. Грушевського.

Приїзд до Галичини молодого, енергійного, незвичайно роботячого, повного патріотичного запалу, талановитого ученого став, як показалося вже незабаром, визначною подією

в науковому і громадському житті не тільки Галичини, але й цілої України.

Увійшовши до Товариства, став М. Грушевський його справжньою душею. Вже зараз по приїзді став він директором його Історично-філософичної Секції замість проф. Наталя Вахнянина, а від 1895. р. редактором „Записок”, та взагалі перебрав на себе всю видавничу роботу НТШ.

Не дивно, що вже наступні збори 2. листопада, 1897. р. вибрали його головою Товариства. На цьому відповідальному становищі перебув Грушевський майже до першої світової війни, раз-по-раз перевибираний кожними дальшими зборами.

Отже історія НТШ зперед першої світової війни майже ціла звязана з імям М. Грушевського. Мало не 20 років стояв він на його чолі і саме йому завдячує воно свій блискучий розвиток. Ставши на чолі НТШ, Грушевський жваво забрався до організації наукової праці Товариства.

Треба просто подивляти його величезну енергію і розмах. Він став у нас справжнім організатором української науки. Під кермою М. Грушевського НТШ скоро виросло у велику наукову установу, з добре поставленими бібліотекою і музеєм, книгарнею, друкарнею і переплетнею, з численними і різнородними видавництвами, що стала на рівні з іншими того роду чужими інституціями, та гідно зарепрезентувала українську науку, а разом і український нарід перед усім культурним світом.

Грушевський зорганізував НТШ на зразок Академії Наук, значно поширивши рамці, визначені йому статутом. Він розбудував Товариство в різних напрямках. Творить при секціях різні комісії, засновує при них видавництва, а рівночасно організує такі помічні наукові установи, як музей і бібліотека, дбає про розвиток підприємств Товариства, про його книгарню і друкарню. І все це робить попри працю на університеті, а рівночасно пише свою капітальну „Історію України-Руси” та займається щораз більше громадянськими справами. Грушевський наче виконував заповіт М. Драгоманова — працювати заподадливо на занедбаному галицькому ґрунті, а праця ця послужить у слушний час для добра всієї України.

Навкруги НТШ гуртуються тепер усі наявні наукові сили Західньої України. Рівночасно зростають і вишколюються тут кадри молододї зміни. А з Наддніпряниці приходить Товариству значна моральна і матеріяльна поміч. Чимало наддні-

прянських учених співробітничать у виданнях НТШ. Але, розуміється, це співробітництво відділених кордоном від Львова наддніпрянських учених могло бути тільки спорадичне, допоміжне; на ньому не можна було полагати в розбудові Товариства, як не можна було спиратися і на наявні сили місцевих учених зпоміж старшого покоління з огляду на їх нечисленність. Отже треба було підготувати молоду зміну, що їх заступилаб, та повела наукову роботу вперед в усіх напрямках. І великою заслугою М. Грушевського були саме його зусилля створити в НТШ таку зміну. В короткому часі ці зусилля себе оправдали, НТШ стало на міцні молоді ноги.

Не менша заслуга М. Грушевського й те, що він притягнув до НТШ такий могутній талантик, як Іван Франко, цього велетня праці, людину різнородного знання і зацікавлення.

Франко, як знаємо, в 1897 р. опинився в незвичайно скрутному становищі. Тоді проти нього виступили і українські народовці за його передмову до збірки „Галицькі образки”, що вийшла польською мовою, добачуючи в ній образу цілої Руси-України, і галицькі Поляки за статтю про Міцкевича, як поета зради. Франко втратив посаду в „Курері Львовській” і опинився без заробітку. Тоді Грушевський запропонував йому співробітництво в НТШ і цим не тільки врятував славного каменяря галицької України від злиднів, але вчинив велику прислугу українській науці і літературі, бо від того часу Франко віддає цілого себе на службу української культури і науки.

Грушевському завдячує свою наукову кар'єру і молодий ентузіаст української етнографії — Володимир Гнатюк, бо Грушевський, не пустивши його по скінченню університету учителювати на глухій провінції, де він був би змарнувався, і влаштувавши його на посаді наукового секретаря Товариства, врятував його для української науки.

Стараючися наблизити НТШ до типу академії, а разом уможливити наддніпрянським членам ближчу участь у справах Товариства, Грушевський домагається і переводить на загальних зборах 1898 р. відповідні зміни статуту. Відтепер члени НТШ діляться на дві категорії — **дійсних**, вибраних секціями за наукові заслуги, і **звичайних**, що не мають рішального голосу в наукових справах. Інституції і закордонні члени дістали право брати участь у загальних зборах через своїх відпоручників.

Грушевський завів у 1895 р. обмін виданнями з чужими академіями наук та науковими установами, чим значно просував видання НТШ у науковий світ, а з другого боку придбав таким чином бібліотеці Товариства дуже багато цінних книжок і часописів. За нього НТШ пристало до міжнародного союзу академій та інших наукових установ щодо взаємного випозичання книжок і рукописів із своїх архівів і книгосховищ.

В усіх цих починаннях Грушевського енергійно допомагали йому світліші уми старшого покоління галицько-українських науковців та його власні ученики. Особливо велику поміч дали йому, та НТШ, Іван Франко і Володимир Гнатюк, що стали надовго його вірними співробітниками, як з любови до НТШ, так і з вдячності за поміч їм у скрутну хвилину життя. Франко аж до своєї хвороби в 1907 р., що зламала його фізичні і духові сили, стояв вірно при Грушевському, завжди його піддержуючи.

Грушевський, Франко і Гнатюк — це були три кити, що на них стояло Наукове Товариство ім. Шевченка.

Завдяки Грушевському кількість молодих adeptів української науки у Галичині зростала з року на рік, поповнюючися учениками українських професорів львівського університету, в першу чергу його самого. Грушевський виховав цілу школу молодих істориків, як от: Богдан Бучинський, Василь Гарасимчук, Федір Голійчук, Іван Джиджора, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Степан Рудницький (згодом звернувся до географії), Степан Томашівський, Микола Чубатий та інші.

Перебравши на себе редакцію „Записок”, Грушевський почав поволі заправляти до співробітництва своїх учеників і взагалі студентів університету, даючи їм писати огляди і рецензії на різні новини з української історії, тощо, які містив у „Записках”. Там же друкував він і кращі семінарійні праці своїх учнів.

„Записки” стали за Грушевського постійним періодичним журналом. В 1895 р. випустив він чотири книжки (раз на квартал), а вже від р. 1896 виходили вони правильно щодва місяці (шість томів річно). Спершу були „Записки” органом усіх трьох секцій, але від 1897 року праці на теми математичні, прородописні і медичні відійшли до окремого „Збірника Математично-Природописно-Лікарської Секції”. За Грушевського вишло 20 томів цього Збірника, після нього ще 12.

Від 1907 р. формат „Записок” значно побільшився. В „Записках” завів Грушевський відділ наукової хроніки, де друкувалися огляди, або ширші оцінки, відділ Miscellanea для дрібних заміток і матеріалів, та широкий бібліографічний відділ, де містив рецензії на новини з українознавства. В науковій хроніці регулярно подавано огляди всіх українських часописів та часописів російських і польських, де були якісь українці, головно тих, що виходили на українських землях. Так наприклад огляд ріжних „Епархіяльних Відомостей”, видаваних на російській Україні, довший час вів о. Юхим Сіцінський (властиво Січинський), відмічаючи те, що було там цікавого з історії краю, етнографії, тощо. Огляди чужинної історичної преси вів якийсь час д-р Мирон Кордуба, етнографічних та антропологічних журналів д-р Зенон Кузеля. Між рецензентами було чимало й російських Українців, передівсім студентів київської Духовної Академії, що писали під ріжними псевдонімами та криптонімами. Чимало їх пізніше стали відомими діячами і ученими, як от проф. Олександр Лотоцький, митрополит Юрій Ярошевський та ін.

„Хроніка”, а особливо рецензії робили із „Записок” неоцінене джерело інформації для наукових дослідників, не тільки Українців, але й чужинців, що, діставши нову книжку в руки, насамперед хапалися переглядати рецензійний відділ.

За редакцією Грушевського вийшло 107 томів „Записок”, перед ним 4, а після нього 44; з них два томи були присвячені визначним подіям української історії — один Хмельниччині, а другий Мазепі й Мазепинцям з нагоди 200-ліття полтавської баталії.

Томи 99-100 були призначені під покажчик усіх попередних. Зладити цей покажчик доручило НТШ мені і я виконав цю роботу, тільки не дівдався її видання.

Згадані томи появилися вже по війні, як „Ювілейний Збірник” на пошану голови Товариства К. Студинського, й містили статті про нього або йому присвячені.

Крім „Записок” М. Грушевський заініціював низку інших видавництв, що були органами секцій, або комісій. „Збірники” секцій містили більші монографії або більші збірки матеріалів. **Збірника Історично-Філософічної Секції** вийшло за Грушевського 14 томів (після нього 2). В них власне друкувалася, почавши від року 1898, його Історія України-Руси (перші 8 томів). **Збірника Філологічної Секції** вийшло 18 томів (пізні-

ше ще 5). Крім них засновано ще р. 1901 „Українську Бібліотеку” для творів нової літератури (8 томів, один по війні). В цій Бібліотеці появилися Кобзар Шевченка за редакцією Івана Франка в двох томах і твори Федьковича за редакцією Олександра Колесси з життєписом письменника, зладженим Йосипом Маковеєм, та призьбираними ним матеріялами до цього життєпису. Від 1905 року почав виходити „Український Архів” для розвідок і матеріялів архівного характеру — історичних і літературних (тт. 13, потім 2).

Перші комісії, що їх зорганізовано вже в самих початках, були: **Комісія Археографічна**, заснована на внесення Грушевського вже в 1895 р. В 1898 р. засновано комісії: **Етнографічну**, **Лікарську** та **Правничу**, яку в 1906 р. перетворено на **Статистичну**. Пізніше засновано ще комісії: **Географічну** та **Бібліографічну** (1909 р.). Майже всі ці комісії мали свої видавництва. Археографічна видавала „**Жерела до Історії України**” для сирих історичних матеріялів ((11 томів, пізніше не видавано), та „**Пам'ятки Української Мови та Літератури**” (7 томів, пізніше не виходили).

Етнографічна Комісія перебрала на себе видавання „**Етнографічного Збірника**”, розпочатого в 1895 році ще перед її заснуванням — для фолклорного матеріялу (37 тт., один по війні), та почала видавати „**Матеріяли до української етнології**”, де містилися етнологічні й антропологічні записи й досліди. Пізніше цю серію переіменовано на „**Матеріяли до української антропології й етнології**” (вийшло 18 тт., по війні 2). Бібліографічна Комісія видавала „**Матеріяли до української бібліографії**” (3 тт., пізніше ще 5 тт.).

Правнича Комісія видавала в рр. 1894 до 1900 „**Часопись Правничу**” (7 тт.), яку переіменовано в 1900 р. на „**Часопись Правничу та Економічну**” (10 тт.), „**Правничу Бібліотеку**” (4 тт.), а по війні „**Збірник Правничої Комісії**” (2 тт.).

Статистична Комісія видавала „**Студії з поля суспільних наук і статистики**” (3 тт., пізніше 2).

Лікарська Комісія вела „**Лікарський Вістник**”, вилучену із „**Збірника математично-природничої Секції**” медичну частину, але це видавництво, проістнувавши короткий час, припинилося і відновилося вже по війні, спочатку як орган окремого Лікарського товариства, а вкінці як спільний орган цього Товариства і НТШ.

Окремо від цих видавництв виходила „**Хроніка**” НТШ, що

містила вісти з Товариства: звідомлення Виділу на Загальні Збори, звідомлення із Загальних Зборів, із засідань Виділу, Секцій та Комісій, а також звідомлення установ і підприємств Товариства, біографії й некрологи дійсних членів, спис нових видань Товариства і т. ін. Хроніка виходила регулярно що кварталу в двох виданнях, по українськи і по німецьки (вийшло по 59 випусків кожного видання). Після війни Хроніка виходила тільки по українськи і лише перед загальними зборами (вийшло 15 випусків). Тільки Математично-Природнича Секція видавала після війни свої звідомлення по німецьки (26 випусків).

Слід ще зазначити кілька видань, що вийшли поза серіями, а саме в 1897 р. видано „Соматологію“ І. Верхратського; в 1898 році фототипію „Енеїди“ Котляревського з 1798 р. з нагоди її століття; „Каталог Музею“ (1912 р.) та мою брошуру про Наукове Товариство ім. Шевченка, що появилася накладом Товариства 1913 р. в Києві. Вона була призначена для інформації ширшого українського громадянства на Наддніпрянщині і вся розійшлася там. До Галичини дісталася ледве кільканадцять примірників і в продаж вони не попали. Брошура, крім короткої історії Товариства, інформації про його устрій та діяльність, містила широкий систематичний огляд розвідок поміщених у „Записках“ та інших видавництвах НТШ, уложений за дисциплінами.

Крім того видало Товариство ще пару своїх статутів, меморіал до австрійського уряду в справі українського університету, програми для збирання етнографічних матеріалів, в дозвув Бібліографічного Бюро, тощо.

Крім усіх цих, чисто наукових, видавництв, треба відмітити ще одне видання загального характеру, якому судилося відіграти важну роль в розвитку української літератури й мови. Був це „Літературно-Науковий Вістник“, місячник, що від р. 1898 заступив з одного боку „Зорю“, яку перед тим видавало НТШ, а з другого Франкове „Життя і Слово“ *).

---

*) Докладніше про Літературно-Науковий Вістник я згадую в 1-му випуску „Українських Бібліологічних Вістей“, вид. УВАН, та в 1-ій книжці відновленого на еміграції Літературно-Наукового Вістника з нагоди 50-ліття заснування цього журналу. До цих статей і відсилаю цікавих читачів, обмежуючися тут лише короткими інформаціями.

Накладом НТШ вийшло 88 книжок „Літературно-Наукового Вістника”. Від травня 1905 р. журнал перебрала „Українська Видавнича Спілка”, заснована як і Л.Н.В. з ініціативи М. Грушевського 1898 р. Сталося це тому, що деякі кола галицького українського громадянства були незадоволені позицією журналу в різних громадських і політичних, а почасти і в літературних справах. Критичне ставлення Л.Н.В. до багатьох подій і проблем галицько-українського життя, на думку опонентів, не личило органі, видаваному **Науковим Товариством**. Щоб усунути ці нарікання, Виділ НТШ і передав журнал Спілці, а що вона була свого роду прибудівкою Товариства і вели її керівні люди НТШ, Грушевський, Франко і Гнатюк, годиться згадати тут пару слів і про неї. „Українська Видавнича Спілка” мала властиво ті самі завдання, що й НТШ до реформи — розвивати українську літературу, видаючи кращі оригінальні і перекладні речі. І вона це завдання блискуче виконувала аж до вибуху війни в 1914 р. Це було у нас тоді єдине того роду видавництво на цілу Соборну Україну.

Спілка видавала дві серії книжок — більшого й меншого формату, під наголовком „Літературно-Наукова Бібліотека”. В першій серії вийшло багато творів нових на той час письменників — В. Винниченка, Д. Лукіяновича, Й. Маковея, Леся Мартовича, В. Стефаника, А. Тесленка та ін., цілий ряд поезій і оповідань Ів. Франка, Кулішеві переклади драм Шекспіра за редакцією Франка, та багато популярно-наукових монографій з історії літератури, філософії, політичної економії тощо, як от: „Нарис історії української літератури” Франка, „Нарис західно-європейської літератури” Миколи Стороженка, „Історія філософії” Віндельбанда і т. д. В меншій серії друкувалися дрібні популярно-наукові книжечки на різні теми, так би мовити, „метелики”. Крім того вийшов ряд книжок поза серіями. Були це головно відбитки з Літературно-Наукового Вістника, як от „Перехрестні стежки” і „Великий шум” Франка, „Поезії” В. Забіли, та перекладні повісті, друковані в журналі (Сінклера, та ін.) і т. д. Крім того Українська Видавнича Спілка видала дуже гарну „Антологію української поезії”, уложену Ів. Франком під наголовком „Акорди”, з ілюстраціями Ів. Панькевича. Загалом Спілка видала кількасот різних книжок.

На жаль, війна перервала цю блискучу діяльність Української Видавничої Спілки, що чимраз краще розвивалася, пе-

реніши після 1906 р. друк книжок в значній мірі до Києва. По війні ми з В. Гнатюком відновили роботу Спілки у Львові і видали новим виданням дві збірки оповідань В. Стефаника, „Народні Оповідання“ Марка Вовчка, „Забобон“ Леся Мартовича, кілька книжок В. Гнатюка (вибір українських народних оповідань і казок з ілюстраціями Панькевича, Кобринського та Ю. Балицького) тощо. Але, не маючи потрібних фондів і не можучи самі провадити адміністрацію видань, — я через свою працю в бібліотеці НТШ, а Гнатюк через хворобу—мусили припинити видавництво книжок і обмежитися виключно видаванням відновленого в травні 1922 р. Літературно-Наукового Вістника, що продержався до 1930 року.

IV. НТШ ПІСЛЯ ГРУШЕВСЬКОГО (1913—1940)

В 1913 р. М. Грушевський уступив із НТШ, попрацювавши в ньому двадцять років. Він давно вже задумував покинути Львів і перенестися до Києва, але хотів ще вислужити потрібний для емеритури час в університеті та покінчити деякі праці НТШ. Але обставини прискорили відхід його від Товариства.

Провід найсильнішої в Галичині української політичної партії — Національно-демократичної — невдоволений з критики його політики Грушевським, сильно виступив проти нього.

Як знаємо, Грушевський був одним із основників Національно-демократичної партії, навіть втягнув був до неї Івана Франка, який одначе скоро виступив з партії. Але згодом Грушевський розійшовся з верхівкою партії, не згоджуючися з її політикою, яка була занадто австрофільською і нераз доходила до плазування перед урядом. Грушевський уважав її за хибну і шкідливу з погляду інтересів цілої соборної України і від ряду літ, чимраз різкіше, й сам критикував її й містив критичні голоси своїх галицьких однодумців (д-ра Евгена Левицького, д-ра Лонгина Цегельського, д-ра Івана Джиджори й ін.), що теж стояли в опозиції до політики д-ра Костя Левицького. Свої критичні статті Грушевський випустив у 1912 р. окремою брошурою під наголовком „Наша Політика“.

Це ще більше обурило керманичів Народного Комітету, себто управи Національно-демократичної партії, і вони задумали, з допомогою декого з членів НТШ, що мали особисті порахунки з Грушевським, позбутися його з проводу Това-

риства при нагоді заг. зборів 29. VI. 1913. В тій цілі зачав Нар. Комітет та його клевети з-поміж членів НТШ неперемінливу агітацію проти Грушевського, закидаючи йому різні гріхи, що він, мовляв, — і такий і сякий, автократ, оточує себе молодиками, не дбає про Товариство, просиджуючи більшу частину року на Великій Україні, зле господарить і т. д. і т. д. Всі такі обвинувачення зібрали в анонімному памфлеті „Наша Політика і проф. М. Грушевський“, що мала бути рівночасно і відповіддю на згадану вище брошуру останнього.

Це правда, що Грушевський тепер довго перебував у Києві, куди переносив здобутки західно-українського руху, національні і наукові: заснував у Києві Українське Наукове Товариство на зразок НТШ, переніс до Києва Літературно-Науковий Вістник, позасновував на Україні філії книгарні НТШ, почав видавати популярну газету для народу „Село“, а потім „Засів“ і т. д. і т. д. Алеж це все йшло на загальне добро цілої України. Грушевський власне хотів об'єднати Галичину і Наддніпрянщину і притягав до праці у своїх наддніпрянських видавництвах Галичан, а в галицьких — Наддніпрянців. Деякі патріоти своєї дзвіниці на Наддніпрянщині теж нарікали за це на Грушевського. Пригадаймо жалі Івана Нечуя-Левицького на „галичанську“ мову і правопис видань Грушевського, охолодження відносин з ним Б. Грінченка і С. Єфремова, незадоволених з перенесення Літературно-Наукового Вістника до Києва, та з припинення через це Е. Чикаленком „Нової Громади“, де вони були головними редакторами, і т. д.

Але й перебуваючи в Києві, Грушевський не спускав з ока НТШ і стежив звідти за всіма справами його — науковими й адміністраційними. Він пильно стежив за тим, щоб видавництва Секцій і Комісій появлялися правильно й на час. Він не допускав, щоб котресь із них захиріло. Уважно намічений плян мав бути точно виконаний. Правда, Грушевський висував молоді сили, але при цьому не кермувався якимись особистими інтересами, а добром самої справи, йому дорученої. Само собою розуміється, він не міг допустити до кермування справами Товариства людей, які різко розминалися з його поглядами на добро НТШ і українського народу. Слід відмітити, що багато завдячували Грушевському емігранти з Наддніпрянщини, яких він притулив у НТШ. Без нього усім їм було б нелегко пробити собі дорогу на новій батьківщині.

Група членів НТШ, Галичан і Наддніпрянців, виступили в обороні Грушевського, збиваючи в окремій брошурі закиди його противників.

Але хоч як сильна була опозиція на загальних зборах НТШ 1913 р., все ж їй не вдалося повалити Грушевського. Великою більшістю голосів Збори вибрали головою Товариства таки знов його. Тільки в члени Виділу попали неприхильні до Грушевського люди, що брали участь у нагінці на нього.

Грушевський очевидно не схотів працювати з немилими йому людьми й відмовився від головства.

Мушу тут пригадати, що нагінка на Грушевського не скінчилася і після його уступлення. Ще в часі війни, коли Грушевський перебував на засланні в глибині Росії, його вороги домоглися, що австрійський уряд розпочав заочний процес проти Грушевського, як австрійського громадянина і службовця, за державну зраду, обвинувачуючи його в симпатіях до царської Росії. (Грушевський мав два громадянства — російське і австрійське, бо згодився піти до Львова на професора університету лише під умовою, що австрійський уряд не вимагатиме від нього зречення з російського громадянства).

Розуміється, Грушевський не потребував боятися суду, перебуваючи на засланні в Росії, та в разі засуду йому грозила конфіскація всього його майна, яке він мав у Галичині. Боячися того, я чимскорше перевіз потаємці його архів на схованку до бібліотеки НТШ, де він знаходиться й досі разом із його книгозбірнею, перевезеною вже за Німців.

Не зважаючи на свідчення проти Грушевського його колишнього учня, до засуду не дійшло.

* * *

По уступленню Грушевського на чолі НТШ став д-р С. Томашівський, якого Виділ вибрав заступником голови. Але Томашівський недовго урядовав, бо за рік вибухла війна і він був покликаний до австрійського війська.

Після Грушевського НТШ продовжувало свою діяльність по визначеному ним шляху, хоч уже не його темпом. Протягом 1913—1914 рр. виходили „Записки“ й інші видання НТШ. З нагоди 100-літнього ювілею народження Шевченка вийшло фототипічне видання 1-го Кобзаря й малюнки Шевченка за редакцією О. Новицького. На ювілей приготовлювано й нову біографію Т. Шевченка, яку піднявся зладити Іван Стешенко

замість перестарілої Ол. Кониського, але автор не скінчив своєї праці й тільки початок її появився у присвяченому Шевченкові томі „Записок“.

Та скоро обставини різко змінилися з вибухом війни й викликаними нею подіями. Це не могло не відбитися на НТШ. Під час російської інвазії воно було — розуміється нечинне.

Москалі припинили взагалі всякий вияв українського національного життя, в тім і діяльність НТШ. Позамикали й опечатавали бібліотеку й Музей Т-ва, друкарню обернули на свої потреби, друкували там свою газету „Львовское военное слово“, а вкінці, утікаючи із Львова, вивезли з собою найкращу друкарську машину, недавно придбану Товариством.

Заступник голови НТШ др. Ст. Томашівський, що урядовав замість Грушевського, перебував у війську, а НТШ репрезентувала окрема делегація на чолі з др. Василем Щуратом, яка урядувала під час російської інвазії у Відні. Д-р Щурат керував Товариством і пізніше, вернувшись до Львова по уступленні Москалів, особливо з того часу, коли др. Томашівський покинув Львів у 1918 р. і виїхав за кордон. Діяльність НТШ, перервана російською окупацією Галичини, наладналася властиво аж у 1918 р., бо й по уступленні Москалів довго майже не було змоги щось друкувати через брак паперу і складачів, які перебували у війську. Всеж таки в часі 1916 до 1918 рр. вийшло чимало різних видань НТШ, а крім того накладом книгарні такі поважні речі, як монографія німецькою мовою А. Єнсена про Шевченка та „Історія України в життєписах“ Костомарова у перекладі Ол. Барвінського.

В 1918 р. засновано дві дальші Комісії: **Комісію для класичної філології**, яка видала одну невеличку працю Ф. Колесси, й **Комісію для історії мистецтва** під проводом д-ра В. Щурата.

Але це оживлення тривало надто недовго й було перерване польсько-українською війною, що вибухла 1. XI. 1918 р.

За якусь діяльність можна було взятися лише пізніше, коли сяк-так устabilізувалися політичні відносини в Галичині. Перші після згаданих вище зборів у червні 1913 р. Загальні Збори НТШ могли відбутися аж 28. III. 1921 р. На цих зборах вибрано нарешті нову управу НТШ. Головою Товариства став тепер уже й формально д-р В. Щурат. Після нього головами НТШ були — д-р Кирило Студинський, д-р Вол. Левицький і д-р Іван Раковський, якому довелося пережити ліквідацію Товариства за першої большевицької інвазії в 1940 році.

Від Загальних Зборів 1921 р., які можна було відбути тільки з дозволу влади й у присутності її представника, могло НТШ зачати перервану подіями 1918 — 20 рр. діяльність. Обставини однак довго не були сприятливі для спокійної культурної роботи. НТШ, як і інші українські установи, було об'єктом переслідувань з боку польської влади та напасти з боку польської вулиці. В його установах, музеї і бібліотеці переводили Поляки часті труси. Всякі заходи НТШ відновити свою науково-дослідницьку й навчальну діяльність натрапляли на поліційне вето. В осени 1919 р. не дозволено Товариству уладити університетські курси для української молоді, недопущеної до студій у львівському університеті. В 1920 р. поліція заборонила Товариству вести у своїм власнім приміщенню всякі роботи, в яких, крім фахівців, мали брати участь і здібніші студенти. Тоді під проводом НТШ повстав у Львові **тайний український університет**, першим ректором якого був голова Товариства, академік Василь Щурат. Викладали в університеті дійсні члени НТШ. Не спиняюся довше на цій славній сторінці нашого минулого, тісно звязаній з НТШ, бо про це є книжечка п. Василя Мудрого, що брав діяльну участь у життю університету, як його квестор*).

Рівночасно польська адміністрація біла Товариство і по його матеріальній базі. В 1923 р. шкільна кураторія відібрала у друкарні і переплетні Товариства шкільні роботи і передала їх Ставропігії, що була в руках москвофілів. Це, розуміється, значно підірвало засоби НТШ і не могло не відбитися на його видавничій діяльності. Проте дослідницька й видавнича праця Товариства почали поволі налагоджуватися. За Польщі утворено або урухомлено цілу низку ріжних комісій. Так, зорганізовано **Термінологічну Комісію** при Природописній Секції для уодностайнення термінології в природничих науках; **Географічну Комісію**, що видала один випуск своїх праць; **Комісію Шевченкознавства**, яка видала 2 випуски своїх Праць; **Комісію української мови, української літератури, Славянознавства, Старої історії України, Нової історії України, Історично-джерелознавчу, Музикологічну, Технічно-наукову, Агрономічно-наукову, Комісію охорони природи**, що опіку-

*) Диви: Василь Мудрий, Український Університет у Львові (1921—1925). В-во „Час“, Нюрнберг 1948.

валася заповідником у Підлютому, й **Комісію історичних пам'яток**.

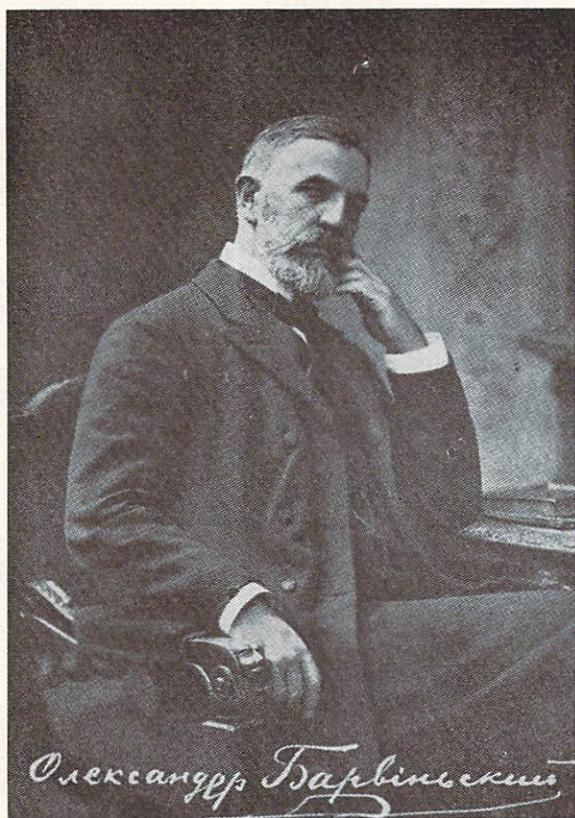
Крім того відновлено Правничу та Фізіографічну Комісії, що почали видавати свої Збірники. Перша видала три випуски, друга сім. Бібліографічна Комісія, переіменована на Бібліологічну, почала незадовго перед другою світовою війною видавати на спілку з **Українським Товариством Прихильників Книги** заснований цим Товариством за редакцією д-ра Є. Ю. Пеленського книгознавчий журнал „**Українська Книга**”, якої вийшло два випуски.

Д-р Микола Чубатий у своїй статті в „Свободі” (1948, ч. 51) бачить у цьому факті перевагу супроти передвоєнного часу, не зважаючи на далеко меншу видавничу продукцію. Мовляв, „в часі поміж двома новими війнами всередині Товариства була куди живіша та більше всестороння праця, що не обмежувалася тільки на гуманістику, але також огортала інші ділянки людського знання”. З цим не можна згодитись, бо більша частина комісій це були властиво не науково-дослідні, а скорше навчальні установи, свого роду університетські **семінарі українознавства** для студентів-Українців львівського університету, де вони під проводом фахівців, дійсних членів НТШ вивчали ті дисципліни, яких були позбавлені в польській високій школі. В цих комісіях-семінарах їх керівники — Іван Крип'якевич, Ярослав Гординський, Василь Сімович та інші — вели справжні виклади.

Перед останною світовою війною перебрало НТШ і друге приватне видавництво — **Український Статистичний Річник**, що досі виходив у Варшаві, але встигло випустити лише один томик за редакцією д-ра В. Кубійовича.

В 1921 р. засновано дві нові установи — **Інститут Нормальної і Патологічної Психології** під кермою д-ра Степана Балея, що вів його аж до свого виїзду до Варшави на посаду професора університету, і **Робітню для Бактеріологічних і мікроскопічних дослідів** та лікарської аналізи крові під кермою д-ра М. Музики. Ця робітня існувала майже до останнього часу. В ній працювали, крім д-ра Музики, покійний маляр Петро Холодний, що був zarazом і талановитим хеміком, д-р М. Панчин, д-р Ю. Кордюк та інші.

Поза серіями вийшли двома накладами **Правописні Правила** проф. Івана Зілинського та кілька популярних брошур про Товариство і його бібліотеку для інформації ширшого грома-

Олександр Барвінський

дяинства: **В. Гнатюка** „Наук. Т-во ім. Шевченка“ і **І. Кривецького** „Бібліотека НТШ“, обидві в 1923 р., а третя моя в 1936 р. теж про Бібліотеку під наголовком „Українська Національна Бібліотека“. (Мало бути слово Західно-українська, але польська цензура скреслила слово „Західна“, не признаючи в межах Польщі ніякої української території).

Крім того слід ще відмітити два популярно-наукові журнали Товариства: місячник „**Стара Україна**“, що виходив у рр. 1924 — 1925 накладом книгарні НТШ, та кварталник „**Сьогочасне й Минуле**“, що почав виходити в 1939 р. завдяки фінансовій підмозі української кооперації. Вийшло його тільки три книжки. Війна перервала дальше видання. В обох цих журналах один випуск був присвячений спеціально Шевченкові.

На жаль „Стара Україна“, яку з правдивою самопосвятою і любовю редагував покійний директор Іван Кривецький — до речі: зовсім безкорисно, бо ні він, ні співробітники не діставали за свою працю ніякого гонорару — перестала виходити саме в той час, як зачала здобувати собі популярність серед громадянства. Управителька книгарні покійна Клементина Панькевичева, яка мала вести адміністрацію журналу, ставилася до нього неприхильно, вважаючи його за зайвий тягар для книгарні. „Стара Україна“, що принесла чимало цікавого й могла розвинутися в дуже поважний орган українознавства, передчасно упокоїлась.

Припинене воєнними подіями „Сьогочасне й Минуле“ відновило своє життя вже за нашого часу на скитальщині.

Якщо згадаємо ще відомий **Атлас** д-ра В. Кубійовича, виданий приватним видавництвом, але під фірмою НТШ, та **Меморіал Товариства**, висланий до всіх Академій Наук і наукових установ культурного світу з протестом проти ворожого ставлення польського уряду до української культури, то вичерпаємо мабуть усю видавничу діяльність НТШ після уступлення М. Грушевського.

Не будемо осуджувати провід Товариства за малу продукційність, якщо візьмемо під увагу ті тяжкі обставини, в яких воно опинилося після першої світової війни. Одно, що можна закинути проводам, які кермували тоді НТШ, це певна безплатність видавничої справи і занедбання деяких важних серій.

У. НТШ ЗА 1-ОЇ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

З приходом більшовиків на Західну Україну в осени 1939 р. перестали існувати всі українські, як зрештою й інші, польські та жидівські, організації й установи, не тільки громадського чи політичного характеру, як наприклад „Сокіл”, „Луг”, „Січ” тощо, але й чисто культурні, як от „Просвіта”, „Рідна Школа” та інші. Їх домівки заняли різні большевицькі військові або цивільні уряди й установи, а майно, надто устаткування, яке знаходилося в цих домівках, здебільшого було пограбоване або по варварськи знищене. І що найприкріше, при цьому безповоротно пропали архіви, бібліотеки й речі образотворчого мистецтва, нераз дуже вартісні.

Це велика, непоправна втрата для історії української культури, українського національного руху в Західній Україні. Треба було бачити те знищення, яке тоді заподіяли більшовики в камениці „Просвіти” у Львові, де крім ненависної їм „Просвіти” містилася й пара інших українських установ або підприємств, а передівсім редакція й друкарня щоденника „Діло”. Подерто, покидано на купу й понищено все їх діловодство, архівні матеріали, рукописи, картотеки; пограбовано всі малюнки, що прикрашали їх стіни; поломано, понівечено або й попалено меблі — столи, бюрка, шафи, стільці і т. д.

Пропали тут: цінний, добре впорядкований архів централі „Просвіти”, де між іншим зберігалася велика збірка спогадів учасників визвольних змагань 1914 — 1920 рр. Пропала ціла картинна галерія „Просвіти”, що знаходилася в репрезентативній салі Товариства — портрети голів і виділових, малюнки роботи визначних наших малярів — Устияновича, Холодного та ін. — Загинули: архів редакції „Життя і Знання”, архіви видавництва „Діла”, його редакції й друкарні, а також галерія портретів редакторів „Діла” — Вол. Барвінського, Ів. Белея, Вол. Охримовича, Євгена Левицького, Л. Цегельського та ін. Згинув тоді й редакційний комплект „Діла”. Всі сходи в будинку „Просвіти” від гори до низу були встелені паперами — уривками різних рукописів і книжок.

Даремне для охорони рукописних, книжкових і мистецьких збірок, поналіплював я на дверях кімнат, де вони містилися, оповістки, що ці скарби стоять під охороною НТШ і становлять його власність. Сподіванки мої, що фірма цієї високої наукової установи повинна бути відома большевицькому

начальству й що це спинить руйнацьку руку його посіпак, не справдилася, хоч непрошені „визволителі” не переставали реклямувати себе за приятеля й охоронця памяток культури й науки. Нічого не допомогло! Вдалося врятувати тільки протоколи Товариства „Просвіта”. На жаль, протоколи „Рідної Школи” (колишнього „Українського Педагогічного Товариства”), такі важні для його історії та історії його видавництв — книжок та часописів, („Дзвінок” для дітей і молоді, „Рідна Школа” і др.), пропали при захопленні будинку цього товариства якимись червоними вандалами. Нічого вже й згадувати про ті втрати, що їх зазнала українська література й наука від знищення большевиками при захопленні ними друкарень уже надрукованих, але не випущених у світ, книжок і часописів, або ще недокінчених друком видань та рукописів, що знаходилися в друкарнях.

Так, у друкарні НТШ пропали чергові томи його „Записок” (історичний відділ) і журналу „Сьогочасне й Минуле”, пропала біографія Шевченка, що її зладив проф. Павло Зайцев для повного видання творів Шевченка, що їх уже раніше розпочав видавати за його редакцією варшавський „Український Науковий Інститут” та ін. У Жовкві в друкарні оо. Василіян понищено між іншим чергові томи їх „Записок”. Пропали також і видання „Українського Богословського Наукового Товариства” та „Української Богословської Академії”. Та й самі ці установи мусіли припинити свою діяльність. Не було певне й становище самого НТШ.

Щоб добитися легалізації його діяльності, а евентуально й фінансової допомоги, покійний голова Товариства проф. Іван Раковський рішив звернутися до Комісаріату Народної Освіти й просив мене товаришити йому. Ми удалися до осідку нової влади, що зачала урядувати в будинку львівського воевідства. Тут скрізь було видко сліди ще недавнього рабунку; позникали коври, що ними були встелені сходи (їх покрала служба й мешканці сусідних сутеренів). Не видко було й колишніх гарних меблів. Замість них стояли якісь дрантиві деревляні лавки й стільці, а рідко де фотель. Кімнати були майже порожні, брудні, занечищені, засмічені.

На наш запит, до кого ми маємо зголоситися в справі НТШ, нас спрямовано до якогось високого молодого парубка, що звався — скільки памятаю — тов. Задорожний. В кімнаті, де він урядував, при якомусь дрантивому столику, не

було навіть стільців для відвідувачів і ми мусіли розмовляти стоячи. Правда, це було в самому початку появи нової влади, але нас здивувало нагле зникнення тієї пишної обстанови, яка була в цій палаті за Австрії, за України в листопаді 1918 р., а потім за Польщі. Мабуть, гарні меблі пограбували таки самі старшини червоної армії, як це вчинили вони на моїх очах у палаті Дідушицьких при вулиці Курковій або в палаті польського арцибіскупа при вулиці Чарнецького.

І тут у воевідстві, так само, як і в „Просвіті”, „Рідній Школі” та інших установах, товарищі встигли вже понищити архіви й діловодства, повикидати, як непотрібне „буржуазне”, контр-революційне, капіталістичне, чи яке ще там, „барахло” — книжки й рукописи. Все це скидалося на купу десь у куток, а замість того советські панночки-службовички носилися вже з привезеною з Києва чи Москви большевицькою агітаційною макулятурою.

Ми зясували тов. Задорожному, чого і в якій справі ми прийшли, при чому проф. Раковський для ознайомлення його з НТШ передав йому останню „Хроніку” Товариства, де був поміщений звіт за минулий період. Це мало згодом дуже прикрі наслідки для покійного голови. Він зовсім забув, що у звідомленні про останні Загальні Збори, поміщеному в „Хроніці”, була опублікована протестаційна резолюція Зборів проти гноблення української науки в УРСР. Довідавшись з „Хроніки” про цей протест, достойники з Народної Освіти зачали неперемінливу нагінку проти проф. Раковського. Вже невдовзі після наших відвідин на одному прилюдному мітингу культпросвітних працівників спалюжено його як ворога советської влади. Це був поганий знак. Ратуючи своє життя, проф. Раковський мусів тікати на Захід.

У культурно-громадському житті Західної, чи властиво Галицької України виступає тепер на перший плян акад. Кирило Студинський, знаний із свого радянофільства. За большевицької окупації був він у великих ласках міродатних чинників і виступав у ролі, сказати б, посередника між українським громадянством краю та владою. Його заходами НТШ віддано під опіку Академії Наук, яка відрядила до Товариства для звязку двох членів Інституту Української Літератури — розуміється — комуністів: Українця тов. Давида Копицю й Іллю Каценельсона, що ховав своє походження під прибраним імям — Стебун. (Останній це була велика кана-

лія, що робила собі літературну кар'єру при допомозі доносів — тайних і явних, у пресі — нищучи своїх конкурентів під покришкою їх політичної непевности). Вони мали провирити „благонадійність” НТШ, запідозреного в службі польській реакції (!!!), доглядати за його діяльністю та підготувати його ліквідацію через втілення в систему установ Академії.

Щоб надати скасуванню цієї найстаршої і великозаслуженої української наукової установи, дотогож широковідомої в цілому культурному світі, вигляд добровільної самоліквідації, скликано 14. січня 1940 р., нібито Загальні Збори членів НТШ, які й ухвалили розв'язати Товариство, а його установи й майно передати Академії Наук УРСР. Проти цієї ухвали відважився голосувати лише д-р Роман Зубик, молодий талановитий історик-економіст. І це йому даром не минуло: незабаром його арештувало НКВД і він пропав без вісти.

Розуміється, з правничого погляду рішення Зборів було незаконне, бо відбулися вони нелегально, без додержання приписів статуту: без оповіщення про день і порядок зборів заздалегідь у місцевій пресі, без запрошення членів, які перебували поза Львовом, в присутності тільки львівських членів, бо ні провінціальні, ні тим більше закордонні не були повідомлені й не могли ані самі прибути, ані уповажнити когось із Львовян їх заступити.

НТШ перетворено на львівський філіял Академії Наук УРСР, що складався з шістьох інститутів, філій відповідних інститутів самої Академії, а саме: 1) інституту української літератури, 2) української історії, 3) української мови, 4) українського фольклору, 5) української археології та 6) інституту соціальних наук.

Щодо майна НТШ, то, не вважаючи на ухвалу Зборів, воно не все перейшло до Академії. До Академії відійшли обидва будинки НТШ при вулиці Чарнецького, переіменованої на „вулицю Советів” (не Шевченка чи Хмельницького!). В домі під ч. 26 примістилася централь філіялу—канцелярія його управи, бухгалтерія, каса та деякі інститути. Поза тим лишилися там і приватні мешканці, що жили в цьому будинку перед війною.

Бібліотека НТШ, що містилася в сусідній камениці, ввійшла, як складова частина, до заснованого новою владою львівського філіялу бібліотеки Академії Наук УРСР, в якому були об'єднані всі наукові бібліотеки Львова, крім університетсь-

кої. Але Музеї НТШ були вилучені згідно з опікою Академії. Передані Народному Комісаріатові Освіти, вони підлягли парцеляції, при чім окремі їх відділи злучено з відповідними збірками інших львівських музеїв.

Також і книгарня НТШ не лишилася при Академії, а була передана, як і всі інші львівські книгарні, окремій установі, так званому **Книготоргові**. Друкарню НТШ перевезено до закладу Осолінських, що став осідком дирекції львівської філії бібліотеки Академії, й злучено разом із друкарнею Закладу в одну під назвою „Друкарня Академії Наук УРСР”.

Інститути львівського філіялу Академії були філіями київських інститутів, мали свої окремі штати, свої управи й підлягали безпосередно відповідній київській централі.

Інститут української літератури містився у фронтових кімнатах камениці НТШ ч. 26, де були давніше канцелярії управи Товариства й його друкарні. Директором інституту призначила Академія акад. Михайла Возняка, але через особисті непорозуміння з акад. К. Студинським він увесь час відмовлявся очолювати працю інституту й фактичним керівником був присланий із Києва тов. Гуфельд. У паспорті його було зазначено, що він є жидівської національності, але його рідна мова — українська. Тов. Гуфельд справді добре володів українською літературною мовою. Він хвалився, що виріс у Яготині серед простих українських парубків.

В інституті працювали акад. Василь Щурат, дир. Вол. Радзикович, проф. Михайло Тершаківець, проф. Яким Ярема та ін. як „старші наукові робітники”, та цілий рид „молодших” — син акад. Щурата Степан, син Василя Стефаника Юрко, д-р Григор Лужницький, проф. Михайло Соневицький та ін., між ними й такий „учений”, як Степан Олексюк, відомий на львівському ґрунті комуніст-Галичанин, що писав під псевдонімом Тудор („Молочне Божевілля” та ін. подібні справді божевільні „твори”). Тудор був завзятий і злісний комуніст. Згинув він у самому початку німецько-советської війни, розшарпаний разом зі своєю жінкою, теж злющою комуністкою та другим письменником-комуністом Гаврилюком саме, як ішов до НКВД з доносом на своїх львівських товаришів-письменників — „націоналістів”.

Разом з надісланими з Києва працівниками було в Інституті яких 16 осіб. Вони працювали над творчістю Івана Франка, Ку-

ліша і Василя Стефаника, над історією західно-української преси тощо.

Але головним завданням Інституту, визначеним йому „партією і урядом”, було підготувати до друку великий вибір творів Івана Франка, що мав появитися в 36 томах. Це видання, обявлене „ударним”, повинно було виходити в приспішеному темпі, а друкувати його мали друкарні всієї УРСР. Над цим виданням працювала ціла бригада місцевих науковців на чолі з акад. М. Возняком, як головним редактором, але — розуміється, для паради — був іменованій окремиий редакційний комітет, де крім М. Возняка, фігурували: акад. Ол. Білецький, Павло Тичина, Максим Рильський та інші. Видання мало бути критичне, оперте на автографах або, оскільки їх не було, на авторизованих Франком виданнях, або першодруках. В засаді мало воно містити всі найголовніші Франкові твори — белетристику, поезію (оригінальну й переклади), розвідки і статті — критичні, наукові й публіцистичні — та показувати всю широчінь та ріжносторонність таланту і зацікавлень великого каменяря.

Большевики надавали цьому виданню великої ваги. Мало воно свідчити про те, що радянська влада шанує культурне надбання Західної України та заслуги тих її діячів, які боролися за кращу долю свого краю, бо й сама вона, ця влада — мовляв — на те й прийшла, щоб визволити „єдинокровних братів” зпід тяжкої кормиги польських панів і капіталістів — духової й економічної.

Але, розуміється, чимало Франкових писань не могло ввійти в це видання з цензурних причин. Насамперед усі ті, де він неприхильно відзивається про комунізм та його ідеал „майбутньої народної держави”, здійснюваний тепер большевиками. Ба, навіть белетристичні твори Франка мусіли перейти через політичну цензуру.

А перед тим кожний твір мусів перейти ще мовну цензуру, яку робили надіслані з Києва спеціальні „літ-редактори”, що мали стежити за чистотою і правильністю мови та усувати всі ухили від наказаного з гори канону. Особливо ретельно вичищували ці цензори всякі „галіцизми” в українських перекладах тих творів, що їх Франко сам писав якоюсь чужою мовою — німецькою, польською чи російською. Розуміється, перекладаючи ці твори на мову українську, перекладач мусів наслідувати мову самого Франка, уживати

його виразів, щоб не було мовного ріжнобою, але цензори всі західно-українські вирази або слова, зовсім добрі, з погляду чистоти української літературної мови, але невживані на східній Україні (напр. „щойно”, „зудар” тощо), без церемонії викидали. Колиж перекладач протестував проти цього валашення живої мови, закривалися наказом партії й уряду, які забороняли збогачувати українську літературну мову діалектичними чи стародавними словами, що відбігали від російської мови. Уживати такі вирази було заборонено, а той, хто це робив, стягав на себе підозру в „націоналізмі” з дальшими наслідками цього.

Крім підготовки до друку творів самого Франка, члени Інституту, як інформує мене дир. др. В. Радзикевиц, опрацьовували й різні теми з Франкової творчості або вивчали окремі його твори або їх циклі: поезію — оригінальну й перекладну, прозу — оповідання, повісти, романи, драматичні твори; писали розвідки на теми: „Франко й Молода Муза”, „Франко й клясична література”, „Франко й німецька література” і т. д. Франків життєпис, що мав увійти до збірного видання як том I, складав акад. М. Возняк. Останній, 36-ий том був призначений на бібліографію видань Франкових творів та літературу про нього. Цей том зредагувати доручено мені.

Інститут української мови приміщено в будинку „Просвіти” в Ринку в колишніх кімнатах централі цього товариства, коли з будинку забралися редакції большевицьких газет, що були там закватувалися, спочатку редакція „Вільної України”, а потім редакція військової газети „Красная Звезда”, видаваної російською мовою. Большевики так були понижили все устаткування „Просвіти”, що Академія Наук мусіла справляти нові бюрка, шафи й стільці, вже далеко гірші за ті, що їх передше мала „Просвіта”.

На чолі інституту стояв акад. Кирило Студинський, заступником його і душею інституту був покійний проф. Василь Сімович, а науковими працівниками були д-р Антін Генсьорський, д-р Кость Кисілевський, д-р Марія Пшепюрська, проф. Іларіон Свенціцький та інші. Разом усіх співробітників — старших і молодших — було яких десять осіб. Вони, як інформують мене д-р К. Кисілевський і д-р М. Пшепюрська-Овчаренко, опрацювали такі теми: „Вплив наддністрянського та бойківського говорів на мову Івана Франка”, „Мова Стефаникових персонажів”, „Мова Руської Трійці” (Шашкевича, Вагилеви-

ча й Головацького), „Мова Устияновича”, „Надпрутський говір”, „Ізоглоси південного Наддністров'я”, „Перехідні говори в лемківсько-бойківсько-надсянському пограниччі”, „Діалектологічні поділи української мовної території в історичнім на-світленні” (з мапами), „Бажальні речення”. Крім того опрацьовано діалектологічний запитник для екскурсій та викона-но одну наукову екскурсію для обсліду мови північного Під-карпаття.

В 1941. р. при інституті утворилася окрема словникова група, в якій працювало понад 30 наукових робітників над польсько-українським словником. Польські науковці вибрали 120,000 слів для перекладу на українську мову; українські — переклали коло 40,000 слів. З Поляків працювали в інституті проф. Курилович, проф. Ташицький та інші.

Інститут української історії містився в монастирі оо. Васи-ліян (св. Онуфрія) на Жовківській вулиці. До інституту пе-рейшли й дорогоцінний архів та бібліотека монастиря ра-зом з їх керівником, покійним о. Романом Луканем (трагічно згинув за німецької окупації, переїханий тягаровим авто-м), що був справжною їх душею. Перехід цих збірок, незвичайно цінних передівсім для історії Чину, до Інституту охоронив їх від розбазарення і знищення. Розуміється, о. Лукань недовго міг удержатися на своєму становищі бібліотекаря й архіваря; большевики незабаром звільнили його за те, що він не тіль-ки не вирікся релігії, але ще важився, будши службовцем Ін-ституту, відправляти Службу Божу.

Керівником Інституту був відомий український історик, заслужений дослідник козаччини та її устрою, проф. Іван Кри-пякевич. Працювали в ньому всі наявні тоді у Львові істори-ки — проф. Омелян Терлецький, Йосип Пеленський, Василь Гарасимчук, Федір Срібний, д-р Іван Карпинець та інші. Од-нією з тем, над якими працював Інститут, була історія рево-люції 1848 року в Галичині.

Інститут українського фольклору містився в Закладі ім. Ос-солінських, який заняла Академія Наук. Очоловав інститут акад. Філарет Колесса, а працювали: проф Йосип Роздоль-ський, д-р Роман Гарасимчук, мр. Ірина Гургула та ін. Завдан-ням його було збирати та опрацьовувати матеріали до укра-їнського фольклору й етнології Західньої України. Задля цьо-го працівники інституту відбували екскурсії в терен. Відбули дві такі екскурсії по Галичині й Волині, записуючи етнографіч-

ний матеріал. Сам акад. Ф. Колесса опрацьовував українські пісні й думи. При інституті засновано спеціальний архів, куди передавано всякі матеріали, збирані членами або працівниками інституту. Крім того його співробітники склали бібліографію українського фольклору. (Ці побіжні інформації завдячую п-ні др. Ірині Нестюк, асистентці акад. Ф. Колесси).

Інститут української археології містився спочатку в кімнатах культурно-історичного музею НТШ в каменіці Товариства ч. 24 вул. Чарнецького, а в осени 1940. р. перенесено його до каменіці „Просвіти”, до приміщення колишньої друкарні „Діла”. (Цю друкарню, після того, як редакції большевицьких газет забралися з „Просвіти”, „Поліграфтрест”, якому підлягали всі друкарні у Львові, крім друкарні Академії Наук, перевіз на вул. Зиморовича до колишньої друкарні припиненого большевиками польського щоденника „Słowo Polskie“).

Керівником Інституту був д-р М. Смішко, старшими науковими співробітниками відомий галицько-український археолог Ярослав Пастернак і Поляк із Варшави, д-р Ст. Круковський, а молодшими: д-р І. Старчук і Поляк д-р Казимир Маєвський. Крім них були ще два асистенти й рисівник. Члени Інституту займалися розкопами та вивченням здобутого матеріалу, а також опрацьовували різні теми з археології Галичини. Др Я. Пастернакові було доручено ще складати археологічну мапу західно-українських земель, яка мала ввійти до такої ж мапи цілої України *).

Характеристичне для становища української науки під Советами, що директором київської централі, отже особою, покликаною безпосередно організувати львівську філію, був звичайнісінький собі матрос Ячменьов, цілковитий невіглас не тільки в археології, але взагалі в якихбудь науках, а зате партієць. Був він непросипущим п'яницею і, щоб не перешкоджав у роботі встряванням у справи, на яких не розумівся, доводилося співробітникам інституту „накачувати” тов. директора підчас його відвідин інституту „риковкою”, себто советською монополюкою, очевидно за власні гроші.

Розуміється, у „Всесоюзній” Академії Наук СРСР аж таких неуків не настановлювано на керівні становища. То тільки

---

*) Докладно про працю Археологічного Інституту інформує нас д-р Я. Пастернак у замітці присвяченій цьому інституту в кн. 1 „Сьогочасного й Минулого“ за 1948 р., ст. 38-40.

українську науку **вмисне** компромітовано, висуваючи різних партійних невігласів на становища ректорів, директорів і секретарів наукових установ. У 1940. р. приїздила до Львова в науковій відрядженні секретар Наукового Інституту української літератури ім. Шевченка при Академії Наук УРСР, тов. Меланія Савицька, особа досить добродушна, але ніяк непричетна до науки, зате комсомолка висуванка мало що не з колгоспних дівок.

Інститут суспільних наук містився в будинку НТШ при вулиці Чарнецького 26, в правому крилі офіцин на горішньому поверсі. Керівником його був спочатку д-р Володимир Огоновський, але хоч він і був комуністом і сидів за це в польській в'язниці, йому — видно — большевики не довіряли, бо невдовзі заступив його надісланий із Києва „свій” чоловік, тов. Д. Гак, завзятий большевик, колишній залізничник. Працювали в інституті, крім згаданих двох, Іван Грабар, Василь Ольховий, Олена Степанів та ін. В працях Інституту мали брати участь і відомі галицько-українські кооперативні діячі — Андрій Жук, Юліян Павликовський та Євген Храпливий — але львівські комуністи виступили проти них, як „ворогів народу”, націоналістів, „прислужників польської реакції”, з лайками і доносами у львівській „Вільній Україні” і навіть у „Правді” (проти Храпливого). Розуміється, їм не лишалося нічого іншого, як, рятуючи своє життя, втікати на захід.

Математично-природописна секція не дістала для себе відповідних інститутів, тож західно-українські природознавці й математики опинилися без своєї організації, себто властиво без змоги працювати науково у своїх ділянках. Не від речі буде зазначити, що нікого з них не іменовано академіком, навіть такого заслуженого для українських точних наук, як професор Володимир Левицький, що є одним із творців української наукової математичної й фізичної термінології.

Тільки лікарі знайшли для себе можливий у тодішніх обставинах вихід. З ініціативи Медичного Інституту, що його зорганізувала нова влада замість медичного відділу університету, створено у Львові 1940. р. **Наукове Медичне Товариство**. На чолі його стояв директор Інституту, покійний проф. д-р Маріян Паньчишин, а секретарем був д-р Роман Осінчук, якому я й завдячую ці інформації. Але це товариство мало не український характер. Членами його були, крім Українців, також Поляки й особливо в значній кількості Жиди, які ві-

дігравали через це значну роль в діяльності Товариства. Поділялося воно на ряд секцій: інтерністів, хірургічну, дерматологічну, педіатричну й ін. Кожна з них мала свої окремі засідання, але раз на місяць відбувалися спільні наукові сходи-ни з рефератами або доповідями експериментального характеру, з приводу яких звичайно провадилася жива дискусія. З приходом Німців товариство перестало існувати.

Отже наукова діяльність на Західній Україні обмежена була рамцями українознавства. З попереднього огляду ми бачили, що йшла вона жваво, але назверх іще не могла виявитися. За большевиків встигло появитися у Львові тільки одно видання наукового характеру, 1-ий том „Наукових Записок” львівського університету ім. Івана Франка, що вийшов за редакцією акад. М. Возняка. Крім статей і матеріалів самого редактора, присвячених Франкові, були там ще розвідки акад. Ф. Колесси про українські народні пісні й думи, ректора Михайла Марченка, проф. Василя Сімовича, Ф. Лаврова та інш. Більшість членів інституту були рівночасно й викладачами на університеті. Крім чисто кабінетної, дослідницької праці, що відбувалася всередині інститутів, можна відмітити ще зовнішні її вияви. Академія Наук УРСР улаштовувала у Львові наукові сесії, в яких брали участь поруч місцевих учених, також відраджувані з Києва науковці, дійсні члени Академії, співробітники її інститутів. З доповідями на теми з історії України, української мови й літератури приїздили до Львова акад. А. Кримський, проф. О. Оглоблин, проф. Наталія Полонська-Василенко та ін. А львівські науковці виїздили до Києва, Москви та Ленінграду.

Львівська філія бібліотеки Академії Наук теж старалася чимось визначитися. Отож видала вона окремою брошуркою бібліографію літератури про „возеднання” Західної України з УРСР з нагоди роковин цієї події, а на початку 1941. р. уладила спеціальні курси бібліотекознавства для своїх численних службовців, що мусіли обов'язково вчашати на них і по закінченні здавати іспити. На цих курсах, крім чисто бібліотекознавчих предметів (каталогізація, тощо) викладано історію друкарства з оглядом українських і польських стародруків (співробітниця Оссолінеум др. Куркова), історію бібліографії — української (Вол. Дорошенко) й польської (покійний кустос Оссолінеум д-р Владислав Віслоцький, що за Німців пропав без вісти, арештований Гестапом).

Крім того й філіял Академії з своїми установами, бібліотекою та інститутами, й львівський університет уладжували врочисті святкування роковин Шевченка та Франка, з доповідями, концертами й виставками, а також уладили виставку в річницю визволення Західної України. В усіх цих виставках головна участь припала саме бібліотеці, при чому відвічальним керівником та впорядчиком їх доводилося раз-у-раз бути мені.

Треба ще згадати, що у віллі Франка, коло Стрийського парку при вулиці Понінського (названій тепер імям Франка) уладжено **Меморіальний музей у память Ів. Франка**. Це була окрема установа, що мала зберігати обстанову робітні, де працював покійний, в такому вигляді, як була за його життя; збирати видання Франкових творів, літературу про нього і взагалі всякого роду памятки, що відносяться до його життя і творчости; видавати спеціальний часопис, йому присвячений, тощо. До цього Музею мали перейти зберігані в бібліотеці НТШ архів і бібліотека Франка, що їх він, умираючи, записав Товариству. Директором Музею призначено молодшого Франкового сина, Петра. Він ревно заходився коло організації Музею й лагодив уже 1-ий випуск Музейного „Збірника”.

В звязку з заснуванням Музею ім. Франка були розмови й про заснування подібного меморіального музею ім. Михайла Грушевського в його віллі, що стояла поруч із Франковою.

До цього треба додати, що советська влада не скупилася й на значні грошові нагороди-премії (до 5 тисяч карбованців) визначнішим західно-українським ученим (акад. М. Вознякові, акад. Ф. Колессі, проф. Ів. Крип'якевичеві, проф. Іл. Свенціцькому, проф. В. Сімовичеві, акад. К. Студинському, акад. В. Щуратові й ін.), або мистцям (Вас. Барвінському, Ст. Людкевичеві та ін.). В урядових колах розважувано навіть справу залучення кільканацятьох чільніших львівських науковців, передівсім згаданих вище, до комуністичної партії. З цією думкою, кажуть, носився академік Славін, впливовий советський учений, член Всесоюзної Академії Наук та директор Інституту Фольклору Академії Наук УРСР. Тільки несподіваний вибух німецько-советської війни перешкодив проведенню цього пляну в життя.

Всі ці факти, здавалосяб, свідчать про незвичайно сприятливі умови для наукової діяльности, створені советською владою, про її піклування науковими працівниками та їх дослідницькою роботою. Але це тільки так виглядає. Справді бо,

яка може бути сприятлива обстановка для творчої праці взагалі, а для наукової зокрема, при повній відсутності так самої для успішності й досконалості цієї праці свободи думки, свободи досліду? А їх то під Советами якраз і не було. Все духове життя в Советах скуте жорстокою цензурою й може розвиватися тільки в межах, наказаних „партією й урядом”. За працівниками та їх діяльністю стежить „недремане око” найжорстокішої в світі тайної поліції, НКВД, що люто розправляється з усіма, хто сміє мислити й діяти інакше, як наказано згори, хто допускається „ухилів” у своїй дослідницькій роботі, так чи інакше виявляючи свою незгоду з політикою советського уряду, хочби то торкалося, напр. мови або правопису.

І хоча з матеріального боку праця інтелектуального робітника, в даному випадку науковця, оплачувалася, як на советські умови, добре, проте його становище було непевне. Існувати він міг тільки при умові повної „благонадійності”. І якжеж часто, щоб здобути її, советський науковець приневолений кривити душею й обстоювати не свій погляд, а наказаний владою.

І західно-українським культурним діячам не заощадила лиха доля цієї ганьби. Нераз на приказ зверху мусів виступати той чи інший із наших визначних учених із прилюдними славословіями на адресу советського „уряду й партії”, а передовсім „любленого батька”, „надхненника і спрчинника визволення”. Не згадуватиму тут їх імен — більшість із них робила це із мусу, страху ради енкавудистського. Та в пресі часто-густо можна було здібати заяви, яких у дійсності підписаний науковець, надто визначний „орденоносець” ніколи не складав, але від яких ніяк не міг відректися, не ризикуючи життям. А хочби й відважився заперечити, однаково його спростування не побачилоб світу.

Таке сталося з неодним із нас, коли ми одного дня, невдовзі по появі у Львові большевиків, вичитали в советській пресі — київській і ін. — звернення НТШ до уряду, партії й тов. Сталіна зокрема з подякою за визволення й радістю великою з приводу цього. Під цією чолобитнею поруч імен визначних наших учених я зі здивуванням побачив і своє скромне прізвище. Запевняю, що до появи цього звернення в друку я не мав про нього жаднісінького поняття.

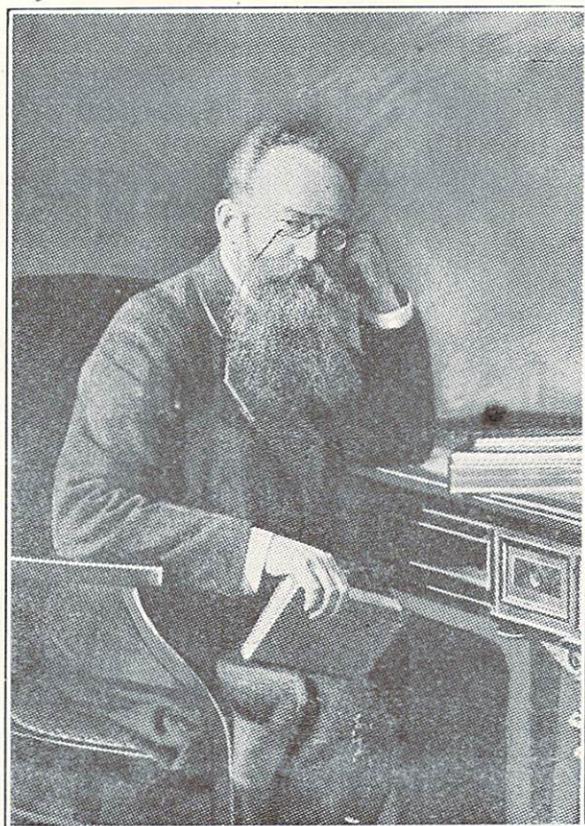
З вибухом німецько-советської війни спеціальні відпоручники газети „Вільна Україна” відвідували всіх визначніших уче-

них, домагаючися від них висловитися з цього приводу. Очевидно, треба було лаяти Німців як агресорів, на чім світ стоїть, присягатися в своїй відданості Советському Союзові й пророкувати загибель напасників. Відмовитися від „інтервю” не було жадної можливості.

Інтервюерам доручено було в разі потреби, силою добитися вимаганій заяви; тому вони ходили на відвідини з револьверами. А в тім посіпакам ходило про формальну згоду підписати вже готовий текст. У „Вільній Україні” з того дня можна вчитати цілу низку таких „спонтанних” висловлювань лояльності наших науковців із дуже різкими випадками проти Німців. В таких жахливих умовах довелося жити й працювати нашим науковцям. І велику правду сказав наш безсмертний Кобзар: „Де нема святої волі, добра не буде там ніколи”. — В дійсності „прихильність” до культурних, в тім і наукових працівників Західної України, яку назверх показувала нова влада, була лише видимою стороною політичного обличчя советського дволикого Януса.

Справжньою ж ціллю большевицької політики в Західній Україні було осягти те, що не вдалося царатові за першої світової війни — знищити в Західній Україні „мазепинське гніздо”. Дурячи людність занятого краю й закордонний світ своїм ніби-то прихильним ставленням до культурно-національних потреб населення, большевики в дійсності намагалися „швидкісними” темпами — „прибрати к рукам” Західну Україну, якнайскорше її засимілювати. І от поруч із заграванням іде систематичне нищення самостійницького елементу зпоміж молоді й старшого покоління. Жертвами НКВД впало чимало дійсних і звичайних членів НТШ. Досить згадати арештування і вивезення на заслання проф. Володимира Старосольського разом із сімею — дружиною, сином і донькою, д-ра Р. Зубика, проф. Івана Шендрика, арештування й в'язнення д-ра Костя Левицького, д-ра Івана Брика, д-ра Ів. Німчука та інших. Жити й працювати доводилося у вічному страху, що ось схопить тебе НКВД. Люди не могли спати вночі, почувши гуркіт авта під будинком — чи не їде хапати кого „чорний ворон”.

Не минула лиха доля й мене. Два місяці мучило мене НКВД (грудень 1940 і січень 1941 р.), тягаючи на нічні допити. Слідчий НКВД, якийсь Вірменин, що добре й по російськи не вмів говорити, неотеса і грубіян, закидав мені різні несотворені

М. Грушевський

Михайло Грушевський

річи, ніби-то я „ідеолог петлюрівщини”, і ніби за Польщі організував змову проти СРСР з колишніх військовиків УНР і таке інше. Все це була його фантазія, але видно він хотів за всяку ціну вислужитися перед начальством і склеїти якийсь процес проти „ворогів народу”. Погрозами в роді „старік, тебе гроб уготован!” думав вимусити від мене признання в усіх цих нісенітних обвинуваченнях.

Справа дійшла врешті до Академії Наук і мені дали спокій. Але всеж я був на оці НКВД і не один із моїх добрих знайомих і приятелів, що теж побував у енкавудистських лапах, (С. Литвиненко, Ю. Полянський, Михайло Струтинський) оповідав мені, що їх розпитували про мене. Директор львівської філії бібліотеки Академії Наук тов. Зеленко хвалився кустові Оссолінеум д-ру Вл. Віслоцькому, що яка то, мовляв, ліберальна советська влада, що дає працю такому контрреволюціонерові, як Дорошенко. Цей самий Зеленко, втікши зі Львова перед Німцями, отверто признався: „Має щастя Дорошенко, що вибухла війна, а то булоб йому не з медом!”

І таке переживати доводилося мало не всім громадянам „визволеної” Західної України. Тож не дивно, що всі мешканці міста — інтелігенти, робітники й селяни — з винятком тільки горстки комуністів, з полекшею зідхнули, коли Німці прогнали большевиків. Але червоні Москалі, тікаючи, не тільки по звірськи замордували силу-силенну вязнів, що їх були масово поарештували в 1940-41 рр., але намагалися депортувати й визначніших науковців. Проте їм довелося обмежитися вивезенням тільки акад. К. Студинського та проф. Петра Франка, що їх енкавудисти пильнували в їх власних мешканнях, в останніх днях большевицького панування у Львові. Шукали вони й за іншими, але одні поховалися, як наприклад покійний д-р Маріян Пасьчишин, і їх не могли знайти, а про других у поспіху просто забули. Сумна одначе доля судилася вивезеним ученим (ніби-то для рятунку їх перед Німцями): про них і слід загинув.

VI. Н.Т.Ш. ЗА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Сподівання, що Німці шануватимуть принаймні наші культурні потреби, показалися марними. Правда, німецька влада провадила супроти Українців у Галичині далеко лагіднішу по-

літику в культурній діяльності, ніж на Волині, а особливо на Наддніпрянщині, проте вороже поставилася до вищої освіти й плекання науки, та плекання національних традицій.

Не пошанували вони ні пам'яті М. Грушевського, ні Івана Франка, не зважаючи навіть на його німецьких предків, і скоротили тільки всадовилися в місті, зарекували їх виллі на приміщення слуг пана губернатора. І треба було на гвалт забирати звідти всі пам'ятки й речі, що в них містилися, бо Німці грозили їх повикидати на вулицю. На щастя управа міста в особі д-ра Степана Біляка, який упросив мене зайнятися евакуацією обох віль, дала транспорт і я при допомозі службовців бібліотеки і Етнографічного Музею НТШ та приділених до праці Жидів перевіз з обох віль усе майно. Устаткування Франкового Музею приміщено в Національному Музеї, а книжки, часописи й рукописи у Франковому відділі бібліотеки НТШ. Речі й бібліотеку М. Грушевського складено в магазинах обох кам'яниць НТШ *). Таке ставлення Німців до пам'яті наших визначних мужів дуже прикро вразило всіх Українців у Львові. Було воно поганим знаком.

І — дійсно. Університет Німці закрили. Інститутам Академії Наук заборонили вести якубудь діяльність: мовляв, у німецькій державі не може бути філій чужої закордонної установи, до того ж ще приналежної до держави ворожої, з якою йде війна. Але вони не дозволили відновити й діяльність НТШ. Ніякі заходи не увінчалися успіхом. Замість НТШ Німці обіцяли створити „Інститут Шевченка”. Мала бути це установа далеко скромніша, ніж НТШ. Запроєктовані платні її співробітників були й зовсім мізерні. Та з обіцянки нічого не вийшло. Не зважаючи на те, що 15. жовтня, 1942 р. був уже виданий закон про створення Інституту, в життя він так і не увій-

---

*) За другим приходом большевиків Музей ім. Франка відновлено, але вже незабаром після того пішла нагінка на його управу за „націоналістичне” оформлення музею й розміщення експонатів.

Розуміється, про уладження музею ім. Грушевського тепер і мови не могло бути. Навпаки, проти покійного історика поведено скажену атаку, при чому постраждали й деякі львівські його учні й послідовники.

шов *). Бо й справді, пощо розвивати науку й вищу освіту народів, призначеному до рабської невільничої праці на надлюдей вищої раси? ...

З боку німецьких нацистів культурно-освітня політика, що її вони провадили на занятих землях, була цілком послідовна. Для вивчення ж різних проблем, зязаних із територією ССРСР, отже й України, вони мали свої власні інститути. Зокрема цими проблемами займався так званий „Штаб Розенберга”, в якому працювало чимало колишніх советських науковців. На щож було створювати йому конкурента? Агенти Штабу намагалися завербувати на працю до Штабу й галицько-українських науковців, обіцяючи їм за це гарні гонорарі. Памятаю. прийшов до мене порадитись покійний акад. Філярет Колесса, що теж поміж іншими дістав був запрошення працювати у відповідній секції Штабу. Я рішуче відраджував йому компромітувати себе звязком із установою, що працює зовсім не в інтересі України. Колесса цілком згодився з моєю думкою й відхилив спокусливі запитання. Скільки мені відомо, й інші західно-українські науковці відмовилися запрягтися в службу Розенберга.

Отже явна українська наукова праця під Німцями була неможлива. Члени НТШ могли вести її тільки нелегально, відбуваючи засідання своїх секцій і комісій потаємці. Виділ НТШ функціонував у передвоєнному складі, тільки голову НТШ, д-ра Раковського, що перебував на Заході, заступав проф. Іван Боднар.

Тому, що німецька влада не годилася на існування НТШ, а все організоване українське громадянське й культурне життя втискало в рамці Українського Центрального Комітету (УЦК), потворилися тоді різні так звані „обеднання праці”, між ними й „Обеднання Українських Науковців”. І от на зборах цього обеднання, що відбувалися в домівці „Літературно-Мистецького Клубу **), й можна було повторити котрусь,

---

*) Докладніше про історію з „Інститутом Шевченка” говорить д-р Є. Ю. Пеленський у „Краківських Вістях“ з жовтня, 1942 р.; пор. також його статтю „Українська наука в Польщі за час війни“, „Сьогочасне й Минуле“ 1948, кн. 1, ст. 43.

**) Літературно-Мистецький Клуб входив у систему У.Ц.К. і формально підлягав його культурно-освітньому рефе-

звичайно цікавішу для ширшого громадянства, доповідь зпоміж виголошених на засіданнях НТШ. Доповіді ці йшли в Клубі в серії інших його доповідей на літературні й мистецькі теми. А вже про якое наукове видавництво — журнал або книжку — не могло бути й мови.

Отож науковцям довелося займатися задля хліба всякими іншими справами, лише не наукою. Чимало з них, що давніше працювали в інститутах, перейшли тепер до шкільництва або до праці в дозволеному Німцями „Українському Видавництві”. Це торкається здебільшого літературознавців та філологів. Тому й не дивниця, що найбільш діяльною за Німців була Історично-філософічна Секція НТШ. Вона складалася з двох частин, підсекцій: історичної й археологічної. Історична, під проводом проф. Івана Крип'якевича, відбула низку засідань, присвячених різним темам старої й новішої історії України.

З доповідями, крім місцевих членів, виступали й науковці із Східної України, що їм пощастило вирватися з советського „раю”, як от проф. В. Дубровський, Ол. Оглоблин, Л. Окіншевич, Н. Полонська-Василенко. В археологічній підсекції, під проводом проф. Яр. Пастернака, теж крім місцевих (Юрій Полянський, М. Смішко й ін.), працювали і приїжджі — проф. В. Козловська з Києва, д-р Левко Чикаленко, що перренісся до Львова зпід Варшави, Олег Кандиба (Ольжич), що перебував у Львові потаємно, криючися від Гестапа (пізніше воно таки схопило його й замучило в Саксенгавзенському концентраційному таборі). Ця підсекція займалася головно вивченням трипільської культури й культури старого Галича.

В надії, що Німці дозволять НТШ, жваво взялися до підготовчих праць і наші лікарі під проводом проф. М. Паньчишина і д-ра Тита Бурачинського, який тепер став на чолі лікарської секції НТШ. Розуміється й вона, як інші секції НТШ, працювала неявно, нелегально. Назверх виявлялася її робота в завуальованій формі, під фірмою УМСОП (Українське Медично-Санітарне Об'єднання Праці), що зорганізувалося при УЦК на зразок інших „обеднань” під головуванням д-ра Ро-

рентові, але насправді був цілком автономною установою. Клуб власне складався з різних секцій, що їх творили обеднання: 1) журналістів, 2) письменників, 3) науковців, 4) образотворчих мистців (малярів, графіків і різьбярів), 5) музик, 6) мистців сцени.

мана Осінчука. В цій Обеднанні (подаю за інформаціями його голови) утворено секції: лікарську, фармацевтичну й мед-сестер.

Лікарську секцію очолював д-р Тит Бурачинський. Вона була немов продовженням колишнього „Українського Лікарського Товариства“ і Медичної Секції НТШ. Сходини секції відбувалися раз на два тижні під головуванням д-ра Тита Бурачинського. Ввесь час на порядку дня була справа видавання „Лікарського Вістника“, але через брак паперу не пощастило це здійснити. В 1942 р. лікарська секція НТШ виступила з пропозицією обрання нових дійсних членів і Виділ НТШ згідно з її внеском затвердив цілий ряд обраних кандидатів зпоміж старших і молодших науковців-лікарів.

Після невдачі з відновленням НТШ та заснуванням Інституту Шевченка нашим науковцям довелося обмежитись працею в „Українському Видавництві“, особливо в його львівській філії, що проявила незвичайну активність на видавничому полі. І от навкруги цієї філії гуртуються всі наявні тоді в столиці Західної України літературні, мистецькі й наукові сили, не лише місцеві, але й із над Дніпра. Велику ролю в діяльності видавництва грали покійний Василь Сімович, д-р Микола Шлемкевич, Святослав Гординський та інші, що були редакторами або референтами тієї чи іншої ділянки в згаданій філії. Видавництво сильно піддержувало приїжджих письменників, в тім і науковців, закупаючи їх праці або виплачуючи місячні стипендії під виглядом замовлень, яких часто-густо й не виконувано.

Богато цінних праць, закуплених або замовлених видавництвом, лишилося в його портфелі, бо німецька цензура пильно перевірювала подавані на її перегляд твори, особливо якщо вони мали характер суто-науковий. Так, ще перед заняттям Галичини, краківська німецька цензура припинила друк дозволеного вже нею нового, переробленого видання відділу „Україна“ з Української Загальної Енциклопедії. Видання це, розраховане на п'ять випусків, спинилося на першому („Природа і демографія України“) та й його не дозволено пустити у продаж. Склад 2-го випуску („Археологія й історія України“) довелося розкинути.

Ще гостріше ставилася нацистська цензура до наукових річей, надто з історії України, по захопленні Німцями Східної Галичини. Навіть нелегко було добути дозвіл на друк шкіль-

них підручників з української історії. Наклад їх сильно обмежено, а пізніше і взагалі не пропущено. Проте видавництву пощастило видати кілька важних компендіумів, підготованих до друку ще давніше (праці П. Житецького, П. Ковальова з української мови та ін.), а також 2 видання „Географії України” під редакцією проф. Володимира Кубійовича. Та вже просто за чудо треба вважати видання великої монографії д-ра Ярослава Пастернака про старовинний Галич. Це властиво була єдина оригінальна наукова праця, що появилася за німецької окупації.

Не маючи своїх наукових органів, українські вчені мусли задовольтися співробітництвом у літературних журналах та газетах — „Наші Дні”, „Львівські Вісті” і „Краківські Вісті”. На шпальтах цих часописів появилася тоді чимало цікавих річей із історії, літературознавства тощо.*)

Крім терпінь морального характеру з причини заборони наукової діяльності, членам НТШ доводилося зазнавати й фізичних. Так покійний проф. Василь Сімович пересидівся ні за що, ні про що в буцегарні Гестапа, обвинувачений у симпатіях до большевиків. Донос прийшов із Берліна. Кажуть, була це робота П. Кожевнікова, розстріляного пізніше Німцями, як большевицького шпіона.

Та й авторові цих рядків довелось скоштувати приємностей тоталітарного режиму, будши інтернованим від половини серпня 1942 майже до жовтня 1943 р. з обов'язком щомісячного зголошування в Гестапо з тієї тільки причини, що народився — страшно сказати! — в Петербурзі . . . Мовляв, підозрілий чужинець із СССР!

VII. ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НТШ НА ЕМІГРАЦІЇ

Inter arma silent Musae. Воєнні події 1944-45 рр. на довгий час припинили були українську культурну й наукову діяльність. Аж наприкінці 1945 р., коли сяк-так наладалося культурно-

---

*) Докладніше про працю НТШ за німецької окупації диві в оглядах Я. Пастернака, Вол. Мацяка та Є. Ю. Пеленського в 1-ій книзі відновленого на еміграції популярного журналу НТШ „Сьогочасне й Минуле” — (Мінхен, 1948). Порівнай ще „Хроніку” НТШ, ч. 75 — (Мінхен, 1949, ст. 7.).

освітнє життя в розташованих у зоні американської окупації Німеччини велелюдних таборах українських неповоротців, чи то пак ДП, почалися також спроби налагодити й наукову роботу. Численні науковці з різних сторін великої української землі, що опинилися на еміграції в таборах або поза ними на „приватках“, почали гуртуватися. Перше за часом таке об'єднання припадає на жовтень 1945 року.

22-го жовтня відбулася в Мінхені за почином д-ра Володимира Кубійовича нарада науковців, що жили в столиці Баварії або її околицях. Вона покінчилася заснуванням „Українського Наукового Товариства“ за зразком НТШ. Згодом, 15-го листопада відбулася інша подібна нарада в Авгсбурзі, учасники якої розважали також справу заснування української наукової установи, що об'єднувалаб наших учених, суцїх на скитальщині. Були проекти відновити котресь з існуючих уже товариств, працю яких припинила большевицька або нацистська навала: львівського НТШ або котрогось іншого, але вкінці рішено заснувати нову установу, яку названо „Українською Вільною Академією Наук“ у протилежність до поневоленої большевиками Академії Наук у Києві*).

„Українське Наукове Товариство“ існувало недовго, бо навіщо здалося нове товариство „на статутах НТШ“, коли найпростіше відновити діяльність самого НТШ, що мало за собою й велику наукову спадщину й вироблене в цілому науковому світі ім'я. І от, коли виявилось, що на еміграції перебуває більшість членів Виділу НТШ разом з останнім головою Товариства проф. Іваном Раковським та більшість його дійсних членів і значна кількість звичайних, отже є повна змога урухомити товариство, то це й сталося, знову з ініціативи проф. Володимира Кубійовича.

Скоро навязано звязки з членами НТШ, що перебували на еміграції, й на 30. березня 1947 р. скликано в Мінхені чергові Загальні Збори, які вибрали нову управу Товариства та намі-

---

*) Порівняй статтю д-ра Яр. Рудницького в „Українському Голосі“ (Вінніпег, 1949, ч. 48 з 30. листопада). Він власне згадує за вагання, як охрестити авгсбурзьке об'єднання українських науковців. Про заснування й працю Академії, крім офіційних Бюлетенів і Літопису УВАН, коротко інформує нас замітка проф. В. Міяковського в ч. 1 „Сьогочасного й Минулого“, 1948 р., ст. 96—99.

тили плян його праці в нових умовах. Головою НТШ вибрано знову проф. Івана Раковського, заступником голови проф. д-ра Зенона Кузеля, а генеральним секретарем д-ра Вол. Кубійовича. Новий виділ узявся жваво за працю і вже невдовзі міг похвалитися значними успіхами. Видано досі 4 томи „Записок“, відновлено журнал „Сьогочасне й Минуле“ і „Хроніку“, розпочато видавання нового органу НТШ — „Бюлетень“ для внутрішньої інформації членів, а щонайважливіше, приступлено до видавання „Енциклопедії Українознавства“. Має вона появитися українською й кількома важливішими чужими мовами, в першу чергу англійською, й складається з трьох томів. Два перші томи призначені на систематичні огляди українознавства й містять статті про територію України, її населення, історію українського народу, українську літературу, мову, фольклор і етнологію, мистецтво і т. д. 3-ій подаватиме за абеткою окремі гасла про факти, події й діячів України та взагалі про все, що так чи інакше її торкається, в словниковій формі. Для складання й видання Енциклопедії створено окрему установу — **Інститут Енциклопедії Українознавства**. На її чолі стоїть проф. Зенон Кузеля.

Крім цього Інституту засновано ще кілька інших. З них найважливіший **Інститут національних дослідів** для вивчення національних відносин української Галичини до року 1939 (під проводом д-ра В. Кубійовича). Були ще — **Бібліологічний Інститут** — для збирання й видання матеріалів до української бібліографії, щось як колишнє **Бібліографічне Бюро**. **Публіцистичний Інститут** — для реєстрації з української й чужинної преси статей, що торкаються різних проблем Сходу Європи, й нарешті — **Інститут Української Мови**, для збирання матеріалів до різнородних словників — діалектологічного, етимологічного, історичного та пояснювального.

НТШ навязало вже знову взаємини з чужими науковими установами, в зносинах із якими стояло перед останньою війною, й обмінюється з ними своїми виданнями. Централья НТШ знаходиться покищо в Німеччині, в Мінхені, а за кордоном утворено **відділи** (філії) та представництва. Досі є три філії — в Злучених Державах Америки, в Нью Йорку (очолює проф. Микола Чубатий), в Канаді в Торонто (очолює проф. Євген Вертипорох), та в Австралії в Сиднеї (очолює Є. Ю. Пеленський). Була ще філія в Голяндії, в Кулемборгу (очолював о. проф. Василь Лаба), але її звинено після ліквідації Україн-

ської Греко-Католицької Духовної Семінарії, яка була туди перенесена з Німеччини. Представництва є в Англії, Аргентині, Бельгії і Франції. При централі й відділах існують архіви-бібліотеки, куди приходять обмінні примірники, збирається українська й чужа преса і т. д. По визволенні України з-під червоної московської окупації всі ці збірки будуть перевезені до Львова і втілені до давніших фондів бібліотеки НТШ. Директором бібліотеки НТШ поза залізною завісою є далі Володимир Дорошенко.

З відновленням НТШ перестало існувати „Українське Наукове Товариство”, яке на скитальщині було його передтечею *).

VIII. ДОХОДИ, ПІДПРИЄМСТВА Й МАЙНО НТШ

Щоб краще оцінити видавничу діяльність НТШ та її можливості, треба приглянутися, які воно мало до того засоби.

Літературне Товариство Шевченка не діставало ніяких підмог, ні від Краєвого, ні від центрального австрійського уряду і ледве могло існувати з доходів своєї невеличкої друкарні. З переминою його на Наукове справа міняється. На підставі угоди тодішнього політичного проводу галицьких Українців з урядом, НТШ признано певну субвенцію з краєвих і центральних фондів. Ця допомога з року на рік зростала і перед першою світовою війною досягла досить поважної суми, хоч далеко не дорівнювала субвенціям, уділюваним польській Академії Наук, а навіть деяким іншим польським науковим установам. В 1894 р. дістало НТШ першу краєву підмогу в розмірі 2,000 корон. В 1895 р. крім того таку саму суму від держави, себто разом 4,000 корон, в 1896-7 рр. по 9,000 кор. (4,000 кор. від держави і 5,000 кор. від краю). В останніх роках перед першою світовою війною субвенції виглядали так: 1910 р. — 33,000 к., в 1911 р. — 38,000 к., в 1914 р. — 37,000 к.

Грушевський раз-у-раз натискав на українське соймове і парламентарне представництво, щоб не забували про НТШ і

*) Про заснування й діяльність цього товариства диви замітку проф. В. Щербаківського в ч. 1 „Сьогочасного й Минулого” 1948, ст. 95-96, а про відновлення НТШ та його працю тамже, ст. 89-95, і також у ч. 75 „Хроніки”.

домагалися для нього більших підмог, бо видатки Товариства значно перевищували уділювані йому допомоги.

Для порівняння подаю цифри **наукових** бюджетів Товариства з двох ріжних років: у 1899 р. видатки його лише **на самі наукові цілі** доходили до 33,000 корон (32,920), а в 1911 р. були вже майже втричі більші (94,400 к.).

Поза субвенціями головним джерелом, за поміччю якого НТШ покривало свої видатки, був дохід з **друкарні**, яка нарешті збулася невивплатних довжників, дістала сталу роботу від „Дністра”, а пізніше і друк шкільних книжок та соймових протоколів, все замовлення добре оплачувані. Ці доходи не тільки давали Товариству змогу розширювати і поліпшувати друкарню й переплетню, але й велико допомогли йому в його науково-видавничій діяльності. Завдяки своїм доходам друкарня могла закупити нові машини й черенки. Перед першою світовою війною належала вона до найбільших і найкращих друкарень у Львові. Працювало в ній 45 робітників.

За Польщі НТШ втратило всі свої колишні державні й краєві підмоги, а також друк шкільних книжок, що його шкільна кураторія передала Ставропігії. Аж напередодні останньої війни дістало воно нарешті від польського уряду смішно малу допомогу в розмірі 1.000 зол. місячно. До речі, субвенцію цю уряд не вставляв навіть до бюджету і виплачував її з диспозиційного фонду міністерства внутрішніх справ, яке кожночасно могло її відібрати. Субвенції цієї не ставало навіть на оплату службовців НТШ.

Війни завдали друкарні болючих втрат. При відступі в 1915 р. Москалі вивезли найкращу друкарську машину. Опинилася вона в Харкові, большевики її не звернули, скільки не клопотався про це проф. К. Студинський. Єдиною рекомпензатою за цю втрату, що її вдалося йому здобути, це постійна закупівля урядом УРСР видань товариства на більшу суму. Йшла вона під фірмою Академії Наук УРСР; одначе після уступлення Студинського з проводу в НТШ большевики перестали виплачувати цю рекомпензату. За другої світової війни большевики, зліквідувавши НТШ, зліквідували і всі його підприємства. Друкарню перевезено до Оссолінеум та об'єднано разом з друкарнею цього закладу в одну велику друкарню Академії Наук УРСР. Підчас німецько-большевицької війни ця друкарня була ушкоджена німецькими бомбами і якраз потерпіли при цьому машини НТШ.

Деякий дохід давала Т-ву також **палітурня (переплетня)** заснована 1904 р. — особливо перед 1-ою світовою війною, коли в ній опрацьовувалися шкільні й соймові друки. По війні вона, як і друкарня, підупала і справа їх санації була постійною журбою кожного повоєнного Виділу. Ця справа стояла раз-у-раз на денному порядку нарад Виділу й відвертала його увагу від завдань чисто наукових. Треба сказати, що в останніх роках справи друкарні й переплетні почали кращати, але наїзд большевиків припинив діяльність НТШ саме напередодні загоєння всіх тих ран, що їх завдала була йому руїна першої світової війни.

Третім підприємством НТШ була **книгарня***). Концесію на ведення книгарні дістало НТШ по переміні статуту в 1892 р., але відкрило її аж у 1899 р. Довгий час була це невеличка книгаренька, яка містилася десь у закамарках кам'яниці НТШ, продавала переважно видання самого Товариства, комісів майже не мала та з чужими книгарнями, надто закордонними, у зв'язку не стояла. Торгувала тільки в певних обмежених годинах. Вела її п-ні К. Панькевичева до р. 1906. Тоді Товариство прийняло на управителя книгарні фахового книгаря, Августа Дермалю, зукраїнізованого Німця, здається з Буковини, який і поставив її на ноги та зробив найкращою українською книгарнею на цілу Західну Україну. Вона стала великою комісовою й накладовою книгарнею, що сама видавала книжки і далеко випередила стару книгарню Ставропігійського Інституту, що передтим була єдиною більшою українською книгарнею у Галичині. НТШ винайняло для книгарні окреме приміщення в місті, спершу при вулиці Театинській, опісля в будинку „Прогресу“ в Ринку, де вона містилася аж до ліквідації Товариства.

За Австрії НТШ робило заходи заснувати філію своєї книгарні в Чернівцях, але це йому не вдалося через спротив Союзу тамошніх книгарів, що боялися конкуренції. Зате, заходом Грушевського повстала філія львівської книгарні у Києві, під фірмою „Книгарня Літературно-Наукового Вістника“ і під управою Юрія Тищенка (Сірого), що, будиши нелегальним, жив там, як австрійський громадянин-Галичанин Лаврів.

---

*) Про книгарню НТШ див. замітку: **М. Завилич**, Книжний магазин Научного Общества имени Шевченка. „Украинская Жизнь“ (Москва) 1915, кн. 7, ст. 53.

Тищенко дуже добре поставив справу та заснував ще дві філії — у Харкові й Катеринодарі. Перша світова війна і зв'язані з нею дальші події завдали НТШ великої шкоди і на цьому полі. В осени 1914 р. російські жандарми арештували Дермалю і заслали його в глибину Росії, звідки він уже до Львова не вернувся. З вибухом революції Дермаль перебрався до Києва, де й помер у 1920 р. з голоду.

Революційні події знищили книгарні НТШ на Наддніпрянщині. Лишилася тільки книгарня у Львові, яку Виділ НТШ поручив вести знову п-ні Панькевичевій. Обставини по війні були тяжкі і п-ні Панькевичева не могла собі дати ради. Вона не використала навіть тих можливостей, що їй давала добра кон'юнктура 1918 р., коли галицько-українські видання масово йшли на Східню Україну*). А тоді можна було випродати все старе барахло, бо попит був величезний. До Львова приїздили з України спеціальні закупочні місії. А ще перед тим багато книжок купував „Союз Визволення України” для розповсюдження між Українцями, воюючими російської армії, що перебували в австрійському та німецькому полоні. Багато книжок возили на Україну й Українські Січові Стрільці.

Вкінці замість Панькевичевої взяв Виділ іншого управителя (Василя Палієва), що оживив книгарню. Паліїв заснував навіть філію книгарні в Луцьку на Волині, але згодом довелося її закрити. Книгарня розпочала видавати різні книжки для шкільного і домашнього вжитку, між іншим, дві окремі серії: 1) **Український Театр**, від 1921 р., бібліотека, що містила п'єси українських письменників — драми й комедії для аматорських вистав — і 2) **Для Школи й Дому**, від 1926 р., бібліотека творів наших класиків для шкільної лектури — з вступними статтями й коментарями (тут між іншим вийшов у двох томиках Шевчен-

---

*) В тому часі накладом книгарні вийшло тільки кілька книжок, які властиво можна було сміло випустити під фірмою самого НТШ: монографія А. Єнсена про Шевченка (німецькою мовою), М. Костомарова Історія України в життєписах (у перекладі Ол. Барвінського, 2-ге видання) та збірка статей В. Щурата на літературно-громадські теми „На довітку нової доби”. Але вийшли вони не з ініціативи Панькевичевої, а заходом Щурата, що був тоді фактичним диктатором НТШ.

ків „Кобзар“ із поясненнями покійного д-ра Миколи Сабата). В обох цих серіях вийшло понад 60 випусків.

З приходом большевиків шигарню НТШ перебрав **Книготорг**.

Будинки Т-ва. Деякий дохід давали НТШ і його кам'яниці. До 1898 р. Товариство містилося в найманих домівках, спечатку в комірнім при „Просвіті“. В 1898 р. куплено за 240.000 К. кам'яницю при вул. Чарнецького 26, в якій і розташувалося тоді Товариство з усіма своїми установами й підприємствами. Кам'яницю цю куплено за гроші проф. петербурзької Воєнно-Медичної Академії Павла Пелехина, який пожертвував згадану вище суму Товариству, призначаючи її на майбутній відділ українського університету у Львові. А що тоді не могло бути навіть і мови взагалі про український університет, а не то що про медичний його факультет, то НТШ вклало цей фонд у кам'яницю. В 1912 р. закуплено коштом 400.000 К. при вул. Чарнецького 24 сусідню кам'яницю. На ту ціль дав віденський уряд на прохання НТШ, підперте заходами української парламентарної репрезентації — 150.000 К. Решту добув проф. Грушевський від відомого українського мецената, Василя Семеренка, який пожертвував 100.000 карб. Ця кам'яниця була призначена на приміщення бібліотеки й Музею, але за війни велику частину її пустив тодішній Виділ під приватні мешкання і тільки перед самою другою війною пощастило Товариству позбутися майже всіх приватних мешканців.

Мало НТШ ще пів кам'яниці у Львові й дім у Снятині, що їх записали йому власники, а також чималий маєток, близько 400 моргів поля і сіножати, у селі Белелуя коло Снятина, що його записав Товариству, вмираючи, багатий коломиїський адвокат д-р Т. Дембицький 15. VII. 1915 р. Згодом (у 1922 р.) Товариство продало цей маєток сусіднім селянам, залишивши собі тільки двір і трохи поля. Малося там влаштувати захист для старих незаможних письменників, а також відпочинкову оселю для службовців у часі літніх ваканцій. Але до того ніколи не дійшло. За виручені з продажу землі гроші куплено кам'яницю у Львові при вул. Панській, яку пізніше продано, щоб позбутися різних довгів та придбати друкарські машини.

Крім того мало воно ще десять фондів, призначених на різні цілі — на допомогу незаможним письменникам, на стипендії студентам вищих шкіл та на підмогу кандидатам на професорські катедри тощо. Більш ніж третина їх походить

із сум, що їх склали наддніпрянці, як от фонд Д. Мордовця, що повстав із неприйнятого письменником гонорару за повість „Дві долі”, друковану в „Літ. Наук. Вістнику” (до речі, гроші на заплату цього гонорару пожертвував Євген Чикаленко); фонд М. Грушевського, що повстав із неприйнятого ним гонорару за коректу видань НТШ; фонд О. Кониського, що повстав із запису покійного дяча.

Була ще одна установа, якою Науковому Товариству довелося опікуватися, не маючи з того, крім клопотів, ніякої користі. Це був т. зв. **Академічний Дім**, що служив за приміщення для незаможних студентів високих шкіл Львова. Спеціальний Громадський Комітет за гроші, головнo Є. Чикаленка та інших наддніпрянців, закупив недалеко університету, коло Цитаделі гарну площу і поставив там у 1905 р. одноповерховий будинок, який спочатку віддав був під управу студентського товариства „Академічна Поміч”. Але управа Академічної Помічі не могла дати собі ради і будинок довелося шеребрати кінцькінців Науковому Товариству. Академічний Дім був цілком дефіцитовим підприємством і НТШ мало з ним багато клопоту. Студенти і малощо і рідко коли платили, бо й не мали з чого, і Товариство, щоб хоч трохи відбити свої витрати, перенесло в 1907 р. до Академічного Дому бібліотеку і Музей, де вони й містилися аж до літа 1914 р.

Чикаленко пожертвував на Академічний Дім понад 63.000 Корон, інші Наддніпрянці понад 3.000 К., в Галичині зібрано всього 7.000 К., з чого 1.000 К. дав д-р Т. Дембицький. Жертвуючи таку суму прошеї, Чикаленко поставив тільки одну умову, що до Академічного Дому мусять приймати й молодь із Наддніпрянщини і там до першої світової війни раз-у-раз проживав хтось із наддніпрянських політичних емігрантів, поки не підшукував собі зайняття, яке дозволялоб йому найняти приватне помешкання. В Академічному Домі проживали свого часу Андрій Жук, Микола Залізняк, Всеволод Козловський, Федір Королів, Олекса Назаріїв, Вадим Щербаківський, автор цих рядків та інші. Це була велика поміч для емігрантів у їх перших кроках на новому незнаному їм ґрунті.

Під час російської інвазії в 1914 р. Академічний Дім зайняла якась частина російської армії. Салдати страшенно знищили устаткування дому й ту частину майна НТШ, яка ще не була перевезена до нової кам'яниці, а також речі студентів, які вони там полишили, виїхавши на вакації. По уступленні

Москалів НТШ вивезло пару возів решток архіву Етнографічної Комісії, листування секретаріату НТШ тощо. Рештки ці довго перебирав покійний В. Гнатюк, вибираючи з того, що заціліло або не дуже було знищене. Серед речей колишніх мешканців Дому пропало теж чимало цінного добра, так напр. загинув там архів галицько-української соціал-демократичної партії, що зберігався у Володимира Левинського, та ін.

Москалі так знищили Академічний Дім, що зараз по війні там не могли ніяк мешкати студенти. НТШ, не маючи засобів на ремонт, найняло Дім СС. Василянкам під жіночу гімназію з умовою, що вони переведуть потрібні наприви. Опісля Дім знову став студентською бурсою й переживав не одну драматичну хвилину. Польська поліція, шукаючи „ворогів” держави, зброї та підпольної літератури, нерозумно робила в ній труси, а знову польська вулиця, головню польська студентська молодь та різне шумовиння, влаштовували бандитські напади, облоги й блокади, вибивали шиби, підкладали бомби так, що жити там і працювати стало просто неможливо. Через те чимало студентів мусіло покинути свій гуртожиток і перенестися на приватні мешкання.

ІХ. ПОМІЧНІ НАУКОВІ УСТАНОВИ НТШ (Музей, Бібліотека, Бібліографічне Бюро)

Науково-дослідницьку працю учених, що гуртувалися навколо НТШ, у великій мірі уможлилювали й улегшували його помічні наукові установи — музей і особливо бібліотека. Ці культурні інституції Товариства становили велику наукову і матеріальну цінність та були справжньою гордістю кожного українця. Початок їх звязаний з переміною Товариства Шевченка на Наукове. Перед тим вони властиво не існували, бо для тодішніх галицько-українських патріотів найважливішою установою, про яку вони всебічно дбали, була „Просвіта”, на чолі якої довгі роки (від 1877 до смерті в р. 1894) стояв найповажніший у цім часі в Галичині вчений, проф. Омелян Огоновський, що дбав про „Просвіту” більш, ніж про Т-во Шевченка. Ті нечисленні речі й видання, що приходили до Товариства Шевченка, опинялися кінець-кінцем у „Просвіті”, як про це свідчить ухвала Загальних Зборів Товариства в 1886. р., які порішили передати бібліотеку Товариства „Просвіті”, застерігаючи Товариству власність. Але це застереження пішло скоро в не-

Іван Франко

пам'ять і НТШ після реформи довелося організувати свою бібліотеку і музей наново. Започаткували їх таки знову Наддніпрянці, головно Ол. Кониський та Вол. Антонович, надсилаючи до НТШ ще за Ол. Барвінського різні книжки, рукописи та предмети, як от посмертну маску Шевченка та перо, яким він писав. Але тільки за Грушевського дістали бібліотека і музей належну організацію й опіку та розвинулися в поважні наукові інституції, незвичайно цінні загалом, а передусім для українознавства. Без видань НТШ, без його бібліотеки і музею не можна й подумати про серйозну дослідницьку роботу на полі української історії, літератури, етнографії, мовознавства, права, географії, тощо.

Музей НТШ*) складався з двох відділів — **археологічного** й **етнографічного** та **природописного**. В першому відділі зібрано прегарні колекції української носі, особливо гуцульської, килимів, вишивок та писанок, різного начиння, скла, виробів домашнього господарства і промислу, ікон, церковних речей, образів і портретів українських письменників і діячів (роботи Івана Труша, Фотія Красицького, Василя Кричевського старшого, Петра Холодного та ін.). Серед збірок музею було дуже багато старовинних речей із східньої України, особливо килимів і старовинного скла („ведмедиків” тощо). На скарби, зібрані в музеї, звертали увагу й чужинні дослідники, які часто густо відвідували музей. Чимало їх умисне прибували здалека для студій головно над українським народним мистецтвом. Була в музеї й велика збірка різних археологічних пам'яток, здобутих при розкопах як у Галичині, так і на Наддніпрянщині, закуплених, або дарованих.

Цінний був також природничий відділ, який розвинувся в окремий музей вже по війні за головування вчених природознавців Вол. Левицького та Ів. Раковського. В Природничому музеї слід відмітити збірки різних викопалин, дуже гарну й цінну збірку мотилів, подаровану родиною Ів. Верхратського, цінний гербар проф. Е. Волощака, чималу збірку українських птахів і т. д.

---

*) Про музей НТШ не вийшло окремої публікації, якщо не рахувати Каталогу, виданого ще в 1912 р. Отже єдиним джерелом до його історії є, поза відповідним уступом у нарисах моїх із 1913. р. та В. Гнатюка з 1925. р., лише Хроніка НТШ, де подані звіти управи музею.

В тісному звязку з Природничим музеєм стояв спеціальний заповідник для охорони рідкої рістні, зокрема тису, розташований у митрополичому маєтку в Підлютому. Це була фундація митрополита А. Шептицького. Опікувалася заповідником окрема комісія НТШ.

Спочатку всі збірки — етнографічні, археологічні й інші — були разом під доглядом самого голови та секретаря НТШ, або окремих референтів, але з розростом їх довелося прийняти в 1907. р. окремого службовця, покійного Богдана Януша, якого одначе скоро звільнили за спроневерення зберіганих у музеї автографів українських гетьманів. На його місце переведено з бібліотеки Миколу Залізняка, якому згодом допомагав Володимир Гребеняк, молодий талановитий археолог, що передчасно згинув на самому початку першої світової війни, як австрійський вояк, а опісля Олекса Назарійв.

За російської окупації Галичини 1914—15 рр., яка взагалі тяжко відбилася на всьому культурному житті Західної України, втім і на Т-ві Шевченка, музей зазнав багато важкої шкоди. Москалі, роблячи ревізії в пошукуванні зброї й вигаданих шпигів, забрали з музею збірки гуцульської зброї, тощо, а опечатавши музей і не даючи змоги його провітрювати, спричинили знищення молями цінних збірок вишивок і килимів. Тодіж улягла знищенню й гарна геологічна колекція, дбайливо призначена й упорядкована проф. Ст. Рудницьким. Але після стабілізації відносин у краю після війни обидва відділи музею знову віджили і розвинулися, можна сказати, на диво, завдяки запопадливій праці доброго фахового персоналу. Тут слід відмітити заслуги передусім Др. Ярослава Пастернака та його помічників — Др. Романа Гарасимчука й мр. Ірини Гургули в етнографічно-археологічному музеї, й Др. Юрія Полянського та інж. Євгена Чайковського в природничому.

Друга світова війна фатально відбилася на музеях НТШ. Прийшовши до Львова, большевики обявили всі музейні й приватні збірки державним майном. Було їх усіх коло 25. Реорганізуючи їх за принципом однородности збірок, створили вони з усіх цих матеріялів сім музеїв, між котрі після ліквідації НТШ і розділено збірки його обох музеїв.

А саме: 1) **Історичний музей**, (Ринок 10, де перше був міський музей імени короля Яна III), до якого належав теж, як його складова частина, **Археологічний музей** (Ринок 4, де

перше був 2-ий міський музей — „Музей міста Львова“; 2) **Етнографічний музей** на базі культурно-історичного НТШ (в приміщенні останнього при вул. Чарнецького 24); 3) **Природознавчий музей**, об'єднання двох музеїв — колишнього польського музею ім. Дідушицьких, що лишився в своєму давньому приміщенні, й природничого музею НТШ (теж зостався на старому місці); 4) **Промисловий** (колишній міський Промисловий музей коло Великого Театру); 5) **Картинна галерія** — складалася з трьох частин: а) галерія українського мистецтва в колишньому українському „Національному Музеї“, б) галерія всесвітнього малярства в колишній галерії Ожеховича, напроти Оссолінеуму і в) галерія польського мистецтва в музеї Баворовських; 7) **Музей ім. І. Франка**, про який була мова вище.

При вилучуванні археологічних, історичних і образотворчих пам'яток із музею НТШ до відповідних сцентралізованих музеїв знищилося або й пропало чимало експонатів. Цінною збіркою фотографій і різних ілюстрацій, переважно Українська (портрети наших письменників і діячів, знімки й ілюстрації з побуту, краєвидів України, фотографії стрілецькі, УГА, тощо) зацікавилася НКВД і чимало з неї забрало, розуміється, зовсім не в наукових цілях. Все це пропало без сліду.

Директором історичного (властиво археологічно-історичного) музею до травня 1940. р. був д-р Яр. Пастернак, опісля Семен Лін'юв, колишній директор музею марксизму в Полтаві, а д-р Пастернак лишився тільки фаховим дорадником. В етнографічному музеї директором став д-р Роман Гарасимчук, колишній асистент культурно-історичного музею НТШ. Директором природознавчого музею призначено д-ра Юрія Полянського, його помічником при вул. Чарнецького був інж. Е. Чайковський, який завідував канцелярією та господарством музею.

З Українців, як інформує мене проф. Іван Олексинин, крім згаданих вище та його, працювали ще такі старші наукові робітники: мр. Едвард Жарський, д-р Вол. Лазорко, д-р Ольга Мриц і інж. Северин Пастернак. Д-р Полянський, крім чисто адміністративних справ, займався означуванням своїх збірок із дилувіальної доби та палеоліту. Е. Жарський займався іхтіологією України. В. Лазорко з дружиною студіював хрущів України. О. Мриц працювала над систематикою рослин, зокрема мохів. С. Пастернак займався геологічною будовою східних Карпат та означуванням і впорядкуванням петрографічних збірок західно-українських земель і чеського масиву. Сам

інформатор працював над третинними відкладами північного Поділля й південної Волині.

Директором Картинної Галерії був спочатку д-р Іл. Свенціцький, директор Національного Музею, але з початком 1941 року його скинули, а настановили якогось надісланого з СРСР комуніста, неука в справах мистецтва. Він почав свою руйнівницьку роботу, яку до кінця перевести не встиг через вибух німецько-советської війни. За німецьких часів усі збірки залишилися на своїх місцях, змінилися тільки директори. Музеї — Історичний (Ринок 10), Дідушицьких, Картинна Галерія Ожеховича й Баворовських — вернулися назад у польські руки. В Національному Музеї господарем став знову його доволітний керівник і будівничий, проф. Свенціцький; в Етнографічному лишився Гарасимчук, а в Археологічному німецька влада настановила комісаричним управителем д-ра Корнила Филиповича, а від березня керівником цього музею іменовано д-ра Я. Пастернака. Останнім двом завдячую всі подані вище інформації про музеї.

В 1937 р. під догляд спеціально заснованої комісії перейшов до Наук. Т-ва ім. Ш. **Музей воєнно-історичних пам'яток** (УСС та УГА), що містився при вул. Потоцького 42. За большевицької окупації він перестав існувати, а його збірки перевезено до Історичного музею.

За Німців теж багато цінних музейних речей пропало, дещо пограбували німецькі старшини й адміністратори. Богато скринь щонайкращих речей українського народного мистецтва (килими, вишивки тощо) вивезли Німці з нашого Етнографічного музею при евакуації зі Львова. Д-рові Гарасимчукові не пощастило їх приховати від загарбницьких рук німецького наддиректора. Що сталося з цими незвичайно цінними скарбами, не знати.

Друга незвичайно важлива, безперечно найважливіша установа НТШ — це його **бібліотека**. Без неї булаб просто неможливою наукова праця Товариства. Тому про неї годиться сказати трохи більше.

Бібліотека містилася спочатку в кам'яниці „Просвіти”, потім у будинку Наукового Товариства, при вул. Чарнецького 26, а в 1907 р. була перевезена до Академічного Дому при вул. Сувійського ч. 21, коло Цитаделі, де знаходилася аж до літа 1914 р., коли її фонди були перевезені до нового, значно більшого приміщення, в новонабутій кам'яниці при вул. Чарнецького 24.

Бібліотека НТШ має велику наукову вартість, виріши зі скромних початків в дуже поважну установу. Треба сказати, що з переміною Товариства на наукове йому довелося організувати бібліотеку наново, бо всі призбирані давніше книжки ще в 1886 р. Загальні збори літературного Т-ва ім. Шевченка ухвалили передати в депозит „Просвіті”, де вони й полишилися*).

В основу бібліотеки НТШ лягла чимала збірка, що її прислав Олександр Кониський, який перший відгукнувся на цю пекучу потребу новозреформованого Товариства. За ним прислав теж показну збірку книжок інж. О. Бородай, а М. Грушевський подарував книгозбірню свого батька. З Галичан першими жертводавцями були Кость Паньківський, Олександр Барвінський, М. Павлик та Іван Франко. Пізніше прийшли інші дуже цінні збірки, а крім того з часом утерся звичай, що українські автори й видавництва посилали свої видання до бібліотеки НТШ. Це стало свого роду національним обов'язком. З року на рік дари зростали. Богато друків діставала бібліотека шляхом обміну з іншими науковими установами. Дари й обмін були головним джерелом поповнення фондів бібліотеки. Купувати книжки могла бібліотека тільки за Австрії, завдяки краєвим і державним підмогам для НТШ.

При кінці 1894 р. бібліотека начислювала всього яких 600 чисел, та по 20-ох роках, з кінцем 1913 р., числила вона вже 70,000 томів. Серед них вирізняється велика й цінна збірка книжок філософічного, літературознавчого та соціологічного змісту, завіщана в 1905 році покійним філософом В. В. Лесевичем, а доповнена опісля цінною збіркою д-ра Івана Мандичевського. Період першої світової війни несприятливо відбився на книжкових прибутках бібліотеки. Передусім сильно підупав обмін. Коли в 1913 р. НТШ обмінювалося з 260 уста-

---

*) Література про бібліотеку далеко більша, ніж про музей. Крім звітів у „Хроніці” НТШ та відповідних уступів у загальних нарисах про НТШ — моїм (Київ 1913) та Вол. Гнатюка в ЛНВ, 1925, див. ще статтю Ів. Кривецького в ЛНВ, 1905, кн. 8 і його брошуру, Львів, 1923, мою брошуру „Українська Національна Бібліотека”, Львів 1936, та мої ж таки статті “Die Nationale Bibliothek der Westukraine” — *Ukrainische Kulturberichte* (Berlin, 1936, N. 29) і “Ukrainska Biblioteka Narodowa w Polsce” — *Biuletyn Polsko-Ukrainski* (Варшава) 1936, ч. 30.

несами (в тому було 236 наукових), то в 1915 -1920 рр. було їх усього 75.

Російська окупація Галичини в 1914 і 1915 рр. завдала бібліотеці болючих утрат. Солдати, що розквартирувалися в Академічному Домі, понищили збірку часописів з 1914 р., інвентарі та картотеку, а також знищили великий, незвичайно цінний архів Етнографічної Комісії (архів Й. Федьковича й депозит Лесі Українки). З уступленням Москалів і відновленням праці НТШ бібліотека хутко заліковує свої рани й починає знову зростати. Жертви знову пливають, обмін налагоджується, тільки НТШ, не маючи нізвідки допомоги, майже не може давати хоч трохи значніших фондів на купівлю книжок. З більших дарів того часу треба відмітити незвичайно цінний архів і бібліотеку Івана Франка, та книгозбірні: Е. Олесницького (головно белетристика), проф. Ю. Медвецького (геологія), Ол. Барвінського, Ів. Верхратського, о. П. Крип'якевича, Ів. Мандичевського, Модеста Менцинського (музикалія) і нарешті Мих. Грушевського.

В 1922. р. Рада Народних Комісарів УРСР признала Бібліотеці НТШ обов'язковий примірник усіх друків Республіки, призначених до вселюдного вжитку, в обмін на галицько-українські видання. Цей обов'язковий примірник був дуже значним джерелом припливу книжок до бібліотеки, особливо в часах так званої українізації. Але вже за рік-півтора перед вибухом війни харківська Книжкова Палата перестала висилати цей примірник, не подаючи ніяких вияснень.

За Польщі бібліотеці доводилося терпіти різні прикроси і від польської вулиці й від польських урядових чинників. В перших роках польської окупації влада нераз переводила ревізії і в бібліотеці. Остання ревізія відбулася 23. листопада 1922 року. Тоді хтось із польських шевіністів підкинув був під бібліотеку бомбу, яка, вибухнувши, на щастя не зробила в книгосховищі ніякої шкоди. Польська цензура часто-густо конфіскувала надслані до бібліотеки з закордону друки і довго треба було боротися, поки польське міністерство внутрішніх справ дозволило бібліотеці одержувати по одному примірнику всіх заборонених у Польщі друків. Сталося це 15. лютого 1933 р. Єдиною умовою було, що нелегальні видання бібліотека переховуватиме в окремій замкненій шафі, а не в загальному книгосховищі. Невільно було їх позичати додому, ані до загальної читальні, але науковці для своїх праць могли

з них користати в окремій читальні за дозволом і відповідальністю директора, який мусів вести реєстр таких позичальників. Дирекція поліції мала право кожночасно провірювати, чи бібліотека додержується цих приписів. І тут мушу зазначити, що польська поліція за весь час тільки раз зробила провірку. Заборонені книжки держали ми в рукописному відділі в двох звичайних, невеликих шафах. В них ми переховували лише дуже нецензурні речі, видання ОУН, тощо. Старі річники деяких, недозволених у Польщі журналів, головно советських, по упливі року, звичайно переносили до загального магазину.

Проте цензура мало зважала на дозвіл і часто-густо задержувала адресовані до бібліотеки друки. Жертвою цензурної ревности падали головно американсько-українські часописи, які були на індексі за їх ворожість до Польщі. Нарешті 9. II. 1934. р. міністерство народної освіти признало бібліотеці обовязковий примірник усіх українських друків, видаваних у Польщі. Доставляти бібліотеці мали друкарні, але робили вони це неохоче, бо не хотіли платити за пересилку. Чимало пакостей чинив бібліотеці і митний уряд, накладаючи мито на присилані з закордону книжки, якщо вони мали ілюстрації, або мапи. Брав мито навіть за книжки бібліотеки випозичувані і звертані їй ріжними закордонними науковими установами.

Та не вважаючи на всі ці прикрости, бібліотека стало зростала. На 1 січня, 1939 р. вона нараховувала 72 828 назв книжок у 207,923 томах і випусках, та 2,249 мап. Крім того було яких 50,000 дублетів і кільканадцять тисяч ще нескаталогованих книжок. Таксамо дуже зріс і рукописний відділ. Він збільшився в пятеро в порівнанні із станом зперед першої світової війни. На 1. січня 1939 було майже півтори тисячі (1,485) скаталогованих рукописів. Дуже багато рукописів не були скаталоговані через брак персоналу.

Але вартість бібліотеки полягала не так у кількості її збірок, як у їх якості. Мала вона передусім найповнішу і найсистематичнішу збірку *Ukrainica* — і друків у мові українській, і друків, присвячених українознавству, в ріжних чужих мовах. Щодо цього бібліотека НТШ перевищувала не одну з найбільших бібліотек Східної України, не кажучи вже про закордонні книгарні. Головний її скарб — це **збірка українських друків XIX — XX. віку** з усієї української території і заморської еміграції. Бібліотека мала комплети перших видань усіх українсь-

ких клясиків, та могла похвалитися найпсєнішою на цїей українській території **збіркою української періодичної преси**, особливо зперед 1-ої світової війни. На жаль війна і польська цензура сильно прорідили цю збірку. Мала бібліотека й чималу збірку **українських стародруків XVI—XVIII вв.**, від Апостола Івана Федоровича до „Енеїди” Котляревського.

Другий скарб у бібліотеці — це велика і незвичайно цінна **збірка наукової літератури** з усіх ділянок українознавства в ріжних мовах. Крім того мала вона з обміну богато інших видань ріжних чужоземних наукових установ, що їх не в кожній книгозбірні стрінеш. Дуже цінний також був **рукописний відділ**, де зібрано українські рукописи від XIV до XX. вв. Між іншим мала бібліотека великий пергаміновий рукопис із XIV століття, так званий библівський Апостол (з села Библа коло Перемишля), ріжні світські співаники XVIII віку, памятки карпатсько-українського письменства XVII — XVIII. в. тощо. З XIX — XX. вв. мала бібліотека великий збір рукописів і листів багатьох українських діячів мало не з цілої України.

З одного боку автографи Шевченка, П. Куліша, Ст. Руданського, Марка Вовчка, Данила Мордовця, Ів. Нечуя-Левицького, Мих. Грушевського, Лесі Українки, Мих. Коцюбинського, В. Винниченка тощо; з другої М. Шашкевича, Ів. Вагилевича, Я. Головацького, Вол. та Ол. Барвінських, Ів. Верхратського, Ом. Огоновського, Ів. Франка, В. Стефаника, Л. Мартовича і т. д., а з Буковини — Й. Федьковича, С. Воробкевича, О. Кобилянської і т. д. і т. д. Крім того мала архіви ріжних українських товариств, організацій, установ, та редакцій, галицьких, буковинських і наддніпрянських, як от: ред. „Правди”, Літературно-Наукового Вістника, „Зорі”, архів „Української Бєсїди”, Української Видавничої Спїлки, ріжних студентських Товариств, тайного Українського Університету, Українського Горожанського Комітету, таборів виселенців з часу 1-ої світової війни (Гмінд), матеріали й документи до історії Українських Січових Стрїльців та Української Галицької Армії, тощо.

Спочатку бібліотека не мала сталого бібліотекаря. Складали й списували книжки принагідно ріжні люди, що близько стояли до НТШ — Кость Паньківський, Микола Вороний, Йосип Маковей, аж в осени 1898 р. покликав Виділ НТШ на сталого бібліотекаря відомого діяча, товариша Івана Франка — Михайла Павлика, який провадив бібліотеку до травня 1905 р. Павлик перший заложив інвентар бібліотеки, упорядкував і

далі вів картковий каталог. Це була його безперечна заслуга. Тільки не будучи фаховим бібліотекарем, М. Павлик видумав був власну методику нумерувати книжки та рукописи, досить дивачну, від якої пізніше й сам відкріся.

Але був Павлик людиною чесною, акуратною, любив книжку й, не зважаючи на свій радикалізм (він був до сектарства вірний заповітам Драгоманова) — з однаковим пієтизмом збирав, каталогував та зберігав і твори, що не відповідали його світоглядом. Щодо цього був він на диво об'єктивний. Він ставився до книжок з своєю побожністю, не зважаючи на їх зміст, і негайно каталогував усе, що приходило до бібліотеки, нераз дуже випадкові, а то й зовсім маловартні речі. Але будучи передівсім політичним діячем, а не науковцем, Павлик глядів на завдання бібліотекаря очима радикального агітатора-пропагандиста. Запопадливо збирав ріжну вільнодумну, революційну літературу й уважав за свій обов'язок „пускати в масу“ такого роду видання. Тому охоче позичав їх середношкільним ученикам, студентам, а навіть воякам сусідних касарень, що були неподалеку на вул. Театинській. Розуміється, не одне з того добра вже не верталось до бібліотеки. Людина незвичайно добра, що аж до аскетизму мало дбала за себе, а все за громаду, на вигляд справжній святець (недурно ілюстратор Св. Письма у виданні Джулинського змалював із нього апостола Павла), Павлик був упертий у своїх поглядах, неуступливий і вмів бути дуже докучливим і відливим супроти своїх супротивників. Оці риси Павликової вдачі і були причиною його розходження з М. Грушевським та Франком. Не годячися з їх поглядами на ведення НТШ — а Франко тоді все піддержував Грушевського — Павлик виступав проти них із різкою, безцеремонною критикою і на Загальних Зборах і при інших нагодах. В результаті відносини між ними стали настільки напружені, що непримиримому і згризливому опозиціонеру довелося розпрощатися з бібліотекою, а Франко на відхідне дав ще своєму колишньому товаришеві немилосердно зідливу характеристику в одній із книжок „Літературно-Наукового Вісника“ 1905 р.

За Павлика бібліотека містилася всього в двох кімнатах при вулиці Чарнецького 26. По уступленні Павлика управителем бібліотеки став молодий ще тоді студент, ученик М. Грушевського Іван Кревецький, що його разом із другим студентом Іваном Созанським прийняв Віділ НТШ до помочі Павли-

кові ще при кінці 1904. р. Та Созанський невдовзі уступив, пішовши по скінченні університету до Бродів на учителя гімназії. На його місце прийшов улюблений ученик М. Грушевського, Іван Дзиджора. Крім них у бібліотеці від 1907. р. працювали ще два емігранти із Східньої України — М. Залізник і Ол. Назаріїв, які пізніше перейшли до Музею. Від 1909. р. судилося стати близько до бібліотеки й авторові цих рядків та допомагати Кривецькому, що був правдивою душею бібліотеки й багато сил і здоровля віддав улюбленій справі її комплектування та консервації її фондів.

Був це теж аскет на зразок Павлика, що не дбав за себе, чоловік у високій мірі обовязковий, дуже працьовитий і щиро відданий бібліотеці робітник, керманіч, що пильно дбав за її розріст і збереження. Його по-правді можна назвати одним із головних будівничих бібліотеки НТШ. У протилежність до Павлика, що радий був порозпозичати всі книжки з бібліотеки, аби не лежали дурно на полицях, „Іван Іванович”, як загально звали Кривецького, волів бачити книжку нероззятою на полиці, дивлячися на бібліотечні збірки як на архівне добро, що його треба зберегти для будуччини. Позичання поза бібліотеку намагався він звести до мінімуму, боячися, щоб книжки на руках не пропали. Тому не один із науковців, знаючи таке ригористичне наставлення Кривецького, волів звертатися до мене.

Мені довелося заступати Кривецького підчас першої світової війни, коли його в серпні 1914. р. покликано до австрійського війська, з якого він перейшов до Української Галицької Армії та ділив разом з іншими військовиками її долю й недолю. Аж в осени 1923. р. повернувся Кривецький на свою стару посаду керманіча бібліотеки і провадив її до 21. жовтня, 1937. р., коли уступив із директорури через давню хворобу, яка відновилася в наслідку тяжких переживань воєнних років. Ця хвороба — сухоти — звела його передчасно в могилу. Помер Кривецький у 58 році життя (* 14. X. 1883, † 27. VI. 1940). Його смерть приспішила большевицька інвазія, яку він тяжко переживав, зазнавши на власній шкірі большевицького гаразду ще в 1919 — 1920. рр. у Києві. Завзятий гетьманець, приятель і приклонник Йосипа Назарука, Покійний був великим противником комунізму. Крім того він не ждав від большевицького панування нічого доброго й для бібліотеки НТШ, якій віддав стільки сил і здоровля.

Отож управу бібліотеки довелося знову перебрати мені, та як колись, знову вести її в тяжких воєнних роках, ще мабуть тяжчих, як за першої світової війни (в 1916-1918 рр.), коли доводилося працювати службовцям бібліотеки і музею в цілком неопалюваних приміщеннях, майже самим, без ніяких помічників, навіть без прибиральниць. А тимчасом треба було впорядковувати ці установи після воєнної руїни. В результаті Назаріїв перестудився, дістав сухоти й, повернувшись в 1918. р. з еміграції на Велику Україну, незабаром там і помер. Доволі намучився і я. Тепер, правда, не доводилося мерзнути й працівників у бібліотеці стало далеко більше, але за те поліцейний режим мучив більше, ніж колись злидні й холод.

Перед першою світовою війною в бібліотеці постійно працювало 4 службовців та возний, що був zarazом магазинером. Для окремих робіт, як списування дублетів тощо, приймано як подених робітників (діурністів) студентів університету. В часі 1-ої світової війни мені довго доводилося працювати майже самому, поки нарешті Виділ НТШ приділив був прибиральницю, а опісля заступив її сторож сусідньої камениці НТШ (Прокіп Гупало), що став вірним приятелем бібліотеки аж до своєї трагічної смерті в 1930 р. В 1918 р., до листопада допомагав мені письменник Омелян Карашкевич, а якийсь час після польсько-української війни д-р Юрій Полянський, який одначе скоро відійшов до Музею.

Аж за головування проф. Кирила Студинського (1925 — 1931) протягом кількох років прийняло НТШ на поміч Кривецькому й мені 5 службовців — дві жінки й трьох мужчин (одного магазинера й двох урядовців) — письменника Федора Дудка й історика Миколу Андрусяка. Але вже за наступного голови, д-ра Володимира Левицького (1931 — 1935) кількох із новопринятих звільнено. За головства проф. Івана Раковського прийнято назад двох звільнених — Андрусяка й Дудка, але останний скоро сам відійшов і кінець кінцем напередодні 2-ої світової війни в бібліотеці працювало знову стількиж само службовців, що й перед 1-ою: чотири й сторож — і це не зважаючи на колосальний зріст книжкових і рукописних фондів бібліотеки та читачів.

Коли на 1. I. 1914. р. було скаталоговано 70,238 томів самих книжок і часописів, не рахуючи мап, афіш та іншого дрібязку й рукописів, то на 1. I. 1938 р. було вже їх 207.933, а перед приходом большевиків і цілих 300 тисяч. Порівняймо

ще число позичених книжок до читальні й додому: в 1913. р. — 6,832, а в 1938. р. — 34,301, і т. д. А приміщення бібліотеки й число її працівників не більшали. Тіснота в бібліотеці дійшла до „*nes plus ultra*”. Читачі тулилися, як оселедці в бочці, не тільки в самій читальні, але й у робітнях і канцелярії дирекції.

Коли НТШ з приходом большевиків перейшло на удержання київської Академії, це дало йому змогу значно побільшити склад службовців бібліотеки й музеїв.

До бібліотеки прийнято тоді відразу шість нових працівників, в тому ще одного магазинера. Але невдовзі один із магазинерів і два службовці полишили бібліотеку. Один із них — Федір Дудко — втік на захід, а др. Микола Андрусяк перейшов до університетської бібліотеки, та й він невдовзі подався слідом за Дудком. Тож перед ліквідацією НТШ в бібліотеці працювало сім службовців, в тому чотири жінки.

Спочатку большевицькі власти не вмшувалися в бібліотечні справи. Був тільки наказ усунути з бібліотеки твори Бухарина, Зінов'єва й Троцького й не давати їх нікому читати. Але іншими виданнями, напр., галицько-українською пресою можна було користуватися. Десь з кінцем року бібліотеку відвідав начальник львівського Обліту*), тов. Куштинський.

Він оглянув бібліотеку й випадково побачив на полиці історію ГПУ Ессад-бея, взяв цю книжку й звернувся до мене з докором: „Тов. Дорошенко, а що робить ця книжка в бібліотеці? Ви повинні усувати такі речі, бо інакше будете відповідати”. — Я йому заявив, що бібліотека НТШ має науковий характер і збирає всякі книжки, а надто книжки українською мовою. Цеж свого роду архів українського друку. Він очевидно сконфіскував Ессад-бея й прислав свою службовку контролювати нескаталоговані фонди. Вона з них дещо взяла на провірку до Обліту й усе це вже не вернулося до бібліотеки. Але покищо на тому й покінчилося.

---

*) **Обліт** — це „Обласний відділ для справ літератури й друку”. Він мав догляд над друкарнями та переводив цензуру всіх, до найдрібнішого, друків. Без його апробати не можна було видрукувати навіть звичайнісінької візитівки. У Львові Обліт переглядав усі книгарні й випозичальні та усував із них усе, що так чи інакше було вороже комунізму чи советському режимові.

З ліквідацією в 1940 р. НТШ бібліотека була злучена разом з іншими науковими бібліотеками Львова (польськими: Оссолінських, Баворовських, Політехніки, Педагогічною, й українськими: Народного Дому та Студіону) з додатком бібліотеки жидівської віроісповідної громади (Кагальної, що мала суто релігійно-церковний характер) в одну велику бібліотеку, названу **львівським філіалом Бібліотеки Академії Наук УРСР**. Директором цієї філії призначено кандидата партії Якова Мойсеевича Зайкіна. Його за рік змінив член партії Ілля Наумович Зеленко. Зайкін був досить добродушною людиною. Зайнятий різними гешефтами, не дуже наприкрювався службовцям. Бажаючи визначитись чимсь особливим на своєму становищі, Зайкін носився з плянами видавництва філії й замовив в одній, спеціально спровадженій з Києва, службовички-комуністки бібліографію статей советської преси з нагоди річниці „визволення“ Західньої України (причём доручив мені зладити передмову до цієї брошури, а гонорар за неї взяв собі). Зайкін мріяв про те, щоб зробити філію окремою, незалежною від Києва державною бібліотекою. Намагаючись показати, що філія це українська установа, наказував службовцям — Полякам і Жидам — уживати в офіційних зносинах з ним української мови. Але рівночасно дуже боявся скомпромітувати себе потуранням українському націоналізмові й тому не приймав на службу до бібліотеки молодих Українців, тільки старших або дівчат. На директорському стільці він довго не просидів і в осени був усунений за якісь шахрайства. Але у Львові, що був мрією всіх советських службовців, усеж таки залишився, умудрившись стати директором — *risum teneatis, amici* — жидівського театру.

Його заступив Зеленко (прізвище, очевидно, прибране), один із старих і довірених співробітників київської централі. Він був зовсім іншої вдачі — потайний, підступний і далеко хитріший. Але треба сказати, що більше, ніж Зайкін, займався повіреною йому бібліотекою — правда: зі шкодою для наших національних інтересів. Був тов. Зеленко ревним комуністом, пильно стежив за настроями та поведінкою службовців і намагався завести серед них сексотів. Він систематично спроваджував з ССРСР своїх компатріотів-комуністів, з очевидною ціллю заступити давніх місцевих працівників. Ходили про нього чутки, що він по ночах ревідував бюрка службовців і, як майор НКВД, брав участь у нічних вивозах Львовян у Близький

СССР. Кияни відзивалися про нього як про людину незвичайно підлу. Службовцям він дався в знаки, докучаючи їм стахановщиною, різними „соцзмаганнями”, навантаженнями, нарадами, вивченням большевицької біблії „Короткого нарису історії ВКПб”, тощо.

Головним осередком філії стало Оссолінеум, де урядував директор. В Оссолінеумі централізувалися всякі фонди, що напливали з Книжкової Палати ССРСР (львівська філія дістала обов'язковий примірник друків цілого Сов. Союзу), з купівлі, або приходили з різних зліквідованих установ у Львові і в краю, з книгозбірень арештованих і ув'язнених громадян — др. Вол. Старосольського, др. Остапа Луцького, проф. Заїкіна, проф. Івана Шендрика й ін.

Десь під весну 1941 р. зачався генеральний наступ на бібліотеку НТШ. З Києва приїхала якась важна партійна персона, чи не начальник Обліту цілої УРСР, тов. Ільїн, із спеціальним завданням заініціювати її чистку. Сглянувши бібліотеку, він звернувся, очевидно по-російськи, гостро-невдоволеним тоном, до дир. Зеленка й до начальника львівського Обліту, тов. Кущинського, які його супроводили, що — мовляв — давно пора зліквідувати це „націоналістичне сміття”. І от невдовзі після відвідин цього советського достойника спеціальна бригада ретельно взялася за чистку. Розташувавшись в самому книго-сховищі, ці асенізатори здимали з полиць том за томом звіряли їх з секретними індексами заборонених книжок, виданими облітами ССРСР, УСРСР, БССР і РСРСР, і вилучували ті видання.

В першу чергу висортовано твори колишніх большевицьких вельмож — Бухарина, Зинов'єва, Троцького й інших співробітників Леніна, що були там зазначені. А все те, що виходило за кордонами ССРСР і не попало в ці індекси, а видавалося підозрілим, відсиляли на цензуру до Обліту. В результаті вилучено з бібліотеки мало не всі друки, що виходили за межами ССРСР від р. 1917, передусім газети, а також книжки релігійного змісту і всякі інші; не виключаючи букварів і читанок, де вони не появились, чи в Галичині, чи на Закарпатті, чи в Америці. Всі ці книжки або відразу йшли до окремої в'язниці, т. зв. Спецфонду, якщо були скаталоговані, або відсилялися на перегляд до Обліту. До Спецфонду потрапило багато книжок, виданих свого часу в ССРСР, оскільки їх автори стали пізніше „ворогами народу”. Усувано з бібліотеки й усі твори арештованих на За-

хідній Україні підчас окупації українських громадян. Уже з одного наказу усунути твори такого-то, можна було догадатися, яка доля постигла нещасного. Тягли чоловіка до в'язниці, тягли й його писання за ґрати.

„Спеціальним фондом” або скорочено „Спецфондом” називався окремий відділ при великих бібліотеках в ССРСР, абсолютно незалежний від дирекції бібліотеки. Він стояв під управою дуже довіреного комуніста, безпосередно звязаного з НКВД. Без дозволу НКВД ніхто не мав права користуватися з засекречених фондів. У Львові Спецфонд університетської бібліотеки знаходився в будинку бібліотеки, а для бібліотек, об'єднаних у філії бібліотеки Академії Наук, був спільний секретний фонд, що містився в одному з будинків Закладу Оссолінських, напроти бібліотеки Закладу. Начальником цього фонду був тов. Зехцер — комуніст, секретар парторганізації філії й референт персональних справ, отже людина дуже впливова. Формально Зехцер числився при філії бібліотеки, як її службовець, але насправді був незалежний від директора. Запеклий комуніст, по собачому відданий партії, Зехцер був небезпечний не лиш для нас службовців, але й для нашого начальства. До його обов'язку належало стежити за поведінкою не тільки персоналу філії, але й інститутів Академії. Він складав і відсилав, куди слід, довірочні характеристики всіх працівників, отже й академіків. Кілька чернеток таких його характеристик, що їх він не встиг спалити, ми пізніше знайшли в його приватному приміщенні серед купи попалених паперів. Його боялося й саме наше начальство. Це власне його заходами усунуто з посади тов. Зайкіна за „поведінку негідну партробітника”.

Під рукою Зехцера в Спецфонді працювали тільки дуже певні партійці, мін ін. дружина Тудора-Олексюка. Займав Спецфонд три великі кімнати на першому поверсі, де передтим був магазин друкарні Закладу. Вікна цього складу були вже давніше добре заґратовані, але тов. Зехцерові ці ґрати видалися замало надійні й він заступив їх іншими, значно дебелишими. Не вдоволився теж і одним замком до дверей і забезпечив усі троє дверей потрійними замками: крім двох внутрішніх замикалися вони ще й на колодку. Так охороняли большевики небезпечні для них друки, щоб — борони, Боже, — не вломилися які каери (контр-революціонери) та не рознесли зарази по цілому ССРСР. Супроти большевицької в'язниці для

Володимир Гнатюк

книжок згаданий вище польський „Спецфонд“ із двома невеличкими шафами був смішною дрібничкою.

Забираючи до цієї міцної в'язниці вилучені друки, большевицькі цензори виймали з карткового каталогу також картки на них, а разом вимазували в інвентарях тушем їх назви, так що за вилученим виданням гинув усякий слід.

Незадовго перед вибухом німецько-советської війни почали усувати з бібліотеки НТШ усю пресу від р. 1917-го, крім советської, а що спецфонд був уже переповнений, поскидали вилучені газети в неладі у надвірній кльозет (виходок), що містився на галерії. Кльозет цей був зіпсутий і затікав, але начальство на це не вважало, дбаючи тільки про те, щоб двері були подвійні й міцно замкнені.

З приходом Німців ми негайно кинулися визволяти ув'язнені часописи. Річники газет, що лежали на самому споді в мокроті, почали нищитися; на щастя погнила лише оправа. За те в Спецфонді в Оссолінеум було сухо і зложеном там книжкам нічого не сталося. Вони потерпіли тільки при перевозженню та складанню. Треба сказати, що в царстві тов. Зехцера нелад був просто неймовірний. З Обліту, що містився в будинку Каси Хорих на вул. Браєр.вській, не пощастило нічого врятувати. Будинок цей захопила якась німецька війська команда й мені з д-ром Віслоцьким, не зважаючи на всі наші заходи, не вдалося добути дозволу забрати звідти наше добро. А коли нарешті нам пощастило туди дістатися, то було вже запізно. Німці повозили з Обліту на фабрику паперу всю зложену там, на їх гадку, „комуністичну макулатуру“. Та ще й за тов. Кущинського пропала там сила-силенна всякої всячини, звезеної не тільки з цілого Львова, але й з провінції. Службовці Обліту не церемонилися з „контр-революційним барахлом“: скидали друки просто на брудну підлогу й при тому топтали їх своїми заболоченими чобітьми, або скидали в вогкі пивниці, де вони цілком погнили.

Крім цензурних вилучувань багато потерпіла бібліотека й від реформаторських плянів тов. Зеленка. Задумавши зробити бібліотеку НТШ виключно відділом української мови і літератури, він почав усувати з неї стародруки, підручну книгозбірню, книжки для дітей, партійну, філософічну й соціологічну літературу, музикалії тощо. Все це перевозилося до Оссолінеум, де втілювалося до відповідних відділів. Пізніше мали забрати з бібліотеки і книжки історичні, природознавчі, ме-

дичні, тощо, але несподіваний вибух німецько-большевицької війни перешкодив цим плянам.

При таких вилучуваннях та переносинах багато книжок нищилося, а то й пропадало. Якби большевики були ще трохи задержалися, то сумна доля не минула б і рукописного відділу. Його теж уже збиралися розпарцельовувати. Мав у бібліотеці лишитися тільки літературний матеріал, а решта відійти до державного архіву, що належав до Міністерства Внутрішніх Справ, себто НКВД. Очевидно, його мали уважно переглянути агенти НКВД. Передсмак цього ми мали вже з архівом Йосипа Маковея, закупленим львівською філією бібліотеки Академії Наук у вдови письменника, що з приходом большевиків опинилася в скрутному матеріальному становищі, втративши емеритуру, яку одержувала по чоловікові. Тов. Зайкін, що стояв тоді на чолі філії, переглянув разом із представниками НКВД архів і передав їм листи до Маковея від різних українських „контрреволюціонерів”, як от проф. Дмитра Дорошенка та ін. Розуміється, до архіву їх уже не повернено. Тепер большевики напевне допняли свого й розпарцельовували, а то й понищили не лише книжкові фонди, але й рукописні.

За большевицької доби в бібліотеці НТШ працювало пересічно 20 осіб, у тому сім жінок, не рахуючи трьох службовців приділеної до неї бібліотеки „Народного Дому”. У протилежність до Оссолінеум, де працювали Поляки, Жиди й Українці, в бібліотеці НТШ і Народного Дому були заняті самі Українці. (Так само і в жидівській лише Жиди). Більшість службовців працювала в рукописному відділі (11 осіб). Службовці мужчини були майже всі люди старші, молодих, як я вже згадував, большевицькі директори не приймали. Це все були люди, що опинилися під большевицьким режимом без свого професійного заробітку — як от нотарі, покійні Роман Заячківський та Василь Дяків, адвокат д-р Володимир Лисий, журналісти й письменники — Володимир Левинський, Степан Чарнецький, Михайло Яцків. Наймолодший між ними був Дмитро Корбутяк, теперішній редактор „Народної Волі”.

За Німців усі львівські наукові бібліотеки були віддані під догляд спеціального комісара, що ним став д-р Вільгельм Абб, директор бібліотеки берлінського університету. Приїхавши до Львова зараз по заняттю його німецькими військами, д-р Абб з'явився в канцелярії філії, представився мені й д-ру Вол. Віслоцькому, й заявивши, що відтепер він є нашою владою, додав

із пихою, що йому підлягають усі наукові бібліотеки цілої німецької займанщини „включно аж по Урал”.

Перше, що зробив д-р Абб, це розв'язав філію бібліотеки Академії Наук. Кожна складова частина її верталась до стану з-перед 1-го вересня 1939 р., себто ставала знову самостійною, й могла задержати тільки колишніх службовців, а всіх, що прийшли за большевиків, та Жидів усунути. Тільки жидівська бібліотека перестала існувати. Її цінні стародруки були вивезені до Німеччини, а решта фондів знищена разом із службовцями. Та я полишив у бібліотеці НТШ усіх, хто хотів далі працювати, а навіть прийняв одного Жида і трьох Жидівок на працю в бібліотеці, очевидно неофіційно, щоб захистити їх перед Німцями. Тільки один з них, п. Вільф, донька відомого видавця Я. Оренштайна довгий час, поки було можливо, працювала в бібліотеці як стала службовичка й одержувала платню нарівні з іншими службовцями.

Німецька влада не дозволила відновити НТШ, тому бібліотека товариства, не маючи під собою матеріальної бази, зависла була в повітрі. Через це частина службовців покинула бібліотеку, а полишилося лише шестеро, головно ті, що працювали ще за НТШ. Вони рішилися стояти на сторожі народного майна при всяких умовах. На щастя управа міста була спочатку в українських руках. На чолі її стояв колишній службовець бібліотеки й музею НТШ, дійсний його член, проф. Юрій Полянський. Завдяки йому магістрат перебрав на себе удержання бібліотеки й її працівників.

Та вже в серпні настала зміна. Німці, подібно, як перше большевики, створили з усіх наукових бібліотек Львова, крім бібліотеки „Студіону“, яку повернено ОО. Студитам, одну велику бібліотеку, яку назвали Staatsbibliothek Lemberg. Бібліотека НТШ, разом з бібліотекою „Народного Дому” творили в цім об'єднанні український відділ — Abteilung III. (Abteilung I. була університетська бібліотека, Abt. II. — Оссолінеум). Тепер працівники бібліотеки стали службовцями німецької держави й виплачені нам магістратом підмоги звернув йому уряд. Розуміється, як не Німці, ми діставали мізерні платні. На чолі Штаатсбібліотек стояв директор Німець, що підлягав д-ру Аббові. Спочатку директором був молодий славянознавець, д-р Йогансен, але його незабаром забрали на фронт, а на його місце прийшов Александер Гемпель, вихованець Петербурзького університету, що готувався на професора, але з приходом большевиків до

влади залишив Росію й виїхав до Німеччини. Обидва вони були дуже культурними людьми, не вмішувалися в роботу бібліотеки і взагалі не давали відчуття своєї влади.

Кожний керманіч окремого відділу Штатсбібліотек мав повну автономію щодо ведення своєї бібліотеки, включно до приймання службовців, але очевидно їх мусів затвердити головний директор. Це дало мені змогу прийняти 4 нових працівників, в тім навіть, як уже згадав, і одну Жидівку, п. Вільф. Тільки всього один раз виявив д-р Йогансен свою владу, приділивши до бібліотеки без порозуміння зі мною Поляка, проф. Я. Янова, як Українця зроду і знавця славянської філосогії. Він мав описувати кириличні рукописи і стародруки бібліотеки. Мушу сказати, що д-р Янів поведився весь час незвичайно коректно.

Разом із ним працювало в бібліотеці НТШ 11 осіб, із них троє відійшло, а до самого кінця німецької окупації зіставалися 8. В бібліотеці Народного Дому було без змін. З евакуацією Львова виїхало на Захід 4 особи.

Варто ще піднести, що у протилежність до большевицького періоду службовці Штатсбібліотек не мали ніякої додаткової роботи, жадного „навантаження“. Відбувши приписані години праці, вони були вільні й могли займатися, чим хотіли.

Зараз по відході большевиків ми з д-ром Генсьорським не тільки стягнули назад до своїх бібліотек усе наше добро, що знаходилося в Спецфонді, а позабирали, де тільки було можливе — з різних большевицьких урядів, шкіл, касарень — полишені там книжки, чим дуже збагатили наші фонди. На жаль, при евакуації зі Львова німецьких державних установ, не минула лиха доля і бібліотеки НТШ і Народного Дому. Влада казала приготувати до вивозу 14 скринь щонайцінніших рукописів і стародруків обох бібліотек. Не послухатися — очевидно — не можна було, але ми спакували власне найменш важні, різні дублети, тощо. Д-р Гемпель був настільки тактовний, що не перевірявав змісту скринь. Що сталося з ними, невідомо. Весною 1944. р. вони ще знаходилися в сутеринах Штатсбібліотек у Кракові.

В тісному звязку з бібліотекою стояло зорганізоване в 1910. р. з ініціативи Грушевського при Бібліографічній Комісії **Бібліографічне Бюро**, ведення якого доручено мені. Бюро мало стежити за всіма українськими друками, де б вони не виходили, здобувати і реєструвати їх і ці реєстри видавати о-

кремими випусками рік за роком, почавши від року 1911. Заразом мало Бюро підготовлювати всеукраїнську бібліографію від р. 1910 до 1900, щоб таким чином зімкнутися з працею Івана Е. Левицького, що довів свою австрійсько-українську бібліографію саме до цього року.

Займаючися вишукуванням і спровадженням усякого роду українських друків та всяких Українців в чужих мовах, Бюро було дуже помічне Бібліотеці в комплектуванні її фондів. Я опрацював біжучу бібліографію за рр. 1911, 1912 і 1913, але не встиг опублікувати цю працю за головування Грушевського, що нею цікавився і їй сприяв. По уступленні Грушевського новий Виділ скасував Бюро і приділив мене до Бібліотеки. Зібрана бібліографія лишилася в рукописі в архіві Бібліотеки. Бюро стояло у звязку з Відділом Русского Языка і Словесности Російської Академії Наук та ладило для видаваної цим відділом бібліографії славянознавства щорічний показчик українознавчої бібліографії. Моя бібліографія українознавства за 1912 і 1913 рр. була поміщена в згаданому виданні Російської Академії Наук. Дальшу працю перервала війна.

Аж р. 1948-го, вже на еміграції, управа НТШ несвідомо пішла слідами М. Грушевського, утворивши **Бібліологічний Інститут**, який властиво був нічим іншим, як колишнім Бібліографічним Бюром.

Х. СТАНОВИЩЕ СЛУЖБОВЦІВ

Слід ще спинитися й на положенні працівників наукових установ Товариства, тим більше, що про цю справу в писаннях про НТШ звичайно не згадується, хоч саме їм, їх наполегливій праці значною мірою завдячують свій блискучий розвиток ці установи. Треба зазначити, що воно ніколи не було як слід упорядковане й доля кожного службовця, можна сказати, висіла в повітрі. Не було ніяких контрактів, писаних умов, що нормувалиб працю й заробіток службовців та забезпечувалиб їх становище. Доля їх усе остаточно залежала від рішення кожного-часного Виділу, а властиво від ставлення дотичного референта, чи ще вірніше — від відношення Голови до даного працівника.

Становище службовців перед першою світовою війною й після неї значно різнилося. М. Грушевський дивився на службовців Бібліотеки й Музею, як на молодих adeptів науки, яким треба допомогти в їх науковій праці. Тож службовцями тоді

були звичайно, поминувши лише М. Павлика, люди молоді, які або щойно покінчили університетські студії, або були на укінченні їх. Служба в бібліотеці чи музеї була свого роду допомогою їм для дальших студій. Платня була невелика, але цілком забезпечувала прожиток молодої, самотньої людини. Робочий день тривав усього п'ять годин, щоб працівник мав час на свою наукову працю й евентуальний літературний заробіток.

Грушевський стояв на тому, що бібліотечні й музейні службовці повинні бути зрівняні щодо своїх прав і обов'язків із учителями середніх шкіл. Таке запевнення багато значило для тих, що рішилися б звязати свою долю з Товариством, але це була поки-що словесна обіцянка, нічим не підтверджена. В дійсності все залежало від ставлення верхівки Товариства. А що майже всі зайняті в наукових установах НТШ працівники не думали покидати Товариства, то їх не могла не тривожити думка про майбутнє, особливо, як вони обзаведуться сімєю.

Цю тривогу ще збільшило уступлення М. Грушевського, що був їх патроном. Тому службовці розпочали заходи щодо унормування свого становища. В результаті цих заходів на порядок дня у Виділі поставлено справу службової прагматики для працівників бібліотеки та музею. Уложення цієї прагматики на зразок інших установ, а передусім державних, доручено д-ру Вол. Охримовичеві. Він був близько зацікавлений цією справою, бо саме тоді його сестра віддалася за Миколу Залізняка, що був керівником музею.

Та д-р Охримович був сильно зайнятий як директор „Дністра“ й тому мимоволі довго зволікав з працею, але вкінці виробив проект прагматики й Виділ її затвердив. Передбачала вона автоматичне підвищення службовців у їх ранзі, а відповідно до того й підвищення їх платень. Але вибух в'їни перекреслив усю цю конституцію й вона ніколи не ввійшла в життя. Лишилося все по давньому, себто доля службовця, його платня й сама служба в НТШ далі залежала від доброї волі Виділу.

А тимчасом час ішов наперед, працівники ставали старшими, обзаводилися родинами й діймаючо відчували непевність свого становища. А тут навіть ті невеличкі підвишки платень, на які зважувався Виділ, ставали ілюзоричними через хиткість повоєнної валюти. Найкраще — порівняно — було за головування проф. Кирила Студинського, коли, як я вже згадував, побільшено склад службовців і підвищено платні, правда — досить скромно.

За большевиків платні службовців були унормовані відповідно до прийнятих у Советському Союзі норм, опертих на кваліфікаціях і стажі працівників, але розложені вони були дуже нерівномірно й несправедливо. Підчас коли керівники одержували добрі платні, інші категорії діставали щораз менші, так що ті, що стояли на нижчих щаблях урядницької драбини, мали платні зовсім неvistарчальні для прожитку. Особливо тяжке становище було так званих „кур'єрів“ (возних), прибиральників і прибиральниць, взагалі чорноробів, які одержували по 100, 120, 150 рублів на місяць при 10 годинах праці. Становище сімейних було просто трагічне. Нераз зверталися вони до „тов. директора“ з проханням підвищити їхні побори, але завжди діставали відповідь, що це від нього не залежить, що він не може порушити норм, установлених державою. Підвишка платень, мовляв, щільно звязана з кваліфікацією. — „Підвищуйте свою кваліфікацію, тоді діставатимете й більшу заплату“ — говорив директор. Але коли й як міг той перемучений цілоденною тяжкою працею й голодний робітник доповняти свою фахову освіту, коли мав час і силу на це, — ситий директор не хотів знати. Недивно, що справжній плебс, робітники, просто ненавиділи советський режим, що так жорстоко визискував їх сили, й зовсім не ховалися з цією ненавистю.

За Німців платні теж були мізерні; одна була полегша, що не стало ріжних навантажень і чоловік уночі міг спати спокійно, не боячися „чорного ворона“. Працівники не-Німці не вважалися за урядовців — „Беамте“, а тільки за „Ангештельте“ й діставали вдесятеро менше, ніж німецькі громадяни, які крім добрих платень, мали ще й великі харчеві приділи. Працівники бібліотеки й музею одержували платні далеко скромніші від тих, що їх мали службовці українських установ — Українського Центрального Комітету, Українського Видавництва, української кооперації.

ХІ. ВКЛАД НТШ В УКРАЇНСЬКУ НАУКУ

Вклад НТШ в українську науку величезний. Можна сказати без перебільшення, що українська наука зачинається властиво від НТШ. Завдяки праці НТШ, в його численних видавництвах, виробилася українська наукова мова, склалася і ввійшла в життя українська наукова термінологія ріжних наукових дисциплін та велико поширився і самий засіб і зміст української науки.

До НТШ за українську науку правило виключно українознавство, головню історія, література, мова й етнографія, та й то виступало воно здебільшого в чужій шаті — російській, польській або німецькій. Розуміється, головним завданням НТШ було вивчати минуле й сучасне українського народу й його території, та НТШ не тільки значно розсунуло рямці самого українознавства, але включило в круг своїх дослідів і науки природничі та медицину, до нього майже неторкані українськими науковцями. І хоча тут НТШ не могло конкурувати з досягненнями інших культурних народів, що, розвиваючися в умовах власної державности, пішли далеко вперед у студіях на цьому полі, всеж воно поклало тривкий фундамент на майбутнє, коли Бог дасть і ми зрівняємося з щасливішими від нас сусідами.

В усякому разі праця природознавців, що обєдналися навкруги НТШ, у великій мірі причинилася до вироблення української наукової мови і термінології на цьому — майже неоранному — полі, головню завдяки працям Івана Верхратського, Івана Горбачевського, Ю. Гірняка, Володимира Кучера, Володимира Левицького, Миколи Мельника, Ю. Полянського, Івана Пулюя, Івана Раковського, Романа Цегельського, Миколи Чайковського і багатьох інших*).

Цілком природно, що центральне місце в дослідницькій роботі НТШ займає українознавство, передусім **історія України**. Вона завжди була головним предметом студій українських учених, що не могли не відгукуватися на зацікавлення українського громадянства минулою долею своєї батьківщини.

А тут іще цю передову ролю історичних студій в НТШ підсилювало й те, що на чолі його стояв саме історик. І то не абиякий, але людина талановита й амбітна, що постановила за ціль свого життя дати першу повну наукову історію рідного народу, від самих його початків до XIX. століття.

Ставши професором історії України на львівському університеті, Грушевський узявся здійснювати цей свій замір із залізною послідовністю. До виконання його почав він притягати і своїх слухачів. Привчав їх до науково-дослідницької роботи, даючи їм опрацьовувати відповідні теми. Згодом здібні-

---

*) Пор. статтю М. Чайковського: „Діяльність математично-природничо-лікарської Секції за 30 років (1897—1927)“ у 26-му томі Збірника Секції.

ших привчав до архівної роботи й посилав вишукувати потрібні йому матеріали до архівів у Польщі, на Україну, до Москви та Петербургу. А сам тим часом випускав том за томом свою велику „Історію України-Руси”, яку друкував у „Збірнику Історично-філософичної Секції”, випускаючи звідти окремими відбитками. Так оголосив він вісім томів своєї монументальної праці і вистало б нам згадати тільки саму її для відзначення заслуг НТШ на полі української історіографії. Але Грушевський, крім цього компендія, оголосив ще силу-силенну менших розвідок на преріжні теми з українського минулого та видав чимало сирого джерельного матеріалу, особливо до історії Західної України, що досі була мало заторкнена його попередниками (Люстрації королівщин українських земель з XVI. віку, Збірник актів до історії суспільних політичних і господарських відносин Західної України, тощо).

Цілком зрозуміло, що НТШ присвятило чимало уваги минулим діям Галичини, як її князівським часам, так і пізнішим, головню XIX віку. Тут треба відмітити, як праці самого Грушевського і його учеників, особливо Івана Кривецького, що багато попрацював над історією Галичини XIX віку (особливо над історією української преси), так і праці інших дослідників — старих і молодих — А. Андроховича, Б. Барвінського, Ів. Брика, В. Будзиновського, М. Возняка, В. Гребеняка, Я. Гординського, М. Кордуби (дуже цінна розвідка про західне пограниччя Галицько-Волинської держави), І. Е. Левицького, М. Лозинського, Й. Маковея, В. Охримовича, Я. Пастернака, В. Радзиковича, І. Свенціцького, М. Смішка, І. Созанського, Ф. Срібного, К. Студинського, М. Тершаківця, С. Томашівського, М. Чубатого, Ів. Франка, що особливо цікавився 1848 роком у Галичині, В. Щурата й ін. — головню з історії XIX в. — на теми політичні, економічні, культурно-освітні, церковно-релігійні тощо.

Але не меншу увагу звертало НТШ за проводу М. Грушевського на дослідження історії Східної України, головню козацького періоду. Тут, крім розвідок самого Грушевського, треба відмітити праці його учеників — С. Томашівського (про Хмельниччину), Василя Гарасимчука (про Виговщину), Івана Крип'якевича (дуже важні праці про устрій козацької держави), Івана Джиджори (про Гетьманщину XVIII. в.), Б. Бучинського, Д. Коренця, Ф. Голійчука, Ом. Терлецького та інших.

Слід ще зазначити, що крім розвідок галицькі історики призибали чимало архівного матеріалу до історії козащини

(збірки М. Кордуби до Хмельниччини), С. Томашівського (матеріали ватиканського архіву), І. Крипякевича тощо.

Крім праць галицьких дослідників бачимо тут також і праці наддніпрянських учених — М. Біляшевського з археології, Вас. Доманицького й В. Липинського з історії козаччини, Ол. Грушевського з історії Мазепинщини, М. Василенка, М. Слабченка, пізніше Вас. Біднова, І. Борщака, Ігоря Лоського, молодого талановитого дослідника, що передчасно помер на сухоти, Дом. Оляничина, Е. Перфецького (про старе літописання), Л. Чикаленка та ін.; в останньому часі Б. Крупницького, Ол. Оглоблина, Л. Окіншевича та Н. Полонської-Василенко. Покійний Вадим Модзелевський почав був випускати в „Жерелах” знаменитий щоденник Якова Маркевича, але уступлення М. Грушевського й далші події перервали це видавництво й воно зісталося недокінченим.

Хмельниччині й Мазепі присвятило НТШ окремі томи „Записок”. Богато місця відвів Грушевський також і економічній історії українських земель, як у своїй великій Історії, так і в ріжних окремих виданнях.

На окрему згадку заслуговує історія українського друкарства проф. Ів. Огієнка (митрополита Іларіона), що появилася вже геть по війні у „Збірнику Історично-філософичної Секції”. На жаль вийшов тільки 1-ий том.

Історія української літератури збогатилася працями передусім Івана Франка, який крім численних розвідок (св. Варлаам і Іоасаф, св. Климент у Корсуні, Іван Вишенський, та ін.) і рецензій на ріжні теми, видав дуже цінний корпус апокрифів і легенд в українській редакції, а також збірку карпатсько-українського письменства XVI — XVIII ст. із своїми вступними розвідками, видав Кобзар Шевченка й багато інших творів.

Крім Франка над старим українським письменством книжого періоду працювали Вол. Бірчак, Ол. Колесса, Вол. Козовський, М. Тершаковець, В. Щурат, а над письменством XVI — XVII вв. — М. Возняк, М. Павлик, Вол. Перетц, К. Студинський, Ол. Сушко та ін. Зокрема полемічному письменству присвячені праці двох останніх дослідників. Письменством XVIII в. займалися М. Возняк, Яр. Гординський, В. Доманицький, В. Перетц, Ів. Франко, В. Щурат. Цілком зрозуміло, що багато уваги присвятило НТШ галицько-українському пись-

менству і взагалі культурній історії Галичини XIX віку: праці Івана Франка, Вас. Щурата, В. Коцовського, Йосипа Маковея, І. Свенціцького, І. Брика та ін., а особливо праці К. Студинського та його учеників — А. Андроховича, М. Возняка, Яр. Гординського, В. Радзикевича, І. Созанського, М. Тершаківця. М. Возняк видав між іншим твори М. Шашкевича у „Збірнику Філологічної Секції”.

Чимало попрацювали галицькі вчені і над творчістю наддніпрянських письменників XIX віку, зокрема над Шевченком (праці Івана Франка, В. Щурата, Ст. Смаль-Стоцького, К. Студинського, О. Колесси, Ю. Романчука, Івана Брика, Я. Гординського, П. Лушпінського, М. Мочульського, В. Сімовича та ін.). Другим наддніпрянським письменником, якому після Шевченка присвятило НТШ свою увагу, був П. Куліш — праці Івана Франка, В. Щурата, К. Студинського, Й. Маковея, М. Возняка, Я. Гординського та ін.

З Наддніпрянців містили свої праці з історії української літератури у виданнях НТШ, Ол. Лотоцький про пам'ятки княжого часу, В. Доманицький і В. Перетц про творчість східноукраїнського письменника XVIII в. К. Зіновієва. Перетц видав твори Зіновієва в „Пам'ятках української літератури”. Про Шевченка писали О. Кониський, О. Новицький, М. Крупський, П. Зайцев, К. Широцький та Іван Стешенко. Над Кулішем працювали теж Стешенко, а також Дмитро і Волод. Дорошенки. В останнім періоді маємо розвідки проф. Л. Білецького про Шевченкову поему „Маряна Черниця” та про початки української комедії й водевілю. Не забуло НТШ і про співця Зеленої України — Й. Федьковича, видавши повний збірник його творів за редакцією О. Колесси з великою біографією, зладженою Й. Маковеем та популярний вибір із творів, зладжений Іл. Корудзом.

Великі заслуги поклато НТШ і в ділянці **української етнографії**, передусім виданням сили силенної сирого матеріялу, записаного з уст народу. Тут представлена творчість буквально всієї Соборної України: збірки пісень, казок, байок, легенд, вірувань, обрядів тощо з Галичини, Буковини, Закарпаття і Наддніпрянщини. Щодо цього НТШ геть перевищило всі осяги, здобуті на цьому полі перед ним. 40 томів „Етнографічного Збірника” й 20 томів „Матеріялів до української антропології та етнології” — це вікопомний пам'ятник заслуг НТШ на полі

фольклору та етнології українського народу. Львина частина заслуг належить **Володимирові Гнатюкові**, що віддав цій праці все своє життя, як збирач, редактор і дослідник української пісенної творчості. Йому належать цілі корпуси колядок і коломийок, велика збірка байок та матеріалів до української демонології і таке ін. Поруч із ним мусимо згадати **Івана Франка** з його величезним корпусом галицьких приповідок, студіями над українськими народними піснями, передусім історичними, що появилися відбитками з „Записок” у 2-х томах, та багатьма розвідками і збірками сирого матеріалу.

Крім Франка багато заслужився для вивчення української пісенної творчості **М. Возняк**, що пильно студіював усякі можливі стародавні записки, зберігані по різних архівах — українських і польських, та повишукував дуже багато цінного матеріалу до історії українських дум, вірч і ліричних пісень. Між іншим йому пощастило знайти в старих шпаргалах один із найдавніших записів українських дум. Свої досліди і матеріали публікував він у „Записках” НТШ, та в „Українським Архіві”. Крім Возняка цілу низку різних записів, особливо старих співаників, опублікували також М. Грушевський, В. Гнатюк та Ів. Франко. Франко і Щурат займалися також студіями над почаївським Богогласником.

Незвичайно заслужився на полі української **музичної етнографії** третій визначний дослідник з НТШ — **Філарет Колесса** своїми працями над українськими піснями і думами та їх мелодіями. Богато попрацював на полі української етнографії і д-р З. Кузеля, як редактор різних збірок, так і як автор. Розуміється, серед збірок НТШ переважає матеріал із західно-українських земель і то з різних далеких глухих кутів Галичини і Закарпаття, — **Гуцульщини** (праця В. Шухевича у 5-ти томах, доповнювана пізніше дуже цінними записами інших, особливо А. Онищука), **Бойківщини** (особливо записи о. М. Зубрицького) і **Лемківщини**, що досі були мало досліджені українською наукою.

Але НТШ не обмежувалося тільки західно-українськими матеріалами, а видало й чимало цікавих записів — казок, байок, легенд та інших фольклорних і етнологічних матеріалів із східної України — **Київщини** (записи о. Марка Грушевського), **Полтавщини** (записи В. Лесевича), **Курщини** (записи Павла Тарасевського) та ін.

В своїх етнологічних матеріалах і студіях НТШ приділяло багато уваги **українському народному мистецтву** — вишивкам, писанкам (розвідки М. Кордуби, Ірини Гургули та інших), ріжним виробам із дерева, металю, скла, шкіри, гончарству і т. д., також народному будівництву — хаті та іншим будовам та їх розписам. Богато зробило НТШ для вивчення українського дерев'яного будівництва, зокрема церков, яким присвячені цінні праці В. Щербаківського, І. Свенціцького, Б. Януша (під псевдонімом В. Карпович), Вол. Січинського, К. Широцького та ін.

Може НТШ похвалитися також студіями на полі **української антропології**, що їх започаткував і довгий час провадив старий драгоманівець — **Хведір Вовк**, справжній батько української антропології. Він приїздив із Парижа до Галичини для дослідів над українською людністю, влаштовував експедиції до Гуцульщини, Бойківщини й інших місцевостей, де робив поміри. Вовк упорядкував антропологічні збірки Музею НТШ, довгий час редагував „Матеріали до української етнології”. Після повороту Вовка до Росії, його працю провадив далі його ученик проф. Іван Раковський.

І вивченню **української мови** присвятило НТШ немало уваги. Згадаймо хочаб багатий лінгвістичний матеріал із Бойківщини, Лемківщини та інших сторін Галичини та Закарпаття, що його зібрав, упорядкував і опублікував Іван Верхратський. Богато попрацювали над ріжними проблемами української мови і правопису Ів. Зілинський, О. Колесса, Ів. Франко, І. Свенціцький, В. Сімович, Ів. Панькевич, що особливо заслужився над вивченням закарпатських говорів. З Наддніпрянців містили свої мовознавчі розвідки у виданнях НТШ Павло Житецький, А. Кримський, І. Огієнко, В. Розов та Є. Тимченко.

З усіх українознавчих дисциплін довгий час зоставалася в тіні **географія і геологія**. Тільки на пару літ перед першою світовою війною присвятив цілого себе студіям цих дисциплін д-р **Степан Рудницький**, що почав був свою наукову кар'єру як історик. Його властиво слід назвати основоположником української наукової географії, якщо не рахувати французької праці М. Драгоманова про географію України у відомому компендії Елізе Реклю. Ст. Рудницькому належить і перша велика наукова мапа України, що вийшла накладом НТШ перед першою світовою війною.

Степан Рудницький, діставши доцентуру на львівському університеті, встиг за короткий час виховати цілу школу укра-

їнських географів та геологів, що продовжували його роботу, коли він залишив Галичину — В. Кубійович, Стефанія Пашкевич, д-р Юрій Полянський, Іван Тесля та ін. Із старших дослідників українською географією — історичною й сучасною — займалися Гр. Величко й особливо М. Кордуба.

Не минуло НТШ також **суспільних наук і статистики**. В присвячених їм „Студіях з поля суспільних наук і статистики“ появилася ціла низка праць на різні суспільно-економічні теми і про Галичину і Наддніпрянщину: про шкільництво, виборчу статистику, земство і т. д. (праці Ст. Барана, М. Гехтера, В. Дорошенка, М. Залізняка, М. Лозинського, В. Панейка, В. Садовського та ін.). Останній 5-ий том, присвячений батькові української статистики, Олександрові Русову, появилася перед нещодавною війною. Він містить життєпис і список праць Русова, зладжений Вол. Огоновським.

Переходячи до **права й соціології** треба відмітити, що правничі студії НТШ присвячені головню австрійськ. праву і цікаві для нас більше з погляду термінології. З цього погляду заслуговує на увагу й німецько-український словар д-ра Костя Левицького. Соціологічні студії започаткував Вол. Старосольський у „Часописі Правничій та Економічній“. У звязку з заведенням викладів нової науки — історії українського права — на тайнім Українськ. Університеті оживлюється діяльність Правничої Комісії, яка видала два томи свого „Збірника“, де появилася оці праці з історії українського права: Р. Лашенка „Копні Суди в Україні“ і д-ра М. Чубатого „Правне становище українських земель Литовської Держави“.

З **філософії** можна відмітити просторий „Вступ до філософії“ д-ра М. Шлемкевича, що появилася в „Збірнику“ Історично-Філософічної Секції та розвідки проф. Д. Чижевського й П. Пелеха про Гр. Сковороду.

Над проблемами **психології** працював майже виключно др. Степан Балей.

Наприкінці треба згадати **бібліографію**. М. Грушевський надавав бібліографії великої ваги й відводив їй у „Записках“ НТШ багато місця, містячи різні огляди й рецензії, а то й реєстри наукової літератури. В „Записках“ появилася, напр., українська бібліографія Австро-Угорщини XVIII ст. Ів. Є. Левицького; бібліографія до Сковороди, зладжена Л. Ч. (Я. Шульгином) тощо. З заснуванням Бібліографічної Комісії

в 1909 р. українська бібліографія дістала свій орган („Матеріали до української бібліографії“). За Грушевського видало НТШ три великі томи, що містили продовження відомої Галицько-руської Бібліографії І. Є. Левицького, яка спинилася була на році 1886. Автор мав ще у рукописах матеріали за дальші роки аж до р. 1900 включно. НТШ взяло на себе видання цих матеріалів. Перед першою світовою війною вийшла бібліографія за рр. 1887—1893. Четвертий том, що містив бібліографію за 1894 р., приготував до друку по смерті автора Ів. Кривецький і встиг надрукувати вже кілька аркушів, але вибух війни перервав друк і цей том, на жаль, так і не появився.

В пляні Грушевського було, по виданні праці І. Є. Левицького, продовжувати започатковане ним діло рік за роком, але вже на всеукраїнський розмір. Та до цього не дійшло, як не дійшло й до видання біжучої всеукраїнської бібліографії за рр. 1911 і далі, яку владило Бібліографічне Бюро. Уступлення Грушевського і війна перекреслили всі ці пляни, а після війни НТШ не зважувалося на такі дорогі видання, як бібліографія. Через це залишилася недокінченою друком і моя бібліографія творів Ів. Франка, що мала повстати на його 40-літній ювілей. Видрукований перед першою світовою війною початок цієї бібліографії випустило НТШ у світ аж у 1918 р., вже після смерті Франка. Продовження друку я мусів чекати аж 18 років, коли появився 2-гий випуск. А треба було видати ще зо два випуски, щоб докінчити цю бібліографію, дуже важну для вивчення Франкової творчості. Залишалося ще опублікувати списки видань посмертних його творів, його рецензій та літератури про нього. Дослідник знайшов би там багато невідомого. На жаль — увесь цей матеріал лишився в рукописі.

Не видало НТШ також замовленого в мене і виготовленого мною показчика до „Записок“ НТШ, списку творів К. Студинського та бібліографії творів Шевченка й літератури про нього. Тільки вже Український Науковий Інститут у Варшаві видав якраз перед останньою війною частину цього матеріалу — показчик Шевченкових творів, як 16-ий том свого видання творів великого Кобзаря. Проєктоване Інститутом видання моєї бібліографії писань про Шевченка в двох томах не здійснилося через вибух війни, в результаті якої згинув і Інститут і його директор проф. Ол. Лотоцький. Крім моєї бібліографії про Франка в „Матеріалах до бібліографії“ вийшов іще неве-

личкий випуск, присвячений українській історичній бібліографії останнього часу, зладжений покійним Іваном Калиновичем; далі моя бібліографія українських перекладів Гете та згаданий вище спис літератури про Русова, зладжений Вол. Огоновським.

Не маючи під рукою видань НТШ, я мимоволі міг неодно переочити. Але гадаю, що і з цього побіжного огляду читачі побачать, яку велику роботу виконало НТШ. За загальним підрахунком, за весь час свого існування, НТШ видало теть понад тисячу томів ріжних творів. Брали участь у його праці Українці буквально з усіх сторін широкої української землі — Галичини, Буковини, Закарпаття й Наддніпрянщини. Цілком природно, що серед авторів переважають західні Українці, головно Галичани, особливо від часу першої світової війни, коли Наддніпрянщина була майже відрізана від Галичини війною, революцією та большевицькою окупацією. Всеж таки, за приблизним моім підрахунком, серед авторів праць, виданих НТШ від часу його реформи, була щонайменше третина Наддніпрянців. Це відсоток немалий, особливо, як взяти під увагу високоякісний з наукового боку склад цієї групи. Вклад матеріальний Наддніпрянців був також доміантний*).

Отже НТШ не було якоюсь суто льокальною установою. Воно обіймало своїми дослідями з однаковим зацікавленням і піетизмом дії і проблеми цілої Соборної України. Не втратило НТШ свого всеукраїнського значіння навіть після того, як українська наука дістала змогу вільного розвитку і над Дніпром. З заснуванням Українського Наукового Товариства в Києві в 1907 р. стало НТШ ніби старшою сестрою цього братнього Товариства. До першої світової війни всі Українці вважали НТШ за свою начальну наукову установу, невінчану національну Академію Наук. До утворення в Києві в 1918 р. Всеукраїнської Академії Наук — воно таки й виконувало у нас

---

*) Ширше на вкладі Наддніпрянців у розбудову НТШ — інтелектуальній і матеріальній — спинився я в окремії статті під наг. „Наукове Т-во ім. Шевченка й наддніпрянська Україна” в часописі „Українські Вісті”, (Н. Ульм), жовтень 1948 р., чч. 80—84.

ролю Академії. Тільки супремачія галицьких Поляків перешкодила НТШ дістати від Австрії й формальний титул Академії. Але західні Українці все мріяли про такий титул для своєї наукової установи.

Та й чужий науковий світ давно оцінив працю НТШ і привик дивитися на нього, як на справжнього представника української науки, рівновартного з науковими установами інших культурних народів. Цілий ряд визначних чужих учених високо цінили НТШ, вважали за честь бути його членами, з великою похвалою відзивалися про видання товариства й самі радо брали в них участь.

Дійсними членами НТШ стали такі чужинці: **Австрія** — Теодор Гартнер, Раймунд Кайндль, Йозеф Стшиговський; **Болгарія** — Михайло Арнаудов, Георгій Бончев, Стефан Ватев, Крума Дрончілов, Анастас Ішірков, Стефан Петков, Стоян Романський, Беньо Цонев, Іван Шішманов; **ЗДА** — Альберт Айнштайн, Кларенс Меннінг; **Канада** — Джордж Симпсон, Ватсон Кірконнел; **Німеччина** — Еріх Бернекер, Давід Гільберт, Фелікс Кляйн, Карль Маєр, Альбрехт Пенк, Макс Плянк, Фріц Прегль, Макс Фасмер; **Норвегія** — Оляф Брох; **Польща** — Александер Брікнер, Ян Бодуен де Куртене, Цезарія Єнджейовська-Бодуен де Куртене, Пшемислав Домбковський, Людвік Кубаля, Маріян Ломницький, Ян Лось, Казімеж Мошинський, Казімеж Нітш, Генрик Улашин, Станіслав Шобер, Август Штекль; **Росія** — Владімір Бехтерев, Дмитрій Болтовський, Дмитрій Граве, Платон Жукович, Авраам Йоффе, Фьодор Корш, Ніколай Крилов, Алексей Петров, Ніколай Петров, Александер Пипін, Алексей Шахматов; **Сербія** — Александер Беліч, Стефан Бошковіч, Драгумін Горяновіч, Живаїн Джорджевіч, Іван Ерделяновіч, Любомір Мілетіч, Борівой Мілоєвіч, Стоян Новаковіч, Міхаїл Петровіч, Богдан Поповіч; **Франція** — Андре Мазон, Леон Манувріє, Антуан Рауль, Шарль Сеньобос; **Хорватія** — Владімір Варічак, Франц Ілешіч, Томо Маретіч, Мілян Решетар, Любомір Стояновіч, Йоуван Цвіїч, Юрій Шурмін, Ватрослав Ягіч; **Чехія** — Ярослав Бідльо, Іжі Горак, Ченек Зібрт, Йозеф Зубаті, Карель Кадлец, Іжі Краль, Ян Махаль, Інджіх Матейка, Тома Масарик, Матей Мурко, Зденек Неєдлі, Любомір Нідерле, Франц Пастрнек, Кіріл Пуркіне, Ян Ріпка, Іжі Полівка, Йозеф Ферстер, Карель Ходунський, Вячеслав Швамбера; **Швеція** — Альфред Єнсен.

ХІІ. ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НТШ

Наукова діяльність НТШ мала для нас велике, не лише культурне, але й **політичне** значіння. Богато важив самий факт його існування. „Завдяки йому — каже М. Грушевський — в перед-революційнім смерку, саме перед революцією 1905 р. українське питання, постулять національних прав українського народу узброївся таким серйозним аргументом, як наявність української науки. Коли поява Шевченка — як влучно відізвався один дослідник — сама собою рішила проблему української літератури, Товариство його імені не дискусією, а фактом доказало теорему повноти української культури...”*)

Своєю працею завдало НТШ нищівного удару безглуздим теревенням, що Українці не самостійний нарід, а племя російського, як казали Москалі, народу, або польського, як запевняли Поляки; що українська мова, це мова простаків, говірка сусідських мов, нездатна до культурного вжитку, до вислову ідей вищого порядку.

НТШ дбало дуже пильно, щоб **репрезентувати українську науку як самостійну науку перед науковим світом** і тому постійно брало участь у міжнародних наукових зїздах, як у зїздах істориків, слявістів, візантиністів, етнографів тощо. З винятком короткого періоду українізації на советській Україні (1923—1929) НТШ було постійно репрезентантом української науки на міжнародному терені та природним провідником українських делегатів на міжнародних зїздах. Тільки в часі українізації, коли на VI Міжнародному Зїзді Істориків в Осльо (1928) зявилася делегація істориків Всеукраїнської Академії Наук під проводом М. Грушевського, НТШ радо передало провід у руки Києва та влучилося, як частина українських істориків, в склад ВУАН. Та це був єдиний і останній спільний виступ істориків Києва та Львова перед світом. Після того прийшов погром ВУАН, і НТШ знову мусіло перейняти представництво української науки перед світом.

Але НТШ не обмежувалося науково-дослідницькою працею, та репрезентуванням перед світом української науки, а провадило крім того й визначну громадську діяльність.

---

*) М. Грушевський, З нагоди 150-ої книги „Записок”. „Записки НТШ”, т. 150, Львів 1929.

Та це й не дивно, адже мало не всі діячі НТШ були не тільки науковцями, але й діяльними українськими патріотами-громадянами, що брали живу активну участь у всіх проявах українського національного життя, не замикаючися в своїх учених кабінетах. Богато з них були й справжніми керманічами свого народу, провідниками значного місцевого значіння, а то й значіння всеукраїнського. Досить згадати з одного боку імена М. Грушевського, Ол. Кониського, В. Липинського, Ол. Лотоцького та ін., а з другого — Ол. Барвінського, Ст. Смаль-Стоцького, Івана Франка, Василя Щурата та ін. Тож і установа, ведена ними, не стояла осторонь від життя свого народу, а раз-по-раз відгукувалася на його потреби й вимоги.

Нижче спинимося на шоважніших фактах такої громадянської діяльності НТШ.

Треба зауважити, що ініціатором і промотором публичних виступів НТШ був головно М. Грушевський. Прибувши до Львова на катедру історії України, Грушевський не обмежився самою науковою працею, але відразу взявся й до громадської роботи. Він влаштовує публичні доповіді, стає одним із основників впливової у Галичині української націонал-демократичної партії (1898 р.), до якої втягає й Івана Франка. В 1898 р. очолює НТШ урочисте свято століття обновленої української літератури, в якому беруть участь усі наявні тоді у Львові українські установи. Головну роль в цих урочистостях грають члени НТШ — М. Грушевський, Ол. Колесса й Іван Франко. Тодіж, використовуючи піднесення, викликане святом, засновує М. Грушевський „Українську Видавничу Спілку”, якою кермують разом із ним і інші члени НТШ (В. Гнатюк, Ів. Франко). Тодіж таки НТШ бере участь у 25-літньому ювілеї літературної діяльності Івана Франка. Незабаром після цих свят довелося НТШ виступити перед науковим стітом в обороні прав української мови. В 1899 р. відбувався в Києві XI-ий археологічний зїзд, на який запрошено НТШ. Члени Товариства виготовили на зїзд цілу низку доповідей, що склали цілих два великі томи „Записок”. Але що провід зїзду під натиском царського уряду не допустив української мови на публичних зборах, НТШ відмовилося від участі в зїзді. Ця демонстрація в обороні честі українського народу відбилася голосним відгомном в науковому світі, обігнала пресу й глибоко зворушила українське громадянство, не мало причинившись до розбурхання серед нього національної самосвідомости. Тоді ж наддніпрянські чле-

ни НТШ — проф. Володимир Антонович, П. Житецький, А. Кримський та К. Михальчук виступили з низкою статей в обороні української мови, літератури й науки в журналі „Киевская Старина”, збиваючи антиукраїнські твердження проф. Т. Флоринського та інших україножерів.

В 1901. р. після сецесії студентів-Українців із Львівського університету НТШ вислало до віденського міністерства Освіти делегацію з трьох професорів, дійсних членів НТШ в справі створення окремого українського університету. Делегація вручила міністрові спеціальний друкований меморіал у цій справі.

В 1903. р. взяло участь через своїх відпоручників у святі відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві.

В 1904. р. професори Українці Львівського Університету й інші члени НТШ на чолі з М. Грушевським взяли участь як викладачі у літніх курсах українознавства для наддніпрянської молоді, улажених у Львові в липні місяці коштом Євгена Чикаленка. Згодом довелося НТШ заопікуватися бурсою для української високошкільної молоді, так званим „Академічним Домом”, про що мова була вище. Перед 1-ою світовою війною відгукнулося НТШ щедрим датком на будову пам'ятника Шевченкові у Києві.

Не заперестало НТШ своєї громадянської праці й по війні. Не діставши від польської влади дозволу на публичні виклади для молоді, що її Поляки не допускали на університет, НТШ зорганізувало в році 1920 приватні вищі тайні школи — університет та політехніку, — які й провадило, не зважаючи на поліційні переслідування, до 1924-го року.

Слід відмітити, що визначні дійсні члени НТШ займали провідні місця в тих оригінальних школах. Голова НТШ акад. Василь Щурат був першим ректором Тайного Українського Університету, д-р Маріян Панчишин був його наступником, активним членом Академічного Сенату і Кураторії високих шкіл був професор історії українського права д-р Микола Чубатий.

В 1923 р. після відомих погромів українських культурних установ, що їх улажували польські боївки за тихою згодою уряду у Львові та інших містах Східної Галичини, НТШ звернулося до всіх Академій Наук та наукових установ культурного світу з окремим друкованим меморіалом-протестом проти нищення польською владою українських культурних надбань.

Так виконувало НТШ, крім великоважної наукової праці, й накладані на нього обставинами різні обов'язки громадянського характеру.

ХІІІ. ВИДАВНИЧА ПРОДУКЦІЯ НТШ

Наприкінці годиться спинитись на видавничій діяльності Товариства, підрахувати, скільки томів і випусків видало воно за весь час свого існування. Це треба зробити хочаб уже тому, що українське громадянство мало що знає про продукцію НТШ, кількість його видань, а через це дехто недоцінює її, а то й ставиться до неї з якоюсь незрозумілою легковажністю. Так наприклад проф. Л. Білецький, підносячи на присвяченій 30 літтю Всеукраїнської Академії Наук конференції видавничу продукцію ВУАН, протиставив їй малу ніби-то продуктивність НТШ. Мовляв, воно, працюючи 75 років у сприятливих умовах конституційної Австрії, спромоглося видати пересічно всього вісім томів за рік, тимчасом як ВУАН у советських умовах за короткий час видала далеко більше *). На жаль проф. Л. Білецький узявся порівнювати неспівмірні величини. Він забув, що літературне Товариство Шевченка до переміни його на наукове не діставало ні звідки ніяких підмог, що НТШ за польського часу було позбавлене всіх тих державних і краєвих підмог і доходів, що їх мало за Австрії, а ВУАН, як державна установа, одержувала з державної каси такі фонди, про які НТШ не могло й мріяти навіть у найкращому періоді свого існування, за М. Грушевського. Проте, коли ми візьмемо під увагу **всі** видання НТШ, не лише органи його секцій і комісій, але й різні інформаційні й літературні його видання та видання його книгарні, а надто всі **відбитки** з його періодиків та збірників, як то зробив акад. А. Кримський з виданнями ВУАН, укладаючи їх спис, то в результаті дістанемо цифру, що кількакратно перевищує цифру подану в комунікаті з нагоди відновлення НТШ на еміграції в 1947 р., опублікованому майже у всій тодішній українській пресі по цей бік залізної заслони. Цифра 600 томів, яку прихапцем обчислив автор комунікату й цим увів у блуд проф. Л. Білецького, може відно-

---

*) Пор. Звіт з конференції в „Українській Трибуні” (Мюнхен) 1948. ч. 181.

ситись хіба лише до кількості томів „Записок” НТШ та різних „Збірників”, „Матеріялів”, „Праць” і т. д. його Секцій і Комісій. А деж ті поважні числом і розмірами відбитки друківаних у цих органах розвідок і матеріялів, що часто-густо склалися на цілі монографії? Не буду тут їх вичисляти, а назву лише кілька на доказ, що їх ніяк не годиться поминути в підрахунках видань НТШ. Візьмим нпр., хочаб такі капітальні речі, як Франкові **Студії** про Варлаама й Іоасафа, про Св. Климента, Слово о Лазареві воскресенні, Карпаторуське письменство, Студії над українськими історичними піснями і т. д., або Щурата „Шевченко й Поляки”, Ф. Колесси про ритміку українських народних пісень та ін. розвідки, „Знадоби” Ів. Верхратського, Монографії з історії Галичини XIX в. та розвідки про українську пресу Ів. Кривецького, Студії над козаччиною Ів. Крип'якевича, монографію Ф. Срібного про Ставропігію, А. Андроховича про Studium Ruthenum, З. Кузели Матвій Корвин, Ів. Брика про Шевченкового „Гуса”, М. Чубатого: „Західня Україна і Рим в 13-тім столітті”, Ів. Раковського „Кости Черемисів”, а також численні розвідки акад. М. Возняка, К. Студинського, Іл. Свенціцького, д-ра Вол. Левицького і т. д. і т. д. Не згадую вже про М. Грушевського. Я маю на увазі лише ті відбитки, що виходили з окремою пагінацією і в обкладинках, а поминаю масу так званих надбиток, що виходили в кількості 20—25 примірників без зміни пагінації й без сорочок. Було їх за моїм приблизним підрахунком **щонайменше** 200 за час від 1892 до уступлення М. Грушевського в 1913. р. й яких 100 після нього. До цього числа слід додати ще майже 40 відбиток із „Зорі” та пару відбиток із „Літературно-Наукового Вістника”. Не маючи їх під рукою, кермуюся тільки пам'яттю, отже може де в чому й помилився. Скільки пригадую, з „Зорі” повиходили такі літературні твори: **П. Грабовський** (Граб) — збірки оригінальних і перекладних поезій — 5 томів; **Б. Грінченко** (В. Чайченко), Повісті й Оповідання — 3 томи, Поезії — 1 т.; **Карпенко Карий** (Ів.Тобілевич) Драми й Комедії; **М. Коцюбинський** — 1 кн.; **В. Левенко** (Леонтович) — 2 (Пани і люди, Per pedes apostolorum); **О. Маковей** — Поезії; **Нечуй-Левицький** — 2 кн. **К. Подоленко** (Старинкевич) — За громаду; **Леся Українка** — „Думи й мрії” та „На крилах пісень” (2 збірки поезій); **Ів. Франко** — Без праці; **М. Школиченко** (Кононенко), Оповідання — „Між народ” і „На селі”. Крім того кілька томиків перекладів із **Шіллера** — Вільгельм Тель, Марія Стюарт, Орле-

анська Дівчина, Розбійники (переклади Б. Грінченка), з Гете — Іфігенія в Тавриді (пер. Е. Горницького) та переклади з Гайне Лесі Українки й М. Славінського). З літературознавства вийшли — дві брошури про Федьковича Р. Заклинського та Ол. Колесси й кілька відбиток із біографії Шевченка, що її тоді почав оголошувати частинами Ол. Кониський. Розуміється, я міг дещо пропустити, але мабуть не перебільшив. З ЛНВ, скільки пригадую, було кілька відбиток: О. Колесси, Століття обновленої української літератури, Ів. Франка, Великі роковини, В плен-ері, Перехресні стежки. Не рахую тих відбиток, що виходили після травня 1905. р., коли ЛНВ. перебрала „Українська Видавнича Спілка”.

І от в результаті цього підрахунку, в якому сумнівні позиції (вони зазначені зірочкою) обчислені дуже обережно, більше in minus, ніж in plus, дістаємо імпозантну цифру — 1,169 томів і випусків. Не буде помилки, коли ми її заокруглимо на 1,200. Бачимо, що за М. Грушевського (він став редактором видань НТШ майже зараз по своїм приїзді до Львова) вийшло близько 800 томів, отже не 8 томів річно, як рахує проф. Л. Білецький, а 36 — кількість, що може сміло рівнятися з щорічною продукцією ВУАН часу українізації. Тут приточу тільки сумаричний підсумок. От як він представляється за змістом видань і періодами розвитку НТШ:

ВИДАННЯ:	р о к и			разом 1873-1939
	1873-91	1892-1913	1913-39	
I. наукові часописи	1	422	168	591
II. " книжки	7	233	105	345
III. " мапи	—	—	2	2
IV. " підручники	—	2	—	2
V. Літер. часописи	9	94	—	103
VI. " книжки	2	32	61	95
VII. " Інформаційні	1	15	15	31
Разом	20	798	351	1,169

З цієї таблички бачимо, що за М. Грушевського вийшло видань більш, ніж удвічі, як після нього. Це й зрозуміло.

Опинившись за Польщі без усяких державних підмог, НТШ не могло в ніякій мірі дорівняти своєю видавничою продукцією, не тільки праці київської Академії, але навіть своїй власній з австрійського часу. Проте всеж воно не втратило

своєї всеукраїнської ваги. А надто, коли національне значіння ВУАН, перетвореної більшовиками на Академію УРСР, зійшло на нівець, тільки у Львові можна було розвивати українську науку національну не тільки своєю формою, але й змістом. Покійний М. Грушевський настоював тоді на тому, щоб НТШ займалося студіями тих ділянок української науки, що були неможливі під більшовицьким режимом. Втративши останню цю змогу у Львові, НТШ цю свою місію продовжує тепер за кордоном. Можемо тільки тішитися, що воно відновило свою працю й далі виконує своє завдання розвивати українську науку та репрезентувати українську націю перед чужим культурним світом, як націю гідну засісти в колі вільних народів світу.

СПИС ВИДАНЬ НТШ ЗА 1873 — 1939 РР.

I. Наукові видання (часописи і тяглі)

Назви видань	В рр.			Разом
	1873-1891	1891-1913	1913-1939	
1. Записки	1	110	44	155
2. Збірник іст. філос. Секції	—	14	2	16
3. Збірн. філолог. Секції	—	18	5	23
4. Збір мат. прир. Секції	—	20	12	32
5. Збір. Правн. Комісії	—	—	2	2
6. Збір. фізіограф. Ком.	—	—	7	7
7. Етнограф. Збірник	—	37	1	38
8. Жерела до іст. України	—	11	—	11
*9. Лікарський Вістник	—	12	6	18
10. Матеріяли до української антропол. й етнол.	—	18	2	20
11. Матеріяли до укр. бібліографії	—	3	5	8
12. Памятки української мови й літератури	—	7	—	7
13. Правнича бібліотека	—	4	—	4
14. Праці географ. Ком.	—	—	1	1
15. Праці Комісії клясичної філології	—	—	1	1

Назви видань	В рр. 1873-1891	В рр. 1891-1913	В рр. 1913-1939	Разом
16. Праці Комісії Шевчен- кознавства	—	—	2	2
17. Стара Україна	—	—	24	24
18. Студії з поля суспіль- них наук і статистики	—	3	2	5
19. Сьогочасне й Минуле (1939)	—	—	3	3
20. Укр. бібліотека	—	8	1	9
21. Укр. істор. бібліотека	—	9	—	9
22. Укр. Книга (1937-38 рр.)	—	—	2	2
*23. Укр. Музика	—	—	2	2
24. Український Архів	—	13	2	15
25. Укр. Статистичний Річ- ник	—	—	1	1
26. Хроніка НТШ	—	59	15	74
27. Часопись правнича	—	7	—	7
28. Часопись правнича й економічна	—	10	—	10
29. Chronik	—	59	—	59
30. Sitzungsberichte	—	—	26	26
	1	422	168	591

II. Наукові видання (окремі книжки)

31. Енсен, Т. Шевченко	—	—	1	1
32. Збірник актів до істо- рії суспільно-господар- ських відносин Західної України	—	1	—	1
33. Збірник Гете	—	—	1	1
34. Збірник на пошану М. Грушевському (1906)	—	1	—	1
35. Збірник на честь Івана Франка	—	—	1	1
36. Костомаров, Життєписи	—	—	1	1
37. К. Левицький, Укр.-нім. словар	—	1	—	1
38. Ом. Огоновський, Исто- рія укр. літератури	3	2	—	5

Назви видань	В pp. 1873-1891	В pp. 1891-1913	В pp. 1913-1939	Разом
39. Ом. Огоновський , Studien (1880)	1	—	—	1
40. Ст. Руданський , (7 тт., т. I. — 3 вид., далі — 2 вид.)	—	17	—	17
41. М. Уманець і А. Спілка , Словар російсько-україн.	—	4	—	4
42. Т. Шевченко , Кобзар, ред. О. Огоновського	—	4	—	4
43. В. Щурат , На досвітку нової доби	—	—	1	1
*44. Відбитки з „Записок“ та ін. видань НТШ	3	200	100	303
*45. Відбитки з „Зорі“	—	6	—	6
*46. Відбитки з „ЛНВ“	—	1	—	1
	<hr/> 7	<hr/> 237	<hr/> 105	<hr/> 349

III. Мапи

47. Ст. Рудницький , Велика стінна мапа України, 1914	—	—	1	1
	<hr/> —	<hr/> —	<hr/> 1	<hr/> 1

IV. Наукові підручники

48. І. Верхратський , Соматологія	—	1	—	1
49. В. Лезицький , Фізика	—	1	—	1
	<hr/> —	<hr/> 2	<hr/> —	<hr/> 2

V. Літературні часописи

50. „Зоря“ (1885—1897)	7	6	—	13
51. „Літ. Наук. Вістник“	—	88	—	88
52. „Правда“ 1878 і 1880	2	—	—	2
	<hr/> 9	<hr/> 94	<hr/> —	<hr/> 103

VI. Окремі літературні видання

53. Котляревський , Енеїда, (фототип. 1. в. 1798)	—	1	—	1
--	---	---	---	---

54. Федькович, Твори (для шк. вжитку) за ред. І. Кокорудза, 2 ріжні вид.	—	2	—	2
55. Т. Шевченко, Кобзар, (фототипія 1. в. 1840)	—	—	1	1
*56. Театральна бібліотека	—	—	40	40
*57. Бібліотека для школи й дому	—	—	20	20
*58. Відбитка з „Зорі“	2	26	—	28
*59. Відбитки з „ЛНВ“	—	3	—	3
	2	32	61	95

ВІІ. Інформаційні видання

60. В. Гнатюк, Наук. Т-во ім. Шевченка, 1923	—	—	1	1
61. Вол. Дорошенко, Укр. Нац. бібліотека (НТШ) Львів 1936	—	—	1	1
62. В. Дорошенко, Наукове Т-во ім. Т. Шевченка, Київ, 1913 р.	—	1	—	1
63. Ів. Зілинський, Правописні прав., вид. 1 і 2	—	—	2	2
64. Ів. Кривецький, Бібліотека НТШ, Львів 1923	—	—	1	1
65. Меморіяли	—	1	1	2
*66. Програми до збирання етнографічних та інших матеріялів	—	3	1	4
67. Відозва Бібліографічного Бюра	—	1	—	1
68. Статути: 1873, 1892 і 1898 рр.	1	2	—	3
69. Каталог Музею	—	1	—	1
*70. Каталоги Книгарні	—	6	8	14
	1	15	15	31
Разом	20	802	350	1.172

УВАГА! Цифри на стор. 112 треба поправити згідно з підрахунком повищої таблиці.

З М І С Т

1. Від Автора	5
2. Слово про Автора	8
3. Українська наука перед НТШ	15
4. Літературне Т-во Шевченка	18
5. НТШ під проводом М. Грушевського	26
6. НТШ після Грушевського	35
7. НТШ за 1-ої большевицької окупації	43
8. НТШ за німецької окупації	58
9. Відновлення НТШ на еміграції	63
10. Доходи, підприємства і майно НТШ	66
11. Помічні наукові установи НТШ	72
12. Становище службовців	94
13. Вклад НТШ в українську науку	96
14. Громадська діяльність НТШ	107
15. Видавнича продукція НТШ	110

CENTER OF UKRAINIAN SCIENCES
History of The Shevchenko Scientific Society

by

VOLODYMYR DOROSHENKO
Chief Librarian
of the Shevchenko Scientific Society

(Written in commemoration of
75th Anniversary of Society)

New York, N. Y.—1951—Philadelphia, Pa.